

The background is a vibrant, abstract composition of overlapping organic shapes in shades of pink, orange, yellow, and blue. Some shapes are filled with patterns like polka dots or fine lines. Thin, dark purple lines swirl and loop across the scene, adding a sense of movement and depth.

UMJETNOST

koju stvaramo mi

UMJETNOST KOJU STVARAMO MI

SAVREMENO UMJETNIČKO STVARALAŠTVO
TIRV ZAJEDNICE IZ CRNE GORE I REGIONA

The background features a variety of abstract, hand-drawn elements. At the top left, there are concentric, wavy lines in shades of orange and purple. A large, light purple shape curves across the top. On the right side, a prominent, multi-lined blue wavy line descends. In the center, a light green circle contains the text. Below it, a cluster of small purple teardrop shapes is scattered. A light green triangle is positioned in the lower-middle section. At the bottom, there are several thick, curved lines in pink, yellow, and blue, resembling stylized brushstrokes or organic forms. The overall style is artistic and colorful.

Urednik:
Aleksa Milanović

Izdavač:
Asocijacija Spektra, Kvir Montenegro
Ulica Oktobarske revolucije 78
81000 Podgorica

Za izdavača:
Jovan Ulićević

Dizajn i grafička priprema za štampu:
studio liv

Ilustracije
Freepik

Sadržaj

Uvod / 7

Savremeno umjetničko stvaralaštvo TIRV osoba u Crnoj Gori i regionu / 9

Aktivistička umjetnost koji sprovode TIRV organizacije / 9

Individualno umjetničko stvaralaštvo osoba koje pripadaju TIRV zajednici / 11

Razgovori sa TIRV osobama iz Crne Gore i regiona / 12

Rekle_i su o sebi i svom umjetničkom radu / 13

O procesu umjetničkog stvaranja / 19

Umjetnost i aktivizam / 23

Publika / 29

TIRV zajednica / 32

Svijet umjetnosti / 39

Mogućnosti i ograničenja / 43

Pomoć, podrška i saradnja / 47

Inspiracija / 49

Transfobija i odnos društva prema TIRV zajednici / 52

Radovi i budući projekti / 56

Umjesto zaključka / 75

O uredniku / 76

UVOD

Svijet umjetnosti nikada nije bio u istoj mjeri dostupan i otvoren za sve osobe koje se bave umjetnošću. Ulazak u taj svijet predstavljao je, a donekle još uvijek predstavlja, privilegiju za malobrojne i to, po pravilu, one koji su i u svim drugim društvenim sferama privilegovani zahvaljujući pripadnosti određenoj rasi, klasi, nacionalnoj ili etničkoj grupi, kao i seksualnom i rodnom identitetu. Zahvaljujući tome, bavljenje umjetnošću i proizvodnja umjetničkih radova svakako ne znači nužno i to da će osoba koja stoji iza tih radova biti priznata ili uopšte prepoznata kao umjetnica ili umjetnik, niti da će ti radovi ikada biti javno prikazani ili predstavljeni bilo kome, uprkos željama i naporima osobe koja je ta djela stvarala da to učini.

Jedan od očiglednih primjera i dokaza za to da svijet umjetnosti nije dostupan svima u istoj mjeri jeste najpre diskriminacija žena u okviru ove društvene sfere. Žene koje se bave umjetnošću, nazivale one sebe umjetnicama ili ne, oduvijek su postojale i stvarale, međutim, tokom istorije, njihov rad nije bio adekvatno dokumentovan ili je obezvređivan smještanjem u domen amaterskog ili, pak, zanatskog rada, čime je ženskom stvaralaštvu zapravo uskraćen status umjetnosti. Ne samo ženama, pristup svijetu umjetnosti bio je ograničen i otežan i svim osobama koje ne pripadaju bijeloj rasi ili su na osnovu neke tjelesne ili identitetske odrednice svrstane u kategoriju Drugosti – a tu svakako spadaju i osobe koje se rodno ne identifikuju i ne izražavaju u skladu sa nametnutim rodnom normativom.

To isključivanje se na veoma negativan način odrazilo prije svega na način reprezentacije marginalizovanih i manjinskih identiteta, njihovih življenih iskustava, ali i uopšte na njihovu vidljivost, ne samo unutar svijeta umjetnosti već i generalno u javnom diskursu.

Jedna od najvažnijih funkcija umjetnosti je upravo funkcija reprezentacije društvenih fenomena u koje se ubrajaju transrodnost i svi drugi oblici odstupanja od rodnog normativa. Njihovo razumijevanje i prihvatanje od strane većinske populacije u velikoj mjeri zavisi od toga na koji način se oni predstavljaju posredstvom umjetnosti i medija. To zapravo znači da način reprezentacije može imati veliki uticaj na formiranje načina percepcije transrodnosti ali i stavova, shvatanja i ideja o tome šta transrodnost jeste.

Osim toga, čak i samo odsustvo reprezentacije TIRV¹ identiteta takođe igra značajnu ulogu u formiranju svijesti o postojanju i zastupljenosti rodnihih identiteta koji se ne uklapaju u nametnute binarne okvire rodnosti. U skladu sa tim, polje umjetnosti funkcioniše kao polje reprezentacije unutar koga neke društvene pojave i identiteti bivaju otkrivani, prikazivani, tematizovani i intenzivno zastupljeni, dok neki drugi bivaju izostavljeni ili pak pomjereni u domen marginalnog.

¹ TIRV je skraćenica koja obuhvata transrodne, interpolne i rodno varijantne osobe.

Ukoliko se ima u vidu to da su transrodne osobe, a naročito trans žene, veoma dugo bile objekt reprezentacije cis osoba, odnosno belih privilegovanih muškaraca koji su ih uložili reditelja i scenarista predstavljali na izrazito negativan način, ne iznenađuje činjenica da je takvo prikazivanje kreiralo i produbljivalo stereotipe i predrasude o TIRV osobama. Da bi došlo do zamene takvih reprezentativnih strategija nekim novim, kojima bi se transrodnost predstavila na adekvatan način, neophodno je da pre svega TIRV osobe napuste ulogu pasivnog objekta reprezentacije i preuzmu ulogu subjekta koji izvodi reprezentaciju. Na taj način bi se ovi

identiteti i autentična iskustva mogli prikazati, ne samo na prihvatljiv i afirmativan način, već i na autentičan način. Preuzimanjem (samo) reprezentacije u svoje ruke, TIRV osobe kreiraju i prezentuju svijetu nove narative o transrodnosti, potpuno drugačije od onih koji su do sada bili prisutni, čime otvaraju mogućnost da budu shvaćene i prihvaćene kao uvažene članice i članovi društva u kome žive.

SAVREMENO UMJETNIČKO STVARALAŠTVO TIRV OSOBA U CRNOJ GORI I REGIONU

Aktivistička umjetnost koju sprovode TIRV organizacije

Drugu deceniju XXI veka karakteriše drastično povećana vidljivost i jačanje trans pokreta i to ne samo na svjetskom nivou već i u regionu Balkana. Samo na prostoru koji je obuhvatala bivša Jugoslavija je u proteklih deset godina, pored postojećih organizacija koje se bave pravima LGBT+ osoba, osnovano i ukupno devet² novih aktivističkih organizacija koje se bave isključivo promocijom prava TIRV osoba.

Neke od tih organizacija se, kao i Asocijacija Spektra, u velikoj mjeri bave razvojem umjetničkih programa koji podrazumijevaju rad sa zajednicom u domenu umjetnosti ali i pružanjem različitih vidova podrške mladim i neafirmisanim kvir umjetnicima i umjetnicama, sa posebnim fokusom na TIRV osobe. Pojedinke i pojedinci koji se bave umjetničkim radom i pripadaju regionalnoj TIRV zajednici sve više se osnažuju i svoju umjetničku praksu povezuju sa aktivističkim radom u cilju povećanja vidljivosti i podizanja svijesti o zastupljenosti društvene i institucionalne transfobije, kao i o specifičnim problemima sa kojima se TIRV zajednica svakodnevno susrijeće u lokalnoj sredini.

Trans aktivizam koji u Crnoj Gori razvija Asocijacija Spektra podrazumijeva, između ostalog, i oslanjanje na različite umjetničke prakse i korišćenje umjetnosti u cilju javnog zagovaranja i komunikacije sa većinskom populacijom. Izložbe fotografija „Vidljivie“, „Uloge“ i „Kad svane“ aktivistkinje Marije Jovanović uvele su temu rodne različitosti u javnu sferu ali su i doprinele većoj vidljivosti TIRV populacije u masovnim medijima koji su izvještavali o ovim izložbama.

Performans „Maske“ koji je u organizaciji Spektre izveden na Dan sjećanja na žrtve transfobije u novembru 2018. godine u Podgorici, predstavlja prvo javno okupljanje trans zajednice u Crnoj Gori. Naredne godine isti performans je izveden u Kolašinu kao reakcija na nasilje izvršeno nad transrodnom osobom u tom gradu. Dan sjećanja na žrtve transfobije 2019. godine Spektra je obilježila u centru Podgorice performansom pod nazivom „331 razlog“. Video kampanjom „Samo život priča priče“ Spektra je obilježila Dan sjećanja na žrtve transfobije 2020. godine, čime je još jednom pokazala da umjetnost smatra jednim od ključnih oblika komunikacije sa javnošću.

Organizacije koje se u državama regiona bave promocijom i zaštitom prava TIRV osoba služe se umjetnošću kao sredstvom za povezivanje i osnaživanje zajednice te se na većini internet sajtova ovih organizacija nalaze odjeljci u okviru kojih se mogu naći proza, poezija ili drugi umjetnički radovi osoba iz TIRV

² Kolek TIRV (nekada Trans Aid), Trans Mreža Balkan, TransAkcija, Egal, Asocijacija Spektra, XY Spectrum, Trans Kvartir, TransFormA i Kolektiv Talas TIRV.

zajednice. Na primjer, na sajtu Spektre to je odeljak „Galerija“ u okviru koje postoji odeljak „Umjetnost“, na sajtu Trans Aid-a to je odeljak „Inspiracija“, na sajtu Trans Mreže Balkan to je odeljak „TMBlog“.

Na sajtovima aktivističkih organizacija mogu se naći i različite publikacije u okviru kojih se izlaže i promoviše umjetnički rad TIRV osoba. Zbirka kratkih priča „Kad riječi dobiju krila“ koju je izdao 2017. godine Queer Montenegro u saradnji sa neformalnom grupom Transovci, može se naći na sajtu Spektre. Ova zbirka sadrži „13 ličnih priča trans, interpolnih i rodno varijantnih osoba iz regiona koje su odlučile da na umjetnički način prenesu svoj lični doživljaj sopstvenog identiteta, uticaja društva na naše poimanje sebe, te na kraju svoje oslobođenje.“³ Društvo Kvartir iz Ljubljane jednom godišnje objavljuje publikaciju pod nazivom „Transzine“⁴ u kojoj se mogu naći poezija, crteži, stripovi i tekstovi trans osoba iz Slovenije. Organizacija TransAkcija iz Ljubljane od 2020. godine objavljuje fanzin „Kvirantena“ („Queerantene“) koji je nastao tokom pandemije COVID-19, a promoviše se kao fanzin kvir osoba za kvir osobe i u njemu se mogu naći fotografije, crteži, poezija, proza, stripovi i drugi umjetnički radovi.⁵

Aktivističke organizacije i neformalne grupe često u okviru svojih programa i aktivnosti podstiču i promovišu umjetnički rad TIRV osoba iz lokalne sredine i regiona o čemu možda najbolje svjedoči Transpozijum. Ovaj regionalni događaj svake godine okupi skoro sto trans, inter i rodno varijantnih osoba s Balkana i omogućuje 3 do 4 dana edukacija, osnaživanja, druženja, međusobnog dijeljenja iskustava i kreiranje novih zajedničkih inicijativa koje uključuju i umjetnički rad.

³ Link ka publikaciji „Kad riječi dobiju krila“ na sajtu Asocijacije Spektre: <https://asocijaciaspektra.files.wordpress.com/2018/04/kad-rijeci-dobiju-krila.pdf>

⁴ Link ka fanzinu „Transzine“ na sajtu organizacije Kvartir: <https://kvartir.org/en/transzine-3/>

⁵ Link ka fanzinu „Kvirantena“ na sajtu organizacije TransAkcija: <https://transakcija.si/zin-kvirantena-queerantene-zine/>

Osnovan od strane organizacije Trans Aid iz Zagreba, a zatim preuzet od strane regionalne organizacije Trans Mreže Balkan, Transpozijum je između ostalog zamišljen i kao platforma koja podržava umjetnosti i kreativno izražavanje TIRV osoba kroz muziku, pozorišne performanse, fotografiju i druge umjetničke izložbe. U okviru programa šestog Transpozijuma koji je organizovan online zbog pandemije i rizika od infekcije COVID-19, održana je panel diskusija sa TIRV osobama iz regiona koje se bave umjetnošću i u okviru koje je o umjetnosti i svom umjetničkom radu govorilo šest osoba.

Od 2018. godine Trans Mreža Balkan u Beogradu ima štand u okviru Fijuk sajma koji okuplja nezavisno malo izdavaštvo knjiga, grafika, stripa, crteža, slika, skulptura, instalacija, kolaža, digitalne umjetnosti, poezije, proze, fotografije i drugih rukotvorina. Sajam se održava jednom mjesečno (izuzev prekida u vrijeme pandemije), a na štandu Trans Mreže Balkan mogu se pogledati i kupiti crteži, digitalni crteži, knjige, amaterski štampana poezija i proza, fotografije i stripovi iz kojih kao autorke i autori stoje TIRV osobe iz regiona.

Saradnja između TIRV organizacija iz regiona je uobičajena praksa koju odlikuje i međusobno dijeljenje aktivističkih ideja i strategija te nije neobično što je Spektre performans „Maske“, osim u Crnoj Gori, izveden i u Hrvatskoj i u Srbiji. Ovim performansom je marta 2019. godine u Zagrebu, na Trgu bana Josipa Jelačića najavljen prvi Balkanski Trans Inter Marš i otvoren peti po redu Transpozijum u organizaciji Trans Aid-a, Trans Mreže Balkan i Spektre. Iste godine je na Dan sećanja na žrtve transfobije u Beogradu na Trgu republike ovaj performans izveden od strane članica i članova trans grupe samopodrške koja je oformljena u okviru organizacije Geten, ali i njihovih prijateljica i prijatelja koji su na taj način želeli da pruže podršku TIRV zajednici.

Individualno umjetničko stvaralaštvo osoba koje pripadaju TIRV zajednici

Intervjui koji se nalaze u ovoj publikaciji obuhvataju razgovore sa devet osoba koje pripadaju TIRV zajednici iz regiona, koje se bave različitim umjetničkim praksama, a žive na prostoru Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i Norveške.⁶ Njihov umjetnički rad obuhvata fotografiju, likovnu umjetnost, performans, književnost, muziku, ples i video umjetnost.

Samo pet intervjuisanih osoba ima neki vid formalnog ili neformalnog obrazovanja u domenu umjetnosti. Uprkos tome, sve intervjuisane osobe istakle su da se umjetnošću bave ceo svoj život te da su svoj umjetnički rad oduvijek posmatrale kao nešto što im je „došlo prirodno“, da se rad u polju umjetnosti može opisati i kao ulazak u zonu komfora te da im je bavljenje umjetnošću oduvijek pomagalo da se bore sa anksioznošću i, uopšte, da se nose sa poteškoćama u životu.

Osim odgovora na pitanja o tome kada i kako su počeli⁷ da se bave umjetnošću, kako se tokom godina razvijao njihov umjetnički rad, oni⁸ u ovim razgovorima opisuju i predstavljaju proces svog umjetničkog stvaranja i izlaganja pred publikom.

S obzirom na to da je ova publikacija zamišljena tako da su intervjuisane samo osobe koje pripadaju TIRV zajednici, u razgovorima je fokus stavljen i na njihove identitetske i aktivističke pozicije koje ih na različite načine uvode u svijet umjetnosti.

⁶ Aleks Jelin Gosto trenutno živi u Norveškoj, međim rođen je u Bosni i Hercegovini u kojoj je završio osnovne studije i bavio se trans aktivizmom sve do odlaska na master studije i preseljenja u Norvešku 2013. godine.

⁷ Upotrebom donje crte s dodatkom nastavka za ženski rod izbjegava se opterećivanje teksta istim imenicama izrečenim u oba roda, te se takvim ortografskim rješenjem postiže obuhvatanje oba roda u jednoj riječi. U aktivističkim krugovima trudimo se da se na što inkluzivniji način služimo rodno senzitivnim jezikom te otud i upotreba donje crte. Alternativa donjoj crti je kosa crta koju u svojim tekstovima rjeđe upotrebljavam jer sugerise na binarnost i razdvajanje rodova za razliku od donje crte koja izražava rodni kontinuum.

Iz odgovora se može vidjeti da je nekima od njih umjetnost bila primarna djelatnost koju su kasnije iskoristile⁹ kao alatku za aktivistički rad, dok se kod nekih desilo upravo suprotno. Zbog toga je jedan dio pitanja u ovim intervjuima fokusiran na analizu odnosa aktivizma i individualnog rada u domenu umjetnosti te se u odgovorima mogu vidjeti različiti pristupi, razmišljanja i ideje na tu temu. Većina intervjuisanih osoba smatra da je njihov umjetnički rad neodvojiv od aktivističkog angažovanja, dok one osobe koje odvajaju te dve vrste djelovanja kažu da često njihovi umjetnički radovi imaju potencijal da budu shvaćeni kao aktivistička intervencija čak i u slučajevima kada im to nije bila namjera ili cilj.

Pored pitanja o individualnom radu, ovi razgovori obuhvataju i pitanja koja se odnose na lične stavove i odnos prema svijetu umjetnosti kao svojevrsnoj društvenoj instituciji, zatim pitanja koja se odnose na ciljeve koje umjetnost, a posebno aktivistička umjetnost, može ostvarivati i konačno, pitanja vezana za lični odnos prema umjetničkim radovima koji se bave TIRV tematikom. Jedan deo pitanja fokusira se na poznavanje umjetničkog rada TIRV osoba iz svijeta i iz regiona i na eventualne mogućnosti za međusobnu saradnju na zajedničkim umjetničkim projektima.

Uz intervjuje, priložene su i ilustracije, fotografije ili tekstovi koje su umjetnice¹⁰ odabrale¹¹ kao reprezentativne primjerke svojih radova ili dijelova umjetničkih projekata.

The background features several abstract, colorful elements: a large blue circle at the top left, a thick pink wavy line at the top, a purple circular pattern on the left, a grey map of Montenegro in the center, a pink brushstroke on the left, a blue zigzag line on the right, and yellow and pink wavy lines at the bottom.

**RAZGOVORI SA TIRV OSOBAMA
IZ CRNE GORE I REGIONA**

REKLE_I SU O SEBI I SVOM UMJETNIČKOM RADU

*Kako bi sebe predstavio_ia u okviru publikacije o TIRV umjetnicima i umjetnicama?
Od kada se baviš umjetnošću?*

En Ergon

Ja sam osoba koja vjeruje u ljude i njihov potencijal. Moja dva najveća pokretača u životu su pravda i umjetnost. Volim da širim pozitivnu energiju i da uživam u svim čarima ovog života (iako nekad zna biti baš... ali baš težak). Volim da volim i da budem voljena, da se igram kao dijete i smijem glasno, a pjevam još glasnije. Borim se za sebe i za druge, preuzimam odgovornost kad treba i nastojim da budem slobodna.

Neću se predstaviti svojim punim imenom i prezimenom, jer nisam spremna da ono bude u javnosti. Na kraju krajeva, ne morate me znati po imenu, meni je drago što mogu svoju priču o umjetnosti podijeliti pod ovim imenom.

Cijelog života sam okružena ljudima koji se bave muzikom, te sam umjetnošću počela da se bavim od ranog djetinjstva. To su na početku bili razni performansi, dječje predstave i takmičenja kao i pjevanje u dječijem horu. Kroz maglu se sjećam kada sam prvi put stala na scenu sama, imala sam 4 godine i izvodila sam jednu plesnu tačku. Tada mi uopšte nije bilo jasno zašto su me ljudi pitali imam li tremu, jer je sve što sam ja osjećala bila uzbuđenost da pokažem ljudima šta sam ja to naučila, da zauzmem svoj prostor i iskoristim mogućnost da se izrazim. Tada sam shvatila da je to nešto što zauvijek želim da radim.

Kasnije sam malo ozbiljnije počela da se bavim plesom, pjevanjem i vježbanjem sviranja klavira. Isprobavala sam razne instrumente i u adolescenciji sam se odlučila za gitaru i posvetila se tome. Iako sam od osme godine voljela da sastavljam pjesmice i melodije,

kada sam počela da sviram gitaru, bila sam inspirisana da pišem svoje tekstove i muziku.

Pored umjetničkog rada bavim se aktivizmom i studijama i usavršavanjem vještina koje su mi potrebne za dalji rad u aktivističkoj sferi.

Marija Jovanović

Ja sam neko ko svaki dan bira da kroz aktivizam, umjetnost i svakodnevne interakcije, bude povezan sa životnim tokom koji nas vodi ka nekom mjestu na kome leži moja istina, naša zajednička, univerzalna, ljudska istina. Vjerujem da, kao ljudi, imamo ogroman kapacitet da razumijemo i prigrlimo život i sve što on donosi, kao i da je sve put ka tom mjestu istine. Vjerujem da je beskrajno traganje za tim mjestom ono što motiviše svaki moj korak i da motivaciju nalazim u vjerovanju da sve ima neki cilj, ne znam koji je, ali ga duboko osjećam. Vozi me želja da doživim sve što mi se nudi i da kroz umjetnost i aktivizam doprinesem promjenama koje vode ka slobodi, mada mislim da smo svi_e zbog toga tu.

Cijeli svoj život sam razmišljala o umjetnosti kao o nečemu što mi prirodno dolazi da radim. Otkad sam bila mala, umjetnost je nešto što sam prvo počela da radim, stalno sam crtala. Od malena nisam voljela da pričam sa ljudima. Čak ni moja majka, tokom mog djetinjstva, nije mogla da pokrene česte razgovore sa mnom, pa čak ni razgovore o tome kako se osjećam. Ali ja sam stalno crtala pa je pokušavala iz mojih crteža da zaključi o čemu razmišljam. Dakle, to je meni

uvijek bilo nekako prirodno, oduvijek stvaram ali sada sam u procesu donošenja odluke da počnem da se bavim umetnošću na drugačiji način i da dopustim sebi da radim ono prema čemu osjećam najveći otpor – da se bavim umjetnošću a da od nje zarađujem novac.

Espi Tomičić

Ne bih u prvom licu pričao o sebi i predstavljao se, to mi je uvijek najgori dio svega. Prelazim zato odmah na priču o svom umjetničkom radu. Pitanje „od kada se bavim umjetnošću“ me je podsjetilo na pitanja o transrodnosti, kad sam shvatio da sam trans, ne znam, uvijek je to nekako ispremeženo sa svime, stvar je imenovanja. Meni je pisanje pjesama bio ulazak u komfor zonu, ne mogu povući jasan rez i reći da je to bilo baš tada. Sjećam se da sam se s odsutnošću i anksioznosti borio kroz pisanje, to je bio moj prostor uzemljavanja, maštanja i svega onog što je malom meni bilo potrebno. Nikad nisam išao na nikakva natjecanja, Lidrana i festivale, ja sam bio onaj klinac u zadnjoj klupi (ako bi se pojavio na nastavi) koji nešto zapisuje u svoju bilježnicu i ide na popravni iz puno predmeta, pa i hrvatskog, za koji se danas očekuje da mi je išao sjajno. Jednostavno me nije zanimalo biti u školi, imao sam neke svoje misli i borbe koje su me morile i opsjedale, a svoje stvari nisam nikad pokazivao nikome pa ni profesorici, a možda sam mogao i bez tog popravnog.

Posljedica toga je, naravno, bila to da nisam nastavio redovno srednjoškolsko obrazovanje pa sam tek s godinom pauze shvatio da bih trebao nešto upisati ako se želim igdje pozicionirati u društvu i prestati biti klinac iz zadnje klupe sa slušalicama, postao sam svjestan da mi se to dopušta i pravda samo za vrijeme odrastanja.

Upisao sam večernju školu, uz nju sam radio svakakve poslove i čitao knjige, a onda sam shvatio da postoji studij pisanja, to sam si zadao kao cilj, oduševljavala me činjenica da postoji studij onoga što volim raditi. Odradio sam dvije godine u jednoj školi i, nakon

završetka, uzeo si jednu godinu za pripremanje prijemnog ispita, trebalo mi je nekoliko sati dnevno cijelu godinu da nadoknadim stvari koje nisam prošao u redovitom školovanju, a koje su mi bile potrebne za ispit Državne mature.

Danas mi je simpatično cijelo to razdoblje, moj prvi odlazak u kazalište s osamnaest godina, prvo čitanje drame, bio sam u čudu tko bi čitao tako nešto napisano, ja kažem pa ti kažeš pa ja kažem... mislio sam da to nitko ne čita, možda zato danas biram monološke forme. Položio sam taj ispit i otišao na ADU na prijamni i upao, u čudu sam stajao ispred te ploče na kojoj su bili rezultati i nisam mogao vjerovati, sjećam se da sam poslije otišao u kvartovski kafić u kojem sam radio i odradio smjenu najmirniji na svijetu, a u meni je gorila sreća i uzbuđenje oko studija.

Dolaskom na ADU mi je trebala sigurno godina dana da shvatim šta je uopće fakultet, šta je indeks i naravno, imao sam jako puno poteškoća s praćenjem gradiva, sjećam se da sam pocijele dane pokušavao pohvatati sve ono što su djeca iz gimnazija znala zbog školovanja, a što sam propustio. I tu je sve krenulo, meni je akademija otvorila sve na svijetu, prvi sam put osjećao da negdje pripadam, tu sam našao prostor i za autanje i za progovaranje o temi transrodnosti i svemu ostalom. Mogao bih reći da sam se tu počeo baviti umjetnošću, iako i sam zazirem od institucionalne potvrde umjetničkog rada, meni je akademija nešto drugo. To je za mene bio prostor u kojem sam uopće naučio imenovati što je umjetnost, susreo se s drugim autorima i autoricama, učio o mediju filma i kazališta, pokušavao shvatiti što je izvedba i sve ostalo. Osim toga, nisam dramu napisao sve do treće godine, bilo mi je potrebno vrijeme da nađem svoj ključ i ulazak u pismo, a od profesora i profesorica sam imao podršku i mentoriranje bez kojih do toga nikad ne bih došao. Sad kad moram imenovati taj rez, on se dogodio dolaskom na studij, ne prije i ne nakon, time ne mislim da umjetnik mora biti školovan i imati tu vrstu podrške, ali u mom slučaju je fakultet prostor na kojem sam se razvio, dobio potrebne alatke i, ono najbitnije, podršku i vjerovanje u sebe. To za

neko drugog može biti web stranica, za nekog podrška sredine, jedan festival, bilježnica koju netko nađe u tramvaju, bilo što.

Osim bavljenja umjetničkim radom, bavim se i drugim aktivnostima. Član sam feminističkog kolektiva Faktiv koji mi je aktivnost i zajednica koja mi nekako najviše znači u mom životu, dijelim taj prostor s curama do kojih mi je neopisivo stalo i s kojima dijelim iste vrijednosti i stavove o životu i društvu. Odlazim u teretanu jer sam površan i imam previše energije. Volim izlaziti na reju i slušati doma cajke. Za ostalo nemam vremena.

Sara Sarić

Gledajući iza sebe sa svojih aktuelnih 27 godina bavila sam se crtanjem, slikanjem, raznim tehnikama graviranja, grafičkim dizajnom, tetoviranjem, pisanjem pesama, kratkih priča, romana, scenarija kao i filmskom scenografijom i *script supervisor* poslom, a uskoro ću da umočim prste u vode režije. Neko bi rekao da sam neodlučna.

Kada je reč o pitanju od kada se bavim umetnošću, pa, ako ćemo da govorimo o veličini od skromnih početaka, moji prvi crteži, sa nekih pet-šest godina, već su krasili unutrašnjost praznih korica svake knjige i enciklopedije u kući. Govorimo o dvodimenzionalnim pejzažima i sisarima sa previše udova koji su poslužili kao temelj za buduća pristojnija dela. Moji prvi ozbiljniji radovi bili su falsifikati, tj. precrtavanje crteža sa naslovnica stripova o čijem sam procesu nastanka ćutala kada bi odrasli počeli da veličaju moj talenat. Fake it till you make it.

Osim umetnosti, od skora se ozbiljnije bavim i aktivizmom. Jedna sam od troje osnivača_ica organizacije Kolektiv Talas TIRV koja se bavi TIRV zajednicom. Aktivizam nije nešto što sam želela da radim ali kao i sa umetnosti nisam imala mnogo izbora. Previše stvari zahteva da se o njima priča i da se o njima stvara.

Aleks Jelin-Gosto

Rođen sam, odrastao i do svoje 29 godine živio u Bosni i Hercegovini, a trenutno živim u Norveškoj. Inače radim kao savjetnik za mlade LGBTIQ+ osobe sa migrantskom pozadinom u organizaciji koja se zove Queer World, u Oslu. Po prvi put u životu radim nešto sto volim i nešto što je meni dosta blisko, kako sa obrazovne, tako i sa personalne pozicije. Većinu svog života sam se nekako bavio aktivizmom, samo moje postojanje je bilo hodajući aktivizam, i sad isto to radim samo što sam napokon plaćen za to.

U slobodno vrijeme znatiželjno istražujem svijet crtanja, pisanja, fotografije, muzike, video medija, performansa kao i kombinacije navedenih. Kroz svoje radove obično propitujem rod i tijelo, ali i druge intersekcionalne aspekte. Odnedavno sam počeo da koristim pseudonim ANELA u potpisivanju umjetničkih radova u slučaju da ovaj hobi izraste u nešto veće.

Čini mi se da se bavim umjetnošću cijeli život iako blage veze nemam o umjetnosti. Biti trans osoba i odrastati u Jugoslaviji, pa onda u poslijeratnoj BiH za mene predstavlja umjetnički čin. Biti percipiran kao drugačiji, ne samo rodno, već i etnički, a pri tom opstati svaki dan u društvu koje tu drugačijost na razne načine pokušava da poništi je umjetnost. Takva drugačijost zahtijeva kreativnost kako bi opstala. To ja vidim kao umjetnost zato što je moje trans tijelo konstantno dekonstruiralo rodno binarni prostor i propitalo socijalne konstrukte roda u stvarnim i konkretnim situacijama. Iako sam ja od malih nogu pokušao biti dio kulturno-umjetničkog izričaja, na primjer kroz glumu, muzičku školu, fotografiju i performans, često bih napuštao te prostore jer su bili isključujući za mene kao trans osobu.

Prostor u kojem sam ja mogao da se izrazim kreativno u potpunosti je bio kvir prostor. Kvir scena u BiH je bila dosta izolovanija prije 15 godina nego danas, tako da su partiji koje smo organizovali_e bili dosta tajni. Ja sam u tom prostoru napokon mogao

da propitujem rod kroz performans, bez straha od nasilja, što je u svijetu van toga bila svakodnevica, mada se određena doza nasilja doživljavala i u kvir prostorima gdje bi ti rodno binarni paterni isplivali i pokušavali mene postaviti na "pravo" mjesto.

Dugo vremena mi je pisanje predstavljalo način na koji sam mogao da se nosim sa svim poteškoćama u stvarnom svijetu. Pisanje je bilo jedna vrsta terapije pa sam čak i neke tekstove objavio u nekim kvir publikacijama. Međutim, s obzirom na to da sam ja izgubio dom i dugo godina poslije rata živio u siromaštvu, nisam baš imao vremena ni prostora da istražujem dublje svoju kreativnost. Morao sam da radim kojekakve poslove kako bih obezbijedio osnovnu egzistenciju i fokusirati se na studij.

Ja sam tek nedavno shvatio da napokon imam vikende slobodne da radim šta želim, bez brige šta ću i kako ću sutra. Tako da sam počeo da crtam, eksperimentišem sa videom, pišem, slikam i sada želim da počnem i sa muzikom da se zabavljam. Shvatio sam da u meni ima toliko toga sto ima potrebu da izađe van u različitim kreativnim oblicima.

Sonja Hranjec

Ja imam trenutno 32 godine i bavim se muzikom te organizacijom kulturnih događaja već 15 godina. Iako su to najčešće punk koncerti, radila sam i na organizaciji izložbi, predstava i drugih kulturnih događaja gdje dolaze ljudi družiti se uživo.

Pank bend Abergaz pokrećem 7.3.2006. u 21 sat, kod Ciboninog tornja u Zagrebu. Iako je do sada prošlo tridesetak aktivnih članica i članova, oduvijek sve tekstove pišem ja, kao i većinu muzike, a od kada i sama sve stvaram i izvodim, od tada sve radim sama, pa i pisanje, i snimanje, i miks, i master trek. Imam preko 400 nastupa skupa sa Abergazom po ex-Yu i EU u ovih 15 godina, a nastupala sam najviše po skvotovima i kafanama. Što se tiče izdanja, main-story albuma je 10, a sveukupno sa lajvovima, demo snimkama, i side story pričama je trenutno i ukupno 28 izdanja.

Bavim se umjetnošću od kada nisam ni znala što je umjetnost, već je sve djelovalo kao igra. Osim muzike, bavim se i izradom video igara, a ta ljubav je u moj život došla i prije one muzičke. Čak i 1990-ih, bez priključka na internet, računalo mi je pružalo bijeg od vršnjačkog i obiteljskog pritiska da budem nešto što nisam, a bome i to da radim što u nevirtualnom svijetu ne smijem. Ne znam gdje i kada se dogodio trenutak, gdje sam shvatila da to više nije samo igra, već i da se zaista bavim time, ali znam da u petom mjesecu izlazi i moj prvi roman za izdavača Jesenski i Turk, kojeg sam pisala više od deset godina. Nekad imam osjećaj kao da se ne bavim ja umjetnošću, već ona sa mnom. Najčešće se posvadimo kada nemam ni za obrok, ali se opet pomirimo čim više i ja nisam toliko gladna.

Pored bavljenja umjetnošću, bavim se izradom video igara, odnosno, učim se baviti time. Kako su video igre moja ljubav u životu, koju sam upoznala i prije muzike, mislim da je i logičan slijed da imam potrebu baviti se i time, a svakako da je motivacija i to što to može biti i vrlo dobro plaćen posao, sa kojim bih si, osim još muzike, mogla priuštiti i potrebnu mi zdravstvenu skrb te sve druge stvari potrebne za život.

Kristofer Andrić

Predstavio bih se kratko kao umjetnik i aktivista. Kada je riječ o tome kada sam počeo da se bavim umjetnošću, mogu reći da sam imao došta mašte kao dijete i oduvijek sam crtao. Nosio sam stalno neke bilježnice i crtao sam, recimo Džonija Brava stalno, ne znam zašto, bio mi je zanimljiv nekako. Oduvijek sam hteo da se bavim umjetnošću.

Završio sam srednju školu likovnih umjetnosti a zatim i fakultet, po zvanju sam magistar likovne umjetnosti, smjer grafika. Srednja škola u koju sam išao u Mostaru otvorena je 1996. godine, međutim, pričali su ljudi da ta škola ne valja i ja sam onda odlučio da malo ugodim svojoj mami pa sam rešio da nađem neko srednje rešenje i onda sam upisao

tehničku školu za arhitektonskog tehničara smjer visokogradnja, ali sam nakon prvog polugodišta skontao da to nije to, pa sam se ipak prebacio u drugom razredu u likovnu školu. Pošto nisam tu išao od prvog razreda, od tog drugog razreda te smještaju po smjerovima bez pitanja i mene su stavili na vajarstvo, a tamo su bili najlošiji učenici. Samo oni koji su imali odlične ocjene mogli su da upišu grafiku što po meni nema nekog smisla. Ja sam se onda, iz nekog buntovništva, potrudio da malo dignem taj rejting smjeru vajarstvo i imao sam sve odlične ocene pa su se ljudi onda zbog mene počeli upisivati na taj smjer.

Kada je došlo vreme da upišem fakultet, pošto sam ja iz Mostara, ima ovde u susednom gradu Likovna akademija, ali meni se nije svidelo da tu upišem već sam htio da upišem najstariju ustanovu tog tipa u Bosni i Hercegovini a to je Akademija likovnih umjetnosti u Sarajevu. Tu je bilo teško upasti, prijemni se polagao pet dana i ja sam na kraju bio treći na spisku od pet primljenih. Hteo sam prvo na dizajn, međutim, opet iz tog nekog buntovništva, pošto sam htio u srednjoj školi da upišem grafiku a nisam mogao, onda sam na Akademiji likovnih umjetnosti u Sarajevu upisao grafiku.

Želim da upišem još jedan master ali ovaj put na Akademiji u Berlinu u Njemačkoj. Apliciraću za stipendiju jer mi je jako bitno da budem na fakultetu a ne da odem tamo i da moram da radim pa da ne budem uopšte na fakultetu. Ja sam se davno pomirio sa tim da mi ova sredina ovdje ne paše kad je u pitanju moje umjetničko sazrijevanje i da mi je jako potrebno da odem odavde i da proživim nešto drugo i da naučim nove stvari i da upoznam još ljudi koji se bave sličnim stvarima kao i ja.

U inostranstvu svakako ima više slobode i prostora za umjetnost. Međutim, kada odem uvijek ću se vratiti ako me neko bude zvao jer želim da podržim ovdašnju kulturu svojim radovima. Otišao bih u inostranstvo zbog sebe i zbog svoje umjetnosti i radi sopstvenog razvoja na tom planu ali, naravno, ne bih zaboravio odakle sam. Rođen sam u Mostaru i volim taj grad, ali sam jako vezan i za Sarajevo.

Sonja Sajzor

Nikada nisam uspela da stavim samo jednu etiketu na svoj rad. Zanima me mnogo umetničkih pravaca koji se često prepliću (crtanje, šminka, osmišljanje kostima, šivenje kostima, umetnička fotografija, performans), pogotovo kad je u pitanju muzika (pisanje tekstova, učestvovanje u produkciji, smišljanje spotova, planiranja omota za album, kostima koje ću nositi na omotu/u spotu...), a ponekad sam (radi preživljavanja) bila primorana da se bavim umetničkim izražajima koji su mi manje interesantni, ali donose zaradu (Di-džejing, organizovanje žutki, lipsink performans kao dreg kraljica, itd.).

Kada je reč o pitanju od kada se bavim umetnošću – mislim da se bavim umetnošću od kako znam za sebe. Oduvek sam volela da crtam i da pišem pesme. Ostale stvari su me takođe oduvek zanimale, ali su došle kako je moja ekonomska situacija to dozvoljavala: počela sam da se bavim šivenjem kostima kad sam počela da zarađujem dovoljno novca da kupujem materijale, di-džejingom sam počela da se bavim kad sam skupila pare za prvi laptop, muziku sam počela da snimam kad sam počela da zarađujem dovoljno novca od žurki da platim bend, itd.

Moja ideja 2015-e godine je bila da se nas par nezavisnih umetnika koji nemamo novca da stvaramo, okupimo u kolektiv (Tronic Lab) koji bi organizovao žurke od kojih bismo zaradili_e novac za stvaranje umetnosti, a onda da umetnost stvaramo zajedno. Međutim, ostatak ljudi sa kojima sam radila je bio nezainteresovan, ja sam sama obavljala uvek 99% posla i na kraju sam samo odustala od ideje kolektiva i počela da radim samo kao "Sonja Sajzor" jer mi je bilo neprijatno da forsiram druge umetnike da funkcionišu kao nekakav kolektiv, ukoliko nisu zainteresovani za to. Međutim, beogradska publika pamti "Tronic Lab" samo kao ime mojih žurki i meni je to okej.

Aleks Zain

Sebe ne smatram 'queer' umetnikom ili TIRV umetnikom. Ja sam prosto umetnik kojem se zadesilo da je usput i trans. Mislim da moj rad to ne definiše nužno. To ne znači da nisam do sada i da neću ubuduće koristiti i to moje iskustvo kao materijal, prosto, to nije jedini fokus mog rada. Recimo, iako je poslednja stvar koja je „izašla u javnost“ plesni solo *Body Confessions*, koji ima elemente odnosa prema telu u smislu mog transtela (ali i plesačkog tela), kao moja trenutna interesovanja u radu, pre bih naveo sukob/konflikt u različitim sferama života, granice tela u smislu izdržljivosti, kao i moju ličnu depresiju kao i ne-editovan narativ kao nešto iz čega izvlačim materijal za rad.

Umetnošću se bavim od malih nogu, bukvalno, pohađao sam časove slikanja, istorije umetnosti i na neki način se spremio da budem slikar. Takođe je semi-pro sport uvek bilo nešto što me je privlačilo. Onda sam pred upisivanje fakulteta prelomio i shvatio da ne želim da slikam, tj. da budem izaplatna i da sumi mnogo interesantnije direktne, nematerijalne i izvodačke forme.

Upisao sam filozofiju (greška!) i onda je nastao jedan period zastoja gde sam se više bavio produkcijom i drugim stvarima umesto svog rada. Negde je za to vezana i disforija, početak tranzicije, psihijatri itd. Koristiti telo kao materijal, jer za mene moje telo jeste prosto materijal, skoro je nemoguće kada određene delove tog tela ni ne možeš više da pomeriš normalno. Ja sam krenuo u nekom momentu sa fizičkim teatrom i umetnosti performansa (s tim da se performans smatra vizuelnom umetnosti, što i jeste), ali savremena igra jeste moja verovatno jedina prava ljubav i trenutno pokušavam da plesački doguram, sa svojih blizu 30, bar do neke blizine ljudima koji su počeli od malih nogu. Takođe, razvio sam sistem radionica pod nazivom 'Use, Empower & Accept', koji je posvećen konkretno osobama sa rodnom disforijom, a ima za cilj da pomogne prihvatanju tela kao alata koji možemo da koristimo, umesto doživljavanja tela kao neprijatelja.

O PROCESU UMJETNIČKOG STVARANJA

Reci mi nešto o procesu tvog umjetničkog rada i stvaranja, kako se pripremaš, kako teče taj radni proces i na kraju naravno šta se dešava kada imaš gotov proizvod koji dolazi do publike?

Posmatraš li nekad svoj umjetnički rad kao zanatski posao ili ga više doživljavaš kao neku vrstu nadahnuća ili je u pitanju ipak nešto sasvim treće?

En Ergon

Najteže mi je početi. U većini slučajeva sve što sam stvorila i napisala se desilo u naletu inspiracije. Neki momenat koji se desio i dobar tajming da mogu to odmah da prenesem na muziku, tekst ili ples. Nalazim umjetnost u svemu, i većinom su ljudi i priroda stvari koje me najviše inspirišu. Jedan od omiljenih načina stvaranja mi je sa drugim ljudima. Ne sa bilo kim, nego sa ljudima sa kojima sam stvorila neku konekciju u tom smislu i koji me razumiju. Razumiju ono što želim da kažem kroz umjetnost i mogu da se povežu sa tim, ili da imaju nešto slično da kažu. Cijeli proces je ekspresivan i emotivno zahtjevan. Prvih nekoliko godina sam koristila stvaranje i pisanje muzike kao dnevnik, sve što sam osjećala sam prenosila na taj način jer nisam imala prostora za drugačiji način ekspresije onoga što osjećam. Dešavalo se da plačem dok pišem neki tekst i na taj način se izborim sa situacijom u kojoj sam.

Razni su načini stvaranja umjetnosti, nekad je to neki momenat i nalet inspiracije ili dobro društvo, a nekad sati i sati provedeni isprobavajući razne melodije, pokrete, izraze lica i govor tijela. Sati provedeni ispred ogledala da bi sve to bilo baš onako kako sam zamislila. Tako se pripremam za javne nastupe, mnogo vježbe i usavršavanja ali i povezivanja sa tim šta izvodim. To radim da bih na sceni bila što spremnija i samouvjerenija u ono što izlažem. A svaki nastup mi je poseban, pred svaki provedem nekoliko minuta sama, dišem duboko i opuštam tijelo. Ono što najviše praktikujem pred nastup jeste da sebe podsjetim zašto sam tu – jer najiskrenije

volim umjetnost. Uvijek pomislim da li će se to ljudima svidjeti, ali preovlada osjećaj da sam svjesna da dajem svoju autentičnost i maksimum svemu što radim. Na kraju krajeva, dok sam na sceni i ne vidim publiku toliko, svjetla su uperena na mene i znam da je to moj prostor. Znam šta želim da uradim sa tim prostorom i šta želim da kažem.

Svoj umjetnički rad posmatram kao kanal za prerađivanje emocija, za prenošenje poruke, za komunikaciju sa publikom. Meni to nikad nije bio zanatski posao, iako znam da jeste, pogotovo za ljude koji žive od svoje umjetnosti. Nekad taj rad doživljavam kao zabavu. Volim da se igram sa novim stvarima koje učim, kao sa fotografijom u zadnje vrijeme. Kako je to nešto novo čemu sam se posvetila, baš mi je zabava. Da se igram, da tako učim i pronađem svoj stil i način na koji želim da je predstavim ostalima. U suštini, posmatram svoj rad kao dio sebe, ono što odlučim da podijelim, da pokažem, da kažem, što možda i može biti neka vrsta inspiracije. Bitno mi je da nije isforsirano ili meni neprirodno.

Espi Tomičić

Moj proces rada je buntovan, nisam osoba koja disciplinirano radi svaki dan, ne mogu reći da nisam pokušavao, htio sam biti jedan od njih, ali moj način života, ADHD i raspored jednostavno nije raspored disciplinirane osobe u tom smislu, svaki dan mi je drugačiji i ne mogu si odrediti dnevnu kvotu sata rada. Pokušaji su izgledali tako da sam pizdio što se silim raditi, s obzirom na to da sam i školu teško odradio i da ne volim disciplinarne metode, takva vrsta

pisanja i rada mi je odbojna i nije za mene, vukla me na odustajanje i ljutnju.

Često krenem iz naslova ili rečenice koju čujem, dugo dugo razmišljam o likovima, konceptu, koji onda sazrijevaju u mojoj glavi, nastanjuju se tamo i bivaju, rađaju se, a onda sve to samo izbacim u Word. To je otprilike moj proces rada i onda tek krenem u čišćenje, a najdraže mi je kad to čišćenje radim s drugim ljudima, zato su mi kazalište i film nekako u fokusu interesa. Oko same dramaturgije je proces drugačiji utoliko što podrazumijeva dolazak na probe i rad u samom procesu nastanka predstave.

Dramski tekst je za mene jedno djelo, a njegovo uprizorenje drugo i neka ideja uopće odabira kazališta i filma je ideja zajedničkog rada, stvaranja i izgradnje svijeta skupa. Želim da u taj tekst uđu drugi ljudi, mijenjaju ga, prilagode, dodaju, štrihaju, to je za mene gotov proizvod, kad svi skupa izađemo s predstavom ili filmom. Ja bih najradije da nikad nije gotovo, mislim da s nekim odmakom na bilo čemu možemo uvijek raditi pa isto tako ne vidim stvari baš gotovima. Ipak, kad bih morao reći da nešto vidim gotovim, to je kad predstava ili film ili knjiga žive izvan naših mogućnosti, kad živi poslije našeg procesa.

Za ovo drugo pitanje nisam siguran. Uvijek govorim da ne vjerujem u talent i stojim iza toga. Zanatski je jer sve ono što radimo, gledamo, pišemo, čitamo je na neki način brušenje zanata, a onda u procesu pisanja ili stvaranja imam te alatke kojima se služim da stvorim nešto što mi je u tom trenutku bitno ili je naručeno. Ako iz te perspektive gledam, onda da, mislim da je to zanatski posao

Sara Sarić

Moj telefon je pun opširnih beležaka koje sadrže nove ideje za romane i priče. Uvek imam bar tri-četiri romana koja ozbiljno nameravam da pišem tako da njihove beleške praznim jednom u nekoliko meseci u Word dokument i dopunjavam beleške ispočetka. Tu su i rokovnici sa beleškama i sve je to jako haotičan proces. Kada zapravo krenem da

pišem onda počinje pravi rad jer treba uneti red u taj kreativni kaos, ali do tada već imam ideju o početku, sredini i kraju tako da je to stvar izbacivanja suvišnih delova i dopunjavanja praznina u priči. Naravno, organizovaniji um može dobiti ideju za roman, skicirati radnju po poglavljima kroz scenosled i krenuti da piše ali proces stvaranja je stvar ličnih preferenci i ne postoji recept; vremenom razvijete sopstvene rituale i shvatite kakav pristup Vas najmanje boli.

Da li svoj umetnički rad posmatram kao zanatski posao ili nadahnuće – pa, obe te stvari i mnoge druge nepomenute. Svaki umetnički rad je zanat u smislu usavršavanja koje može trajati godinama i nema jasan cilj osim nadmašivanja onog prethodno stvorenog ili stvaranja drugačijeg. U zavisnosti od vrste umetničkog rada, sam rad ne mora biti ni inovativniji od nekog prethodnog rezultata. Ako ste slikari, možete stvoriti seriju slika o tematici koja vas opseada dok ne dođete do usavršenijeg rezultata, ali u pisanju bi bilo nepodnošljivo dva puta pisati o istoj temi.

Svoj umetnički rad definitivno gledam kao nadahnuće jer ideje uvek isplivavaju kada ih ne očekujem. Često pišem većinsku porciju kratke priče ili pesme u naletu kreativnosti, kada ideja dovoljno sazri i onda otpadne od težine iz uma, kroz ruku, na papir. Ja sam tu samo provodnik nekog procesa koji nijedan umetnik zapravo ne razume. Narednih dana malo dorađujem tu sirovu ideju ali bitan deo je već obavljen.

Aleks Jelin-Gosto

Kada je riječ o stvaranju mojih radova, neovisno o mediju koji koristim, oni nastaju dosta spontano i instantno. Ako se radi o crtanju, onda je proces stvaranja tog rada instantan, gdje ja krenem crtati bez ikakvih predstava u glavi šta želim da nacrtam. U toku crtanja se eventualno, ali ne nužno, krenu javljati određene asocijacije koje odvedu crtež u jednom, drugom ili trećem smjeru. Kada je u pitanju video medij, onda se obično sponatno

jave ideje potaknute ličnim iskustvima ili nekim video materijalom koji već imam. Ja sam oduvijek volio da snimam video klipove i tako zabilježim neke momente iz života, ali nikad nisam koristio taj materijal u kreativne svrhe dok donedavno nisam napravio jedan kratki video koristeći stari materijal u kombinaciji za poemama što sam napisao.

Kad je u pitanju pisanje, proces stvaranja poeme ili priče je također poprilično instantan. Odjednom mi nadođe neka inspiracija i kao da se u tom trenutku određeni misaoni proces posloži u jednu peomu bez ikakvog razmišljanja koja treba da samo izađe na papir. Tako da neke poeme ili priče mogu da nastanu bukvalno u 5 minuta.

Kada je riječ o izlaganju radova, ja još nigdje nisam izlagao zvanično niti sam imao šta da izlažem, osim nekih tekstova objavljenih prije desetak godina. Sebe sam davno izlagao kroz performanse kao što sam spomenuo ranije i to je bilo većinom zatvorenoj kvir publici. Trenutno se izlaganje radova zasniva na neformalnom objavljivanju na mom Facebook profilu i zasad nemam neki plan da bi to moglo da se pretvori u neku izložbu. Mada sam dva kratka videa koja sam napravio poslao na dvije izložbe, gdje mi je na jednoj jedan video odbijen, a drugi će najvjerovatnije biti izložen na kvir izložbi koja je dio Pride Arta u Oslu, a zove se Wunderkammer i održaće se od 8.-17. oktobra 2021. godine.

Namjera iza radova koje napravim je prvenstveno terapijska. To je nešto što ja radim u slobodno vrijeme i prostor koji koristim za sebe. Tek kad sam počeo da imam slobodno vrijeme stvorio se i taj prostor za kreativnost, što je ustvari privilegija. Da sam imao tu privilegiju od samog početka možda nikad ne bih ni imao potrebu za kreativni izričaj. A možda i bi, to nikad nećemo saznati, i nije toliko ni bitno. Bitno je da sada imam tu mogućnost i da uživam u tome.

Sonja Hranjec

Unazad par godina izvodim nastupe tako što si prvo sama snimim instrumentalnu matricu, zatim to miksam i masteriziram, i onda na koncertu preko toga uživo pjevam, što se pokazalo kao najbolja kombinacija, sudeći i po kritikama, a bome i po publici. Prije sam imala bend, ali onda se netko napije, pa presporo svira bubanj, pa „ne stigne” na probe, pa ovo, pa ono i kada sam zbrojila plusove i minuse, lijepo sam rekla: “ma jebeš ti sve to” i krenula sve sama svirati, snimati i pisati. Od kada sam tim smjerom krenula, nekako i najviše uživam u procesu stvaralaštva, za koji nema drugih pravila, osim onih da isto i dođe onim ljudima što to traže, bilo to na WC-u, u kafani, u snovima ili na robiji/poslu. Nekako, ako i meni vrijedi prenijeti to dalje, onda to završi i na snimci, i na nastupu. Tako da nemam tu drugih priprema, osim onih koji mi pomažu da i dalje budem živa i općenito.

Svoj umjetnički rad doživljavam i kao nadahnuće, i kao zanatski posao, jer sam uključena i u kreativni, i u operativni/tehnički proces stvaralaštva. Osobno smatram svoj umjetnički rad, kao poruke u boci, koja može i ne mora doći do ikoga ikada, ali naravno da mi je drago kada ju i otvore, i pročitaju što u boci piše.

Kristofer Andrić

Sve što radim pokušavam da svedem na personalno, na primjer ovaj poslednji projekat je toliko personalan i tu ima toliko osjećaja i svega onoga što sam ja prolazio lično. Prilično je teško ogoliti se nekome a opet je baš zbog toga tu onda prisutna neka doza iskrenosti. Naravno, to što sam se ja ogolio pred nekim to ne znači da me ta osoba poznaje. Mogu reći da me poznaju samo oni koji žele da me upoznaju. Recimo projekat *I am enough* mogu da opišem kao neku emotivnu reakciju vezanu za neke odnose sa ljudima koji su prekinuti zbog transfobije odnosno toga što sam ja trans osoba koja se ne uklapa u heteronormativno društvo i ljudi to ne mogu da prihvate. Za ovaj

poslednji projekat sam dugo razmišljao kako da ga nazovem. Ja uvek nosim neku teku sa sobom i najviše volim da odem u neku šetnju veliku pa šetajući dumam o svojim radovima i nazivima i nekad se desi da prvo skontam naziv pa tek onda skontam rad.

Smijer grafika koji sam ja završio nekako i jeste malo više zanat. Danas to malo možda i odumire jer sada se većinom radi sve digitalno i umjetnost postaje digitalna a ovo je zanat na kome imaš dosta grafičkih tehnika i recimo fizički su zahtjevne neke grafičke tehnike i potrebno je puno vremena da se neke tehnike odrade i sam taj proces zahteva od osobe da se dosta posveti tome jer to dosta dugo i traje. Meni se to baš u stvari sviđa jer volim da radim to.

Sonja Sajzor

Često sam inspirisana svim stvarima oko sebe. Od muzike, odeće, kostimografije, šminke, frizura, perika itd. Ukoliko "skrolujem" kroz instagram, minimum 10 puta dnevno printskrinujem neki kostim, make up, periku ili fotografiju koji me inspirišu. Imam prepune foldere printskrinova, „inspiracija“, na kompjuteru. Imam svesku u kojoj onda crtam ideje za umetničku fotografiju: kako će da izgleda kostim, kako šminka, kako perika, kako poze... Takođe, imam rokovnik sa muzičkim tekstovima i pesmama koje pišem od svoje jedanaeste godine. Nažalost, te ideje se samo gomilaju u sveskama jer nemam novca da ih ostvarim. Kada su moje žuruke bile na vrhuncu 2017-e, tada sam imala novca da snimam muziku i da finansiram fenomenalne kostime i fotošutove i mislim da je to bilo zlatno doba moje karijere. Trenutno, pošto nema nastupa i žurki zbog pandemije, nažalost, nemam uslova da finansiram svoj rad.

Aleks Zain

Ja svoju praksu prvenstveno zovem body-based praksom jer telo zaista posmatram kao materijal koji treba da postavim na scenu, upotrebim, formiram, transformišem, i ono

jeste moj osnovni materijal za rad. Šta ću projektovati putem tog tela tražim, sa jedne strane, na osnovu 'collecting' (kolekcionarske) prakse u smislu sakupljanja slika i kretanja koja vidim ili zamislim na ulici (volim da hodam dosta), eventualno i snimim kamerom pa tako nekad nastanu i video radovi. Sa druge strane, nekad počnem i od same akcije koju sam zamislio i onda joj tražim značenje, recimo kao da je to neka intro-psihoanaliza gde ja pitam sebe 'pa što sada imaš *urgency to do this?*', i onda se dalje stvar razvija. Tek skoro sam uzeo da napravim jednu plesnu minijaturu gde sam onako klasično koreografski pošao od muzičkog dela moje dobre prijateljice i umetnice Katarine Ranković (delo je i dalje u procesu stvaranja), u smislu: „E, hoću da napravim koreo za ovu muziku“.

Što se izlaganja dela tiče, svojim osnovnim formama smatram savremenu igru, koja je scenska i izvođačka stvar, i performans art i video koji su opet više galerijske forme. Što se izlaganja uopšte tiče, mislim da su mi tehnička ograničenja u domaćim alternativnim prostorima ipak za sada najveći izazov.

Ako treba da biram između ova dva - definicije umetničkog rada kao zanata i kao nadahnuća, pre bih rekao da je umetnost zanat, jer su mi reči nadahnuće, kreativno i sl. toliko užasne i pogrešne kada ih čujem u kontekstu umetničke prakse. Naravno da svi imamo i jedno i drugo, ali smatram da postoje stvari kao što su kritičko, formalno, spremnost na biti izložen, potreba za ispitivanjem društva i okoline uopšte, kao i čoveka samog, koje mnogo više karakterišu umetnički rad. Mislim da bi neko moje određenje umetnosti bilo posao sa društvenom odgovornošću i kritičkim elementom, ali bez nužnog davanja uputa. Mi smo oni kojima je cilj da vas podstaknu da mislite. A šta ćete da mislite, tačnije promišljate i kakav će zaključak biti, pa, mislim da postoje druge grane koje se možda dublje bave ovim pitanjima :)

UMJETNOST I AKTIVIZAM

Da li svoje umetničko angažovanje posmatraš i kao aktivistički rad?

Da li tvoj rad referira i generalno na političku situaciju, na stanje u društvu i na društvene probleme koji nisu u direktnoj vezi sa transfobijom?

Umetnost može funkcionisati kao društvena intervencija, strategija otpora ili politička akcija te u skladu sa tim aktivistička umetnost može imati različite ciljeve od kojih su neki: podsticanje dijaloga, izgradnja i osnaživanje zajednice kojoj pripadaš, stvaranje sigurnog prostora, kritika društva, preispitivanje opšteprihvaćenih stavova, širenje vidika itd. Šta od svega nabrojanog postavljaš sebi kao cilj kada izvodiš ili stvaraš svoj umetnički rad?

En Ergon

Svoj aktivizam i ulaganje u ljudska prava sam do sada najviše fokusirala na komunikaciju sa ljudima sa kojima sam okružena kroz razgovore i višečasovne debate. To su isti ljudi kojima sam pokazivala svoju umjetnost koja nije uvijek bila fokusirana na prenošenje neke konkretne aktivističke poruke. Kao što sam već pomenula, na početku, to su bile lične priče i događaji koji su me motivisali da razmišljam o svom životu i zašto je on takav. Naravno da sam se kroz život susrijetala sa raznim vidovima diskriminacije na raznim osnovama, pa se i to odrazilo na moju umjetnost.

Umjetnost kao takva je jako snažan alat koji do sada nisam koristila u javnim prostorima iz različitih razloga, a najveći od njih je nesigurnost i strah da neću biti shvaćena ozbiljno. Potrebno mi je više vremena da se posvetim sopstvenom osnaženju i samouvjerenju kako bih ozbiljnije počela da koristim umjetnost kao alat u javnom prostoru. Živimo u društvu koje je puno predrasuda, diskriminiše one koji se ne uklapaju u kalupe društvenih normi i rodni uloga. Samim tim, sigurna sam da će to društvo onog trenutka kada odlučim da javno istupim i kažem ono šta imam kao osoba koja se ne identifikuje niti kao strejt niti kao cis, imati dosta negativnih reakcija. Ovo ne bi bio problem kada bih znala da to neće ni na koji način uticati na

moj svakodnevni život, ali smo svjesni da dosadašnje iskustvo ljudi iz LGBT+ zajednice nije takvo.

Kada osjetim da sam spremna i da imam dovoljno kapaciteta da se nosim sa tim izazovima, podijeliću svoju aktivističku umjetnost na sve teme koje se mogu ticati mene i mojih bližih ljudi. Do tada, nastaviću da pričam sa ljudima koje znam i da dijelim svoje iskustvo i umjetnost sa onima koji su voljni da slušaju.

Marija Jovanović

Nekako imam osjećaj da je meni do sad sve što sam radila suštinski bilo usmjereno na aktivizam, što god sam radila - i izložbe fotografija i doprinos kreiranju akcija i performansa koje smo radili, imam osjećaj da sam se usmjeravala na aktivizam. Sada, u poslednjih četiri mjeseca, upala sam u neki potpuno drugačiji tok sama sa sobom, kapiram koliko iz mene u mom privatnom životu, u privatnim momentima stvaranja, postoje dva neka toka koja pratim, i jedan je krajnje lični, a drugi se tiče kreativnih ideja koje su usmjerene ka drugima, odnosno, ka kreiranju nekih promjena a koje su opet lični izraz mene i mojih iskustava.

Do sad sam sebe više vidjela kao aktivistkinju jer je to nešto čime se bavim

posljednje četiri godine, to je tokom tog perioda bila manje-više jedina stvar kojom sam se bavila. Međutim, u posljednjih nekoliko mjeseci više sam se okrenula umjetnosti nego ikad prije. Recimo, prošle godine u periodu u kome sam gostovala na panelu sa umjetnicama i umjetnicima (to je bilo u okviru Transpozijuma u septembru 2020. godine) ja sam umjetnost doživljavala kao kanal komunikacije za aktivizam, a sada sam već u nekoj fazi gdje umjetnost doživljavam kao kanal komunikacije sa mnom - prema meni. Nekako sam stavila pauzu na dijeljenje toga sa svijetom, da bi na ličniji način istražila šta to meni tačno znači i definitivno bih danas rekla da sam više umjetnica nego aktivistkinja. Možda se, do trenutka kada ti budeš transkribovao ovaj intervju, to nekako opet da promijeni, ali eto, trenutno sam na tom mjestu.

Aktivizmom sam počela da se bavim neplanirano. To je bilo prije skoro sedam godina. Prvo sam se uključila u LGBT zajednicu i u te socijalne krugove i baš u to vreme se organizovala priprema za Prajd i ja sam nekako upala u tu ekipu koja pravi transparente za Prajd i od tada sam počela da volontiram za te neke sitne stvari jer sam ja tada imala 17 godina i bila sam još u srednjoj školi. Počela sam da volontiram a Queer Montenegro mi je u nekom trenutku ponudio posao vođenja društvenih mreža, kasnije sam počela da pomažem oko organizacije raznih događaja i malo po malo, ja sam potpuno spontano svoj život okrenula aktivizmu, kako kroz rad u različitim organizacijama, tako i kroz privatne kanale komunikacije i djelovanja. Danas koordinišem program kulture i umjetnosti i stvaram umjetnost koja šalje različite aktivističke poruke.

Imam osjećaj da, ako išta može da dopre do ljudi, onda je to umjetnost jer ja umjetnost percipiram kao jedno od najuniverzalnijih sredstava komunikacije koje ljudi posjeduju. Ako postoji kanal komunikacije koji je univerzalan a koji može da uđe u srž problema na nekom emotivnom nivou, gdje vjerujem da se događaju sve društvene promjene, onda je to umjetnost!

Espi Tomičić

Nikad u procesu ne razmišljam o tome je li nešto što radim aktivistički i ne razmišljam o onima koji će to možda vidjeti ili čuti, ali svakako mislim da je umjetnost dobar prostor aktivizma. Samim time što sam trans umjetnik i progovaram o temama i problemima koji me zanimaju/ more/ okupiraju, moj je rad i aktivistički rad.

Transfobija i druge vrste diskriminacije i isključivosti su nešto s čime trans ljudi žive cijeli život i naravno da to na ovaj ili onaj način postaje dio o kojem progovaram u svom radu i kroz taj rad. Osim toga, marginalizirane skupine (kojima i sam pripadam) često ulaze u moj rad i gledam na to kao na prostor u kojem ja mogu djelovati i ukazivati na moguće promjene. No, ono čega se grozim je uključivanje tema i skupina kojima nisam pripadao i koje nisam iskusio u rad samo zbog nekog pokušaja šokiranja ili aktualnosti. Ne poštujem umjetnike/ce i ne pratim rad umjetnika/ca koji/e se bave temama koje im nisu bliske, bar na nekoj posredničkoj razini, ili onih čiji je rad fokusiran na zajednicu kojoj ne pripadaju, direktno ili indirektno. To je jednostavno nešto što mi se ne čini fer i uvijek takvu vrstu rada promatram kao skupljanje bodova na tuđoj nesreći, skupljanje bodova na onima koje najčešće u taj rad nisu ni uključene.

Ponekad sam okupiran vlastitim traumama, koje su često vezane uz političku situaciju i na društvene probleme, ponekad mi je u fokusu direktno neka od situacija, ali da, skoro se svi moji radovi bave društvenim pitanjem. Najčešće su to djeca u lošijim socio-ekonomskim uvjetima, LGBTIQ+ zajednica i žene.

Ne postavljam si cilj kada stvaram, osjećam svoj identitet kroz nekoliko različitih zajednica kojima pripadam ili sam pripadao, a glavne njegove odrednice i one koje su mi trenutno najopipljive su rodno i klasno pitanje i to su nalazišta mojih trenutnih tema i radova.

Nisam siguran što moji radovi čine od svega gore navedenog u trećem pitanju, to prepuštam čitateljima i čitateljicama, ali nekako to vidim kao otvaranje dijaloga i

nametanje situacija i priča od kojih ljudi često okreću glavu, a upravo time si zatvaraju prostor prihvaćanja i razumijevanja.

Sara Sarić

Pre svega u aktivizam spada previše stvari i neminovno je da će nešto u mom radu moći da se gleda kroz sočivo aktivizma. Meni je još teže da izbegnem ARTivizam jer kao trans osoba pišem o ličnim stvarima u koje spadaju političke i kulturološke teme.

Ne znam tačno u kom trenutku sam odlučila da ne mrzim politiku i sve što ima veze sa njom ali verovatno je bila stvar sazrevanja ili bar pomirenja sa time šta oblikuje društva u kojima živimo. Nakon toga radoznalost se samo produbljuje.

Trenutno pišem distopijski sci-fi roman kroz koji ćemo se, kroz više decenijski period, upoznati sa nekoliko državnih sistema i opresijama za razne marginalizovane članove društva: migrante, hakere anti-heroje, trans osobe i klonove. Jedna velika globalno politička interseksionalnost koja će mi doneti nervni slom i možda poneko književno veče.

Inače bih porekla da postavljam za cilj nešto od ovih nabrojanih primera ali upravo je u nastanku jedna serija za koju sam završila scenario prve sezone i koju planiram da režiram. Zove se „Gravitacija duge“ i bavi svim pomenutim ciljevima. Radi se o grupi pojedinaca iz LGBT+ zajednice koji se bore da prežive u netolerantnom društvu. Ako se stvari bar približno odvijaju po mojoj inicijalnoj zamisli sama serija bi trebalo da sadrži, i samim tim ispuni, ove ciljeve bez obzira na prijem koji ostvari u javnosti.

Aleks Jelin Gosto

Definitivno postoji doza aktivizma u mojim radovima. Mislim da se u dosta radova ta aktivistička nota i provlači i propituje problematiku rodnog normativa. Kroz to propitivanje rodnog normativa pokušavam da ponukam publiku na razmisljanje van

određenih imaginativnih kutija i podizanje vidljivosti o drugačijem. Nemam sad ja nešto puno radova kako bih mogao pričati detaljnije o aktivistikom djelovanju kroz njih, ali imam, na primjer, jedan video koji sam napravio nedavno. U tom video koristim kombinaciju moga pogleda u kameru i komentara koje sam ja doživio u životu, a koji idu u pozadini. Komentari su dosta teški, ali ja završim video na jedan malo humorističan način gdje me na kraju jedan glas u pozadini pita da li može da me pita nešto zato što sam trans. Ja glasno vrisnem “ne” i onda taj glas završi video komentarom “so rude.” Ja sam dosta puta spasio živu glavu koristeći humor kao sredstvo za zaštitu, a i generalno mi je humor oduvijek bio koristan alat za podnošenje surove svakodnevice. S druge strane, mislim da humor može da bude most koji jača vezu publike sa radom koji uzrokuje osjećaj neugodnosti. I upravo taj osjećaj neugodnosti za koji često mi TIRV osobe odgovaramo po nekom suludom defaultu je inkorporiran u ovaj film.

Nedavno sam dao sebi umjetničko ime u slučaju da se taj umjetnički izričaj proširi na veće prostore i na taj način aktivistički djeluje. Ime koje sam si dao je ime koje je meni pripisano pri rođenju, sa izvrnutim slovom N u imenu (ANIELA). Dosta sam razmišljao šta to meni znači i zašto bih ja koristio ime koje je dosta traumatično za mene i moj život, i onda sam došao na odličan odgovor samome sebi. Pošto ja jos uvijek imam lične dokumente na to ime koji su i jedini validni dokument, korištenje tog imena u umjetničkom prostoru je jedna vrsta terapije, ali i aktivističkog djelovanja. Na taj način želim da isprovociram radoznalost publike, da propituju šta znači imati nametnuti identitet koji ti ne pripada i koji se ne poklapa sa tvojim identitetom. Kakve taj nametnuti identitet posljedice ima na nas kao osobu, kako formira našu realnost i naša iskustva i kako kreira ostale identitete koji postaju dio nas. I kako taj nametnuti identitet nije nužno svjesno nametnut, već je obično dio većeg nametnutnog i utjelovljenog konteksta. Izvnutu **N** je tu da nas ponuka na kritičko razmišljanje, na radoznalost, na transgresiju

roda, na razmišljanje van okvira i podsjetnik da mi trans osobe ne treba da opravdavamo svoje postojanje.

Neki moji radovi referiraju na druge probleme, na primjer pitanja ovisnosti. Naša zajednica je često sklona različitim oblicima ovisnosti i to nije začuđujuće s obzirom na to kroz šta sve prolazimo. Podizanje svijesti i propitivanje tih različitih ovisnosti i šta one znače je meni jako bitno, a pri tom i lično. Bitno mi je pristupati ovim temama na detabuizirajući i destigmatizirajući način.

Sonja Hranjec

Smatram kako je umjetničko angažiranje bez aktivizma, kao i politika bez osobnih interesa - to ne postoji. Makar i da ti umjetnost zagovara status quo, i da ne želiš da se išta mijenja, i to je aktivizam. Kako osobno smatram da puno toga treba mijenjati na ovom svijetu, zbog toga mijenjam i sebe. Kada vidim da nešto o tome mogu progurati i kroz pjesmu, to i učinim. Na primjer, jedna cis djevojka mi sere da "nije" transfobna, već da je "Sonjafobna", a ja i njoj i sličnima napravim kroz deset pjesama na dva EP-a pjesničku disertaciju zbog čega je i ta fobija, tek još jedna kombinacija predrasuda i sektaške te reakcionarno povodljive malograđanštine.

Većina mojih pjesama nema veze sa transfobijom, već sa općenitom ljudskom i vlastitom gluposti življenja života, kako tuđih, tako i vlastitih. Tada je tu i sukob sa političkom situacijom neizbježna, čim se govori o društvu, ne samo kao o skupini, već i o pojedinoj osobi.

Cilj uvijek vidim kao razlomak sa različitim brojnikom, ali zajedničkim nazivnikom/djeliteljem, a to je uvijek ventilacija. Ispočetka nisam to svjesno radila, a i danas se nekad zaboravim, iako to svejedno i dalje tako radim. Kao osoba koja većinu svojeg vremena provodi u prostorima sa slabom ili nikakvom ventilacijom, shvatila sam koliko je važna i mala rupa na prozoru, kad pokušavam zagrijati ili rashladiti prostor, zbog čega mi se, i u vlastitim umjetničkim

radovima, iako različite jačine i obujma, uvijek u tom nazivniku/djelitelju nalazi neki iznos ventilacije, jer bez istoga smatram da onda taj rad samo guši osobu šta je konzumira, a sad, hoće li neki rad neku osobu propuhati, odpuhati ili nešto treće, ovisi i do dotičnog raspoloženja, ukusa i iskustva osobe što i to konzumira.

Kristofer Andrić

Ako misliš na aktivističku umjetnost kojom se bavim onda mogu da kažem da sam se uvijek bavio aktivizmom jer sam rođen u Mostaru. Odrastanje u tom posleratnom Mostaru je baš bilo čudno, posebno za mene jer sam dijete iz multietničke porodice a Mostar je bio baš nacionalno podijeljen posle rata i zbog toga sam uvijek bio u tom nekom aktivizmu kroz Antifa festivale. Kasnije, kada sam došao na Akademiju, tu uvijek imaš neke zadatke koje moraš da odradiš za ocjenu i ja sam na početku druge godine shvatio da ja mogu svoj aktivizam prenijeti kroz svoju umjetnost i kroz te zadatke koje radim na Akademiji. Tako je to nekako krenulo. Na fakultetu sam shvatio da mogu da kombinujem aktivizam i umjetnost i da aktivizam prenesem kroz svoju umjetnost što mi je davalo sve više i više energije za rad. Prvo sam bio više fokusiran na Antifa aktivizam jer, kad sam ja bio mlađi, u Mostaru nije bilo trans zajednice i više sam bio fokusiran na te Antifa festivale koji su postojali tamo od moje petnaeste godine. Dok nisam krenuo na fakultet bio sam i deo organizacije tih festivala i to me je naučilo da se borim za neka svoja stajališta, zato što je baš bilo teško i grozno odrastati u Mostaru kao dijete iz miješane porodice.

Kada sam bio mlađi i na studijama, uvijek sam samo čekao da pobegnem iz Mostara. Sarajevo je veći grad i ima više mogućnosti da se izraziš, međutim, kasnije me i Sarajevo počelo gušiti pa sam samo čekao da uberem neki vikend da pobegnem u Mostar. Međutim u Mostaru kulturna scena i nije nešto. Tu postoji od 2012. godine Street art festival i to je krenulo baš kada sam ja otišao u Sarajevo

da studiram. To je odličan festival i postao je simbol alternativne scene u Mostaru koja nije tako dobra u Sarajevu. Ja sam za taj festival radio dva murala 2014. i 2015. godine, ali, nažalost, oba su prekrečena.

Ja uvijek volim da zapaprim. Kada nešto radim uvijek imam neku teorijsku pozadinu koju prati rad, uvijek imam neku poruku koja stoji iza svega. Te poruke su namenjene svima, ja se obraćam svima. Svaka poruka nosi svoju težinu i preko tih poruka pokušavam da pobliže dočaram ljudima šta znači biti transrodna osoba u BiH ili bilo gdje. Imao sam uvijek dobrih reakcija ljudi, najljepše mi je kada mi neko priđe i kaže – „hej, sada razumijem“. Imao sam i momenata kada su ljudi došli sa suzama u očima i rekli da razumijeju sada. Sve pare na svijetu ne mogu zamijeniti to. Mada ja uvijek u svojim radovima kritikujem, čak mi je i mentorica za master rad rekla za taj teorijski dio da malo ublažim sa kritikama. Mislim da je u nekim momentima potrebno biti iskren i treba direktno kritikovati ljude da bi shvatili poentu.

Sonja Sajzor

Ja stvaram umetnost zato što mi je bolno da ne stvorim ništa od ideje koju sam imala. Mene osnažuje da vidim kako moji snovi postaju realnost. Ukoliko drugi tu umetnost pronadu osnažavajućom, drago mi je, ali to nije bio cilj. Ja ne stvaram umetnost da učinim svet lepšim nego da izrazim svoj pun potencijal.

Ne volim da komuniciram politiku kroz svoju umetnost. Moja umetnost postoji samo da ja izrazim svoju ludost, ma kakav god učinak to imalo na svet. Svesna sam da je mnogim mladim trans osobama osnažavajuće da vide autovanu trans umetnicu jer im to šalje poruku da je okej biti to što jesi, i svesna sam da mnogim transfobima to smeta jer ne žele da mlade trans osobe imaju priliku da slobodno žive kao trans. Kao takva, razumem da mnogi ljudi moje samo postojanje vide kao politički čin. Međutim, ja svoje postojanje ne vidim tako.

Ja generalno ne stvaram umetnost iz bilo kakve ambicije, nego iz radoznalosti. Meni nije

cilj da zastupam bilo kakvu radikalnu promenu, nego spontano primetim nakon što kažem bilo šta ili izbacim bilo kakvo umetničko delo, da ljudi moje razmišljanje vide kao radikalno, jer je mnogo daleko od onoga što je za njih norma. Čitala sam skoro knjigu Ane Matronić koja se zove "Robot universe" u kojoj ona priča o mogućnosti razvijanja tehnologije tako da bi u budućnosti ljudi mogli da „aploaduju“ svoj um na hard drajv i da funkcionišu kao kiborzi, nakon što fizičko telo prestane da funkcioniše, i bila sam fascinirana idejom. Međutim, onda se ulogujem na Twitter i vidim da 99% ljudi ne veruje u korona virus i vakcinaciju, ili im je kontroverzno postojanje trans žene, jer kako zaboga osoba kojoj je namenjen muški rod na rođenju može da nosi suknju i onda shvatim da su neke ideje i razmišljanja koja imam previše radikalna za zatucano vreme u kojem živimo.

Aleks Zain

Za mene su umetnost i aktivizam dve odvojene stvari. I jedna i druga imaju društvenu odgovornost, ali aktivista daje rešenje i cilj, a umetnik postavlja pitanje i stvara prostor za potencijalnu kritiku. Mislim da se neka doza 'aktivizma' desi i sama od sebe, nepotencirano, recimo kada neko vidi moje potpuno nago telo, ne može a da bar na neki način ne postane svestan postojanja TIRV osoba. Sa druge strane, ja gledam da telo stavim u kontekst, pa, jednostavno tela, tako da ne ciljам nužno na tu reakciju, ona se samo prosto često desi.

Iako koristim nekada svoje iskustvo muškarca koji je trans, to nije jedini fokus mog rada. Na primer performansi kao što su 'Homebarrier' i '...and then I realized I don't even speak about you anymore.' imaju polazište u mom odnosu prema ideji „doma“ i nuklearne porodice, i kritički se odnose prema ideji porodice kao osnovne jedinice društva, kao i opšteprihvatačene ideje da su dom/kuća/geografsko poreklo odrednice ka kojima težimo u životu. Ono što jeste karakteristično za ove radove (mada verovatno i ostatak mog rada) jeste to da ove pojmove kritički

prikazujem koristeći se sopstvenim iskustvom, nearanžiranim narativom i fizički zahtevnom akcijom.

Mislim da je svako umetničko delo na svoj način angažovano, jer zahteva od publike da na kraći (ili duži!) vremenski period napusti uobičajeni tok svog života i posveti se nečemu što nije samo puka zabava. Setimo se dvadesetčetvoročasovnog dela Jana Fabra *Mount Olympus* – prema Fabru ovo delo zahteva od publike da izvrši politički čin ulaskom u salu, jer odbacuje ubrzanost i konzumerizam savremenog života na kompletna 24 sata. Ono što želim da kažem je da angažovanost i kritika imaju različite nivoe suptilnosti i načina implementiranja.

Ja lično smatram da su kritika društva i preispitivanje opšteprihvaćenih stavova negde deo osnove onoga što posao umetnika jeste. Još jedna važna stavka za mene je

ispitivanje ljudskog tela i granica ljudskog tela, i kao sebe i kao subjekta/objekta koji vrši radnju. Ovo možda zvuči univerzalnije i konceptualnije od konstrukcije 'kritika društva', ali ja lično smatram da ne treba da bežimo ni od izvanvremenskih tema u umetnosti, prosto zato što ako ne naziremo kraj aktuelnosti nekog problema, onda o njemu ni ne treba da prestanemo da govorimo. Za mene je to što smatram da koristimo svoje telo mnogo manje nego što je ono sposobno, kao i jedan novi nalet konzervativizma koji imamo u Evropi, ali i svetu, u poslednjih desetak godina, pokazuju da prikazivanje ljudskog tela i bavljenje istim nam je i dalje preko potrebno na sceni. I biće potrebno dokle god ne prestane da nas šokira i ljudsko telo kao takvo postane standard.

PUBLIKA

Da li smatraš da bi umetnost koja obrađuje TIRV tematiku (ili se koncipira kao odgovor na transfobiju) trebalo da se obraća većinskoj populaciji ili pre svega TIRV zajednici?

Prostor izvođenja umetničkog dela predstavlja javni prostor, odnosno mesto susreta ljudi iz različitih zajednica. Da li težiš tome da svojom umetnošću stvaraš siguran i udoban prostor za sve osobe ili ti je namera da provociraš, šokiraš, destabilizuješ?

En Ergon

Mislim da se ne može dati jedan isključiv odgovor na ovo prvo pitanje. Smatram da umjetnici/e ne trebaju ograničavati svoj rad. Za mene, svako umjetničko djelo je tu za onu/oga koji želi da sasluša, da shvati ili da osjeti nešto. Veoma je inspirišuće i osnažujuće kada je ona usmjerena konkretnoj zajednici kao što je naša, ali isto tako mislim da je jako bitno da se što više podiže svijest opšte populacije o različitim problemima i poteškoćama sa kojima se neko susrijeće samo zbog jednog dijela identiteta koji je različit od većine.

Uglavnom su moja javna izlaganja do sad bila koncipirana kao zabava, kao neke predstave, takmičenja ili samo moja želja za dijeljenjem nečega što je na mene uticalo na neki način. Do sada nisam imala situacija i nastupa koja bi se mogla okarakterisati kao destabilizujuća, ali definitivno će ih biti. Željela bih da to bude nešto što će ljude isprovocirati da promisle svoje stavove i sagledaju stvari iz neke druge perspektive. U planu mi je da taj cilj postignem muzičkim stvaralaštvom, kroz uključivanje drugih vidova umjetnosti. Okružena sam ljudima koji itekako imaju šta da kažu, a koji se pored toga bave raznim stvarima, te je moja želja da kroz taj proces saradujem sa tim ljudima koji me inspirišu, podržavaju i motivišu za ovakve stvari.

Espi Tomičić

Ne mislim da bi TIRV osobe ili TIRV umjetnost trebala sama sebi davati zadatak informiranja šire zajednice ili edukacije iste, ali samim tim što je nešto javno, a obraća se zajednici, otvara prostor i većinskoj populaciji. Nikako ne bih sebi kao cilj zadavao obraćanje bilo kakvoj zajednici, to je ograničavajuće i nije naš posao, nudimo ono što imamo i možemo, a na društvu je da to vidi ili ne vidi, čuje ili ne čuje.

Kad je riječ o drugom pitanju, bitno mi je što osobe s kojima radim smatraju sigurnim prostorom i što je njima ugodno ili nije, ako su te granice pomaknute i time radimo neku vrstu provokacije, onda sam s tim okej, ako to suradnicama nije ugodno, onda ne. Nikad si u radu ne postavim takav cilj, da nekoga šokiram ili da provociram i nikad ne bih u ime takvog cilja rušio sigurnost sudionica.

Sara Sarić

Ne vidim nijedan razlog zašto ne bi mogla da se obraća i većinskoj populaciji i TIRV zajednici. Moj praktičan predlog, u slučaju da ste pod utiskom da morate da birate između te dve publike bio bi da se odlučite za humanistički pristup temi. Pazite samo da pristup i ton ne budu propovedački jer to uvek umanjuje umetnost. Čim pokušate publici da kažete šta treba da misli javiće se otpor. Ali ako kroz humanističku obradu tematike osnažite TIRV zajednicu i približite humanost zajednice većinskoj populaciji, cilj je postignut.

U najgorem slučaju u većinskoj populaciji neko neće promeniti svoj fobičan stav, ali će ga humanost vaše umetnosti uznemiriti - u tom slučaju uradili ste im najgoru moguću stvar. Stavili ste im ogledalo pred njih i naterali da pogledaju svoj odraz. Ako im se ne sviđa ono što vide to je problem koji moraju sami da reše.

Govorivši iz lične perspektive moraću da kontriram jer kada pišem ja ne izvodim umetničko delo u 'stvarnom vremenu' tj. sadašnjosti i ono se ne dešava u javnom prostoru već u budućnosti, u umu čitaoca, a bar trenutno ne postoji privatniji domen od toga.

Ne težim da stvaram siguran i udoban prostor za sve osobe jer nisam u stanju. Moja umetnost ima očiglednu opasnost, u svakoj priči i okolnosti se često izživljavaju nad glavnim i sporednim likovima. Iako obožavam 'siguran i udoban' prostor u tuđoj umetnosti, u njoj obično postoji opasnost po tu sigurnost i udobnost; sve to mora biti ugroženo u nekom trenutku da bi se shvatila njihova vrednost i na kraju više cenila. Vidim smisao u onom citatu, "Art should comfort the disturbed and disturb the comfortable".

Što se tiče provokacije, apsolutno. Mislim da je provokacija u umetnosti nešto što treba braniti kao svetinju. Nemam svesnu težnju ka provokaciji ali dolazi mi prirodno i bez nje moja umetnost bi bila osiromašena.

Šok je nekada imao veliku vrednost jer su kriterijumi bili tako niski ali danas kada smo rođeni šokirani i prag tolerancije nam se diže iz dana u dan šokiranje radi šokiranja ima u sebi neki amaterizam i iako ga ja ne koristim vidim kakvu ulogu bi mogla imati npr. slika golih aktova tokom orgije u vrlo konzervativnoj sredini ili pesma o muškim nežnim osećanjima izvedena pred toksičnom muškom publikom. Mogućnosti su beskonačne tako da i šok ima svoju ulogu.

Destabilizacija je vrlo ambiciozan zadatak i samo dobra umetnost bi mogla da ga ispuni. Na kraju krajeva, toliko stvari i ljudi zaslužuje da bude destabilizovano.

Aleks Jelin-Gosto

Umjetnost koja obrađuje TIRV tematiku treba da se obraća i TIRV zajednici i većinskoj populaciji. Reprezentacija TIRV identiteta je jako bitna za jačanje i osnaživanje naše zajednice, ali i na samo širenje vidika i podizanje svijesti o raznolikosti koja odlikuje našu zajednicu. Najbitnije je da se naša zajednica u tim umjetničkim radovima može prepoznati i da se osjeća reprezentovano, to može jako osnažujuće da bude za nas. Kroz tu umjetnost u javnom prostoru mi postajemo afirmirani, validirani i govori da mi postojimo da smo dio društva. Također, internalizovana transfobija je često zna biti prisutna u nasoj zajednici i stoga je jako bitno raditi na propitivanju iste kroz umjetničku aktivističku reprezentaciju. S druge strane, povećanje vidljivosti naše zajednice i senzibilizacija TIRV tematike kroz umjetnost, kao i sama edukacija većinske populacije kroz taj medij je od izuzetne važnosti.

Počeo sam u zadnje vrijeme da propitujem koje poruke ja to želim poslati svojim radovima. Tako da mislim da mi je jako bitno da moj rad može da bude protumačen na više načina i iz različitih perspektiva. Bitno mi je da podstiče na radoznalost, dijalog, propitivanje, dekonstruiranje. Sviđa mi se provociranje osjećaja neugodnosti, jer mislim da može da bude dosta konstruktivno i da potakne na jako bitne dijaloge o TIRV tematici gdje ljudi mogu da dožive "aha" momenat. Prije svega mi je bitno u tome svemu da se TIRV zajednica može prepoznati u tim radovima, da djeluje osnažujuće i da se osjeća sigurno u tom prostoru.

Sonja Hranjec

Smatram da se prije svega treba obraćati pojedinoj osobi, a ako je pogođena nit, onda dođe već svojim tokovima i do zajednice, a potom i do većinske populacije.

Težim tome da uvijek bude i siguran, i udoban prostor svima, čak i kada provociram, šokiram i destabiliziram, koliko god da to

na prvu može proturječno zvučati, na drugu pomisao mislim da je jasno da je to moja težnja, ali ne i nešto što mogu garantirati. Jer, ne znam tko će mi doći u publiku, ali znam da ako izbije sranje, da prekidam pjesmu i pokušavam smiriti situaciju, zbog čega i nisam "samo jednom" dobila i sama fizičke udarce, a bome i isterala agresore iz prostorije nastupa, naravno, uz pomoć organizacijske ekipe i bližnjih.

Kristofer Andrić

Potrebno je da se obraća svima i zajednici, ali i većinskoj populaciji koja treba da nauči neke stvari.

Sonja Sajzor

Ja sam dugo (preko 10 godina) pisala tekstove i bavila se aktivizmom u svrhu edukovanja cis ljudi o tome šta znači biti transrodna osoba, i nažalost, nakon 10 godina, dosadi ti da ponavljaš jednu istu te istu stvar. Volela bih da se fokusiram malo na stvaranje, ali i konzumiranje umetnosti koja je prosto nešto što postoji samo za trans ljude da razumeju. Drago mi je što postoje npr "JuTjuberi" koji se trude da edukuju cis ljude šta je transrodnost, međutim nama, kao trans osobama, takav sadržaj nije interesantan. Mi smo svi imali taj razgovor već minimum 50 puta. Zato npr. volim seriju "Pose" jer je priča o trans osobama, koju je režirala trans osoba, u kojoj sve uloge igraju trans glumice, i koja je snimana za trans osobe kao ciljnu grupu. One ni u jednom momentu ne zastaju da objasne šta je trans osoba nego prosto žive svoje živote sa kojima svi mi kao trans osobe možemo da se poistovetimo. Mi, kao trans osobe, moramo da nađemo način da postojimo, da funkcionišemo, da imamo interesovanja i da se bavimo radom koji za fokus nema objašnjavanje cis ljudima šta znači biti trans.

Kada stvaram umetnost, cilj mi je da u postpunosti izrazim tu ideju koju imam i često ne razmišljam uopšte o reakcijama koje će

publika imati na to delo. Kada je u pitanju javni nastup, mislim da je moja poruka da želim svima da imaju pravo da ostvare svoj pun potencijal. Naravno, ljudi koji su marginalizovani će zbog toga videti moju žurku, ili moj nastup kao mesto na koje mogu da dođu i da se slobodno izražavaju, i samim tim kao mesto na kojem su svi dobrodošli, a ljudi kojima je cilj da spreče ljude da ostvare svoj pun potencijal (zato što je osoba gej, trans, Rom, Romkinja ili šta god) će videti taj nastup kao mesto na kojem nisu dobrodošli, i samim tim kao nešto što je ekskluzivno. Npr. desničari danas sva mesta na kojima homofobija, transfobija, rasizam, mizoginija itd. nisu dobrodošli, opisuju kao "politički korektna mesta koja cenzurišu slobodu govora". And I'm fine with that. Ja i želim da svet postane mesto na kojem se homofobi, transfobi, rasisti itd. ustručavaju da izraze svoju mržnju jer se plaše posledica.

Aleks Zain

Mislim da to kome se obraća umetničko delo zavisi od onoga šta umetnik koji stvara delo želi da kaže ili podstakne. Moj lični pristup je da uvek idem ka ovima spolja, koji nemaju na primer TIRV iskustvo niti znaju šta je, pa uzmem za cilj da im dam da se povežu sa mojom pričom na nekom drugom nivou.

Smatram da pozicija umetnika jeste ona koja ima veće domete kada provocira i ispituje ljudske granice. Ja *safe space* mogu da gradim u okviru radionice koju držim povremeno za osobe sa disforijom, ali taj rad ne smatram umetničkim, već terapeutskim i aktivističkim.

Što se prijatnosti publike tiče-smatram da ne treba uvek da im bude prijatno dok posmatraju nešto, jer neprijatne emocije (opet, po mom mišljenju) mnogo više podstiču promišljanje i (re)akciju

TIRV ZAJEDNICA/ NAŠA ZAJEDNICA

Da li smatraš da je značajan stepen vidljivosti trans i rodno varijantnih osoba moguće postići putem umjetnosti koju proizvode osobe iz TIRV zajednice?

Argentinska umetnica Milu Correch je u jednom tekstu napisala sledeće: „Kao umjetnici_e, ne bismo smjeli_e biti glasnogovornici_e ugnjetavanja koje nas nije opeklo. Nemojmo krasti suze koje nismo isplakali“*. Šta misliš o toj izjavi, odnosno na koji način pristupaš tuđem umetničkom radu koji za temu bavljenja ima TIRV tematiku a koji ne potpisuje trans ili rodno nebinarna osoba? Drugim rečima šta misliš o cis umetnicima i umetnicama koji obrađuju trans teme?Imaš li neki savet ili predlog kako najbolje motivisati osobe iz TIRV zajednice da se bave umetnošću?

En Ergon

U većini slučajeva bih rekla da svaka vrsta umjetnosti koja je kreirana kao odgovor na transfobiju sama po sebi doprinosi vidljivosti TIRV zajednice. Svakako da će svako istupanje osobe koja se javno identifikuje kao trans, interpolna ili rodno varijantna osoba u domenu umjetnosti doprinijeti vidljivosti zajednice, ali ne i da će ta vidljivost uvijek pozitivno uticati na aktivistički pokret u tom datom trenutku. To i zavisi od društvenog konteksta u kojoj je osoba i kulturoloških karakteristika nekog mjesta. Šira populacija nije uvijek spremna da prihvati ljude, pogotovo ne ako nisu dovoljno edukovani. Mislim da to ipak ne bi trebala biti prepreka bilo kome da radi ono šta želi i da, kada posmatramo širu sliku, definitivno može u nekom trenutku biti prekretnica za mijenjanje stavova ljudi i smanjenju diskriminacije nad zajednicom. Na kraju krajeva, umjetnost jeste nešto sa čim se ljudi povezuju, nešto što budi određene emocije i navodi na razmišljanje, a najviše nešto sa čim se možemo poistovjetiti.

Do sada se jako često dešavalo da neko ko nije iz trans zajednice na „pogrešan“ način protumačio ili iznesene neku problematiku ili borbu zajednice. Neki su postupili tako iz neznanja i nedovoljne edukacije i informisanosti, a neki sa namjerom da zajednicu još više izoluju od

društva šireći stereotipe, dezinformacije i iskrivljenu sliku o zajednici. Mislim da je ovog drugog sada manje, ali je i dalje aktivno na nekim scenama. U tom slučaju neću nikad podržati odluku nekoga da se bavi trans tematikom, ali mislim da nije nužno da treba isključiti osobe koje nisu direktno pogođene transfobijom i diskriminacijom na rodnoj osnovi od dijeljenja i širenja pozitivnih poruka i sopstvenih iskustava. Ne postoji granica i podjela za one koji istinski žele da umjetnošću doprinesu društvenoj promjeni, jedino što bih naglasila kao važno jeste da osoba mora biti svjesna šta radi, šta pokazuje da kaže i na koji način. Vjerujem da ako nije u nikakvom kontaktu sa TIRV zajednicom, ali je svjesna da je to zajednica koja je i dalje na margini, da uvijek može da sa nekim ko jeste iz zajednice priča o tome šta želi da uradi i dobije smjernice ili ideje kako to da uradi na način koji će imati pozitivan efekat i neće biti ni na koji način nepoštujući.

Mislim da razne stvari motivišu ljude. Za mene je to bila želja da se izrazim, da stvorim sebi sigurnost i prostor za unapređenje. Ako želimo da se bavimo umjetnošću, ne postoji niko i ništa što nas u tome može spriječiti, osim mi sami. I ja sam često nesigurna da nisam dovoljno dobra ili talentovana da se nečim bavim, ali sam svjesna da to mišljenje nije moje, nego nesigurnosti koje su nastale zbog raznih

* "As artists, we should not be spokespersons for an oppression that has not burned our own skin. Let's not steal the tears we have not cried." Milu Correch, "Decolonising Activism", *Nuart Journal*, Volume 1, Number 2, 2019, 104–106, 105.

pritisaka i poruka koje sam kroz život dobijala. Osim toga, umjetnička scena današnjice dosta često bude monotona i njen marketing nas često obeshrabri jer se fokusira na ono što je trenutno popularno, pa, ako se ne uklapamo u taj kalup, nismo dovoljno dobri/e. Mislim da umjetnošću prvenstveno treba da se bavimo zbog sebe i da joj damo naznačaj iz onoga što mi želimo a ne onoga što mislimo da će se drugima svidjeti. Na taj način možemo da stvaramo bez pritiska da li je dovoljno dobro jer u umjetnosti ne postoji jedno univerzalno mjerilo šta je dobro a šta ne. Bitno je da stvaramo ono šta želimo i osjećamo, a kroz taj proces i unaprijedimo svoje vještine i sposobnosti. Nije bitno da li će to ikad izaći u javnost, bitno je da osjećamo dovoljno slobodno da znamo da imamo mogućnost da radimo nešto što nas ispunjava, bez opterećenja da će neko to ocjenjivati ili osuđivati. Vjerujem da svako ko odluči da svoju umjetnost podijeli sa jednom osobom ili cijelim svijetom, dijeli dio sebe koji će nekome negdje biti vrijedno i značajno.

Marija Jovanović

Sa jedne strane osjećam da na negativan način osuđujem ljude koji to rade jer se u meni uvijek javi onaj osjećaj: „ako to nije tvoje iskustvo - nemoj da se petljaš“, a sa druge strane sam neko ko mnogo stvara u saradnji sa trans osobama i u vezi sa trans temama, a ko nikad nije lično proživio određene stvari, već isključivo kroz iskustva sebi najbližih ljudi. Kroz njih sam duboko povezana sa temom, iako nije moje iskustvo. Moguće je moja osuda dolazi iz lične nelagode što sam senekad i sam apitam da li je meni ovdje mjesto. Možda je pitanje samo namjera osobe koja to radi, njihova unutrašnja motivacija. Pitanje pristupa, na koji je način neko vezan za temu i koji je cilj obrađivanja iste. Ukoliko je on profit, popularnost ili bilo koji drugi način eksploatacije teme i ljudskih iskustava – definitivno sam strogo protiv.

Na pitanje kako motivisati ljude definitivno nemam odgovor. Mislim da je bolje pitanje šta može da se uradi da ljudi iz zajednice imaju više mogućnosti da se bave umjetnošću. Mislim da je odgovor na pitanje zašto imamo

manjak TIRV umetnica i umjetnika zapravo pitanje resursa i mogućnosti. Mogu da kažem da je, kada je u pitanju Spektra i program vezan za umjetnost, to jedan od programa u koji se zajednica najviše uključuje i da bih voljela da imamo sve više mogućnosti da olakšamo put stvaralaštva našoj zajednici. Ljudi nemaju prostor u kome mogu da stvaraju. Ako imamo problem da se školujemo, zaposlimo ili živimo samostalno, gde ćemo da se osjećamo dovoljno sigurno da stvaramo? Većina umjetnosti je materijalna, pa čak i ako je nematerijalna umjetnost u pitanju, prostor u kom stvaraš mora da bude siguran i mislim da je, prije svega, fizički prostor u kome ljudi stvaraju nešto što mora da se objezbjedi. Pored toga, na nama koji se bavimo aktivizmom je i da kreiramo prostor u javnoj sferi gde ta umjetnost može da bude cijenjena i to je nešto što je između ostalog cilj našeg programa za umjetnost i kulturu osim, naravno, toga da radimo sa zajednicom i da im na bilo koji način na koji imamo mogućnost pružimo dodatne resurse. Dakle, naš zadatak je i da se svijest o kvir umjetnosti uopšte podiže i da se ostvaruju različite saradnje i da se osvajaju prostori u kojima je izlaganje takve umjetnosti prihvatljivo i da se radi na vidljivosti i prihvaćenosti.

Espi Tomičić

Smatram da su umjetnost i druge forme izražavanja plodno tlo za našu vidljivost, pogotovo jer se kroz umjetnost ljudi mogu poistovjetiti s nekim od problema ili situacija osoba koje ih stvaraju i time otvaramo neku vrstu dijaloga i prihvaćanja. Problem vidim u tome što malo ljudi iz TIRV zajednice dobije vidljivost koju zaslužuje, a to je posljedica transfobije i diskriminacije u društvu na svim razinama pa i u umjetnosti u kojoj još uvijek vlada bijeli cis muškarac.

Slažem se sa navedenom izjavom argentinske umetnice, kao što sam naveo već u jednom od odgovora, ali to je isto diskutabilno. Ukoliko se radi o glumicama i glumcima, čini mi se da ne možemo govoriti o tome trebamo li za trans uloge uzimati trans glumice i glumce jer

jednostavno živimo na području gdje se iste ne upisuju u umjetničke škole i na radionice glume. Ne postoji dovoljno širok dijapazon glumica i glumaca koje možemo angažirati u radu. I to je sustavni problem društva na kojem treba raditi, a onda tek možemo govoriti o kvaliteti i odabiru. Nama treba prilika, prostor i mogućnost za razvijanje, a onda tek diskusija o tome što je ispravno ili nije. I prije svega, te uloge moraju biti napisane i to je nešto što je u mojoj domeni rada i što je neki moj angažman na tu temu.

Pisanje o temama koje ne poznajemo ili nismo doživjeli i stvaranje s fokusom na to vidim kao pogrešno i etički upitno. Jednom sam čitao dramu neke talijanske spisateljice o migrantima, taman kad je to bilo aktualno u svijetu i osjećao sam nešto pogrešno u drami, neki krivi pristup i kad je došla u Hrvatsku na tribini sam je pitao kako je provodila s njima vrijeme, kako je pisala dramu, ona mi je bed beda rekla da nikad nije i znao sam da je to pogrešno. Nisam više nikad ništa njezino čitao. To mislim o tome. Ona je bijela cis žena koja putuje po svijetu i predstavlja dramu/predstavu o skupini koju nikad nije upoznala.

Za to kako motivisati ljude iz zajednice da se bave umjetnošću nemam neki poseban savjet osim da trebamo beskompromisno zauzimati hetero cis prostore i uzet si ono što nam pripada jednako kao i njima. Naravno da aktivističke organizacije mogu više raditi na sigurnim i plaćenim prostorima za TIRV umjetnike i umjetnice, ali isto tako mi se čini da je došlo vrijeme kad moramo početi otimati prostore jer nam ovo društvo to neće dati, osim ako nismo dio njihovih EU projekat ili im služimo kao bod u prijavi na razne natječaje. Stvaranje, to je moj savjet, a onda borba i to je to, ništa drugo nije u našoj moći osim te dvije stvari. Naravno, sad tu dolazi i klasno pitanje, tko uopće može stvarati? I sam sam nekoliko puta skoro odustao i od stvaranja i od studija jer nisam stigao studirati i raditi uz poslove koje su mi osiguravale egzistenciju, bio sam umoran i gladan i to je najbitniji dio zašto su ti prostori još uvijek tuđi i daleki.

Sara Sarić

TIRV osobe a i LGBT+ zajednica uopšte je oduvek najiskrenije živela kroz umetnost što je danas očiglednije nego ikada jer zapravo dobijaju priznanje za svoj rad umesto da rade u senkama. Svakim novim autovanjem TIRV umetnika dodaje se u riznicu moderne istorije zajednice. Sve smo prisutniji u očima javnosti i naše postojanje se više ne može otpisati nakon ljudi poput Sestara Vačovski, Eliota Pejđža, Sema Smita i mnogih drugih kao i prvoklasnog rada koji imaju iza sebe. Njihovo autovanje je napravilo značajan korak za vidljivost TIRV osoba i javnost je sve spremnija da prihvati one koji dolaze za njima.

Imam ambivalentni stav u vezi sa navedenom izjavom ali, pošto mogu navoditi bezbroj primera za i protiv i na kraju i dalje ostati neodlučna, fokusiraću se na cis umetnike i umetnice koji obrađuju trans teme. Trend koji se još uvek potvrđuje je da trans teme obrađene od strane cis ljudi ne izdrže test vremena, brzo zastare, transfobični su ili pogrešno protumačeni u svetlu novih saznanja. Neverovatno je koliko čak i najveći umetnici mogu znati o nekoj temi koju obrađuju i duboko prodreti u nju ali im pitanja roda ostaju tolika misterija i unižavaju celo delo. Mislim da je lično trans iskustvo nezamenjiv resurs za trans umetnost. Mnogi cis ljudi su socijalno indoktrinisani i, ako nisu našli neki način da zavire iza zavese koja mistifikuje binarne muško ženske kategorije. Ja kažem da ne moraju da ostanu na obali ili u plićaku roda samo zato što TIRV osobama koje žive u dubinama rodnih tabu tema sve to deluje kao plivanje deteta sa pomoćnim mišićima. I njihov doprinos ima neku svrhu čak i kada je štetan. Makar posle njihovih pehova drugi cis ljudi nauče da ne pokušavaju sličnu stvar. Sa druge strane autentičnost iskustva jeste nezamenljiva i moj savet bi im bio da bar urade svoje istraživanje što temeljnije.

Kada je reč o tome kako motivisati ljude – mislim da je sama motivacija posao umetnika. Mene su mnogi umetnici inspirisali da počnem

da se bavim umetnošću ali da nisam imala nešto da kažem ili da nisam imala kreativni pogon koji me tera da stvaram sve bi to palo u vodu.

Evo nekih konkretnih saveta. Nađite ljude čiji vas rad inspiriše i otkrijte zašto vas inspiriše. Stvarajte umetnost koju želite da vidite u svetu. Stvarajte kada se osećate najbolje i kada se osećate najgore, umetnost to voli i nagrađuje. Ko ima potrebu da stvara naći će način jer nema izbora. Aktivističke organizacije bi mogle da imaju kreativne radionice na kojima će iskusniji umetnici podeliti korisne i praktične savete ili bi mogle da daju platformu TIRV umetnicima čija je umetnost nezasluženo zanemarena zbog stigme.

Aleks Jelin-Gosto

Apsolutno se stepen naše vidljivosti povećava kad su u pitanju TIRV osobe koje proizvode umjetnost. Pa sama filmska industrija koja je oduvijek prezentovala transrodnost kao nešto strano, rezervisano samo za smijeh, odvratno i devijantno pokazuje koliki je utjecaj na nasu vidljivost, odnosno nevidljivost imala. Pri tome u tim devijantnim filmskim reprezentacijama uloge trans osobe su obično uzimale cis osobe. Možemo vidjeti kako se to u zadnje vrijeme krenulo mijenjati gdje je vidljivost trans osoba u filmskom svijetu povećana i počinje se prikazivati van ustaljenih stereotipnih okvira. Mislim da nam treba puno više podsticaja na izražavanje umjetnosti u zajednici i kreiranje više prostora gdje TIRV osobe mogu da se izraze bez osude. U svakodnevnicu obično doživljavamo osude i govore nam da nismo dovoljno dobri_e, pa može biti teško da razmišljamo da mi možemo uopće da stvorimo umjetnost. Umjetnost treba da bude bliža zajednici i da ne bude nešto strašno, rezervisano za privilegovane, nedostižno i daleko, već nešto što nam može poslužiti za personalno nadahnuće, a možda i nešto više od toga.

A povodom ove izjave koju je dala Milu Correch, pa, kao što sam već pomenuo vezano za filmsku industriju, jako je bitno da su TIRV osobe te koje stoje iza umjetničkog rada. Naš prostor djelovanja je već odveć jako sužen i već ću nas previše reprezentovali cis ljudi, većinom na pogrešan način. Tako da ja mislim da cis osobe koje odluče da se bave TIRV temom u svom umjetničkom izričaju trebaju to da rade zajedno sa TIRV osobama i da TIRV osobe dobiju određeni kredit za to. Inače, mislim da cis ljudi ne treba da skupljaju poene na životima TIRV ljudi koji su većinom ionako teški. Ako već imaju tu privilegiju da se bave umjetnošću, onda mogu da odaberu neku drugu temu koja je njima bliza ili da uključe TIRV osobe podjednako u taj umjetnički proces.

Ja mislim da pomisao na bavljenje umjetnošću unutar naše zajednice, a i generalno, često ima negativnu asocijaciju. Pogotovo kod nas na Balkanu je poznata ona stara "od tog nema hljeba," a znamo da za našu zajednicu zna biti puno teže naći posao i ostvariti ekonomsku stabilnost i nezavisnost u odnosu na cis populaciju, da ne spominjem često manjak podrške od porodice. Kad svaki dan brineš kako ćeš sutra platiti račune i hranu, a pri tome doživljavaš diskriminaciju i nasilje na svakom koraku, bude puno teže naći prostor za kreativnost i umjetnički izricaj. Samo preživljavanje te svakodnevnice je umjetnost. S druge strane, teškoće koje doživljavamo u svakodnevici mogu nas ponukati da svoje frustracije, anksioznosti, depresivna stanja, ventiliramo kroz taj umjetnički izricaj. Stoga, stvaranje kreativnih sigurnih prostora unutar LGBTQ+ organizacija gdje se taj umjetnički izricaj može ostvariti, može biti od izuzetne važnosti za našu zajednicu, kao i ohrabivanje i motiviranje TIRV osoba na kreativno izražavanje. Štaviše, stvaranje ovakvih prostora može da bude spas za neke od nas. Ne samo stvaranje takvih prostora, već i promocija TIRV umjetnika i umjetnica na organizacijskim platformama. Jako je bitno istaknuti da naša zajednica često živi aktivizam svaki dan besplatno i da

LGBTIQ+ organizacije koje promovišu nasa prava treba da izbjegavaju izlaganje TIRV umjetnika i umjetnica neplaćenom radu, da, ukoliko podstiču i motivišu na umjetnički izricaj, za to obezbijede i određenu novčanu ili neku drugu pogodnu naknadu. Potrebno je isto tako češće kreiranje prostora za kreativne radionice i razmjenu iskustava TIRV umjetnika i umjetnica, gdje jedni_e druge_i možemo da podržimo i motivišemo učenjem jedni_e od drugih. Ovakvi prostori nisu samo korisni za već etablirane umjetnike i umjetnice, već za one kojima je potreban taj reprezentativni podsticaj, pogotovo za mlade TVIR osobe, kako bi se napokon odvažile da artikulišu svoju kreativnost i umjetnost. Promocija umjetnosti u našoj zajednici treba da bude širolika i raznolika gdje nema mjesta za predrasude i ograničenja, već za slobodnu ekspresiju. Ovakva promocija je jako bitna s obzirom na to da mi kao TIRV osobe znamo često biti previše samokritične, sa manjkom samouvjerenja i samopouzdanja, što nije ni čudo kad iz naše uže i šire okoline često dobijamo povratnu informaciju da smo manje vrijedne i da konstantno trebamo da se korigujemo.

Ja sam tek nedavno kroz psihoanalizu osvijestio koliko sam ja internalizovao sebe kao "grešku" jer su me tako drugi većinu mog života doživljavali_e. Kad sebe vidite kao grešku, teško je bilo šta vezano za nas same vidjeti drugačije od toga, pa i našu kreativnost. Tek kad sam to osvijestio krenuo sam da se slobodnije izražavam u svom umjetničkom izricaju i da sve sto napravim bude užitak, a ne nesto negativno. Ali opet, pitanje je da li bih ja došao do ovih spoznaja da se nisam preselio u Norvešku i da sad nemam tu privilegiju koju imam sa ekonomskom stabilnošću, pristupom terapiji i slobodnim vremenu, o čemu sam prije mogao samo sanjati.

Sonja Hranjec

Ne nužno, jer sam i više puta svjedočila kako je "moja slika objavljena javno, a ja opet ostala nevidljiva", da parafraziram pjesmu "Oči u magli" Ivica Čuljka. Smatram da može prevazići predrasude, ali da je i margina te zajednice opet najviše prepuštena sama sebi.

Mislim da je Milu Correch to odlično sažela, a kako sam i sama nastupala u 99% slučajeva pred cis publikom i sa cis ljudima, razumijem da nam je i njihova podrška neophodna i u našem stvaralaštvu. Imala sam slučajan susret i na jednom filmskom setu gdje su isključivo cis osobe stvarale film na temu izmišljene trans osobe, i nakon kojeg su i određeni akteri priznali da zapravo o navedenoj tematici nemaju pojma, što je i moje mišljenje za većinu cis umjetnika i umjetnica, koje obrađuju trans teme.

Kako motivisati ljude iz zajednice da se bave umjetnošću? Savjetujem im da se ne bave umjetnošću, ako ne osjećaju i same_i kako se ona bavi njima, i to ne samo TIRV osobama, već i općenito svima.

Kristofer Andrić

U svom master radu sam uspoređivao likovnu i filmsku umjetnost i kritikovao to što cis osobe uvijek u filmovima portretiraju trans osobe što je, po meni, jako loše. Poražavajuće je to što se i u likovnoj i u filmskoj umjetnosti daje toliko prostora cis osobama koje obrađuju trans tematiku a u zadnji plan se stavljaju trans umjetnice i umjetnici i trans glumice i glumci koji ne mogu da dođu do posla. Mislim da je važno da trans osobe portretiraju trans osobe u filmovima i serijama. Na primer, to možemo videti u seriji *Pose* ili u seriji *Euphoria*. U tim serijama se na autentičan način pokazuju emocije sa kojima mogu da se poistovetim, iako znam da je u pitanju gluma, opet je to gluma kroz lični razvoj. U svom master radu sam takođe kritikovao to što u historiji umjetnosti nije bilo mjesta za trans osobe već sav prostor zauzimaju cis osobe. Ja sam zato baš svoj

poslednji projekat nazvao *Lost archive of one's identity*. Svakako mi ne bi bilo drago da čujem da cis osoba ima izložbu radova koji se bave trans tematikom, ali bih se takođe odmah zapitao gdje je ta izložba postavljena, da li je to u nekoj javnoj instituciji ili negdje drugde.

Kada je riječ o tome kako motivisati ljude da se bave umjetnošću, to naravno ovisi od osobe do osobe, pitanje je ko ima mogućnosti, ko ima vremena, da li je neko u finansijskoj mogućnosti da se bavi umjetnošću ili ne. Evo ovo što ja radim oduzima dosta vremena, potreban mi je prostor koga takođe nemam, za neke stvari je potreban i novac pa je tu i pitanje toga da li osoba ima stalni posao ili ne. Ja, pošto više nisam student na Akademiji, samim tim nisam više u mogućnosti da koristim tamo prostor za rad, pa sam time ograničen i nemam gde da radim. Možda bih, recimo, ovde, dok sam u Mostaru, mogao da pitam u omladinskom centru Abrašević makar na dan da dobijem prostor ili dvorište da nešto radim, ali opet, drugačije je kad ti imaš svoj atelje ili, kao što sam imao na Akademiji, svoj sto i tu su ti boje, tu ti je sve, tu su ti prese pa možeš da odeš da radiš. Evo ja sada nemam prese a bavim se linorezom, to znači da bih sve sada morao ručno da štampam što ti opet oduzima više vremena nego što bi inače. Kada bih imao resurse i prostor, ja bih radio i pomogao zajednici i super bi mi bilo da doprinesem i pomognem u razvijanju umjetničkih programa u okviru aktivizma.

Sonja Sajzor

Kada je reč o prvom pitanju moj odgovor je: u teoriji da, jer postoji gomila pretalentovanih trans umetnika/ca koji mene inspirišu, međutim, u praksi, to ide malo teže jer su TIRV osobe osporene u pokušaju da dođu do publike. Mediji stavljaju transrodne osobe na televiziju isključivo ukoliko je u pitanju senzacionalistički program u svrhu zabave za cis ljude, ne toliko ukoliko je u pitanju trans umetnik/ca koji pokušava da promoviše svoj rad. YouTube algoritam ne gura

LGBTIQ osobe i često cenzuriše njihov sadržaj. Instagram često briše profile kvir umetnika bez razloga i, kao npr. meni kada sam pokušala da promovisem svoj album, ne dozvoljava im da sponzorišu postove jer se kvir sadržaj smata "neprimerenim". Muzički kanali, sajtovi i festivali ne angažuju trans osobe, pogotovo ne u Srbiji, itd...

Odgledala sam puno filmova i pročitala puno knjiga o, navodno, transrodnoj osobi čiju je priču napisala ili odglumila cis osoba, i ti filmovi/knjige su uvek katastrofa. Transrodne osobe su do pre par decenija bile predstavljane na filmu isključivo kao psihopate, predatori i ubice, a u poslednje vreme postoji taj trend pokušaja empatisanja sa nama, gde su transrodne osobe uvek predstavljene kao žrtve čije celo postojanje definiše njihov bol (bio to bol prolaska kroz operacije, ili emotivna bol zbog nasilja i diskriminacije koju doživljavamo). Samim tim, te priče su presažvakane i dosadne jer te "trans osobe" nisu ništa dalje od toga što su trans. Nemaju ništa drugo u životu. Vraćam se ponovo na "Pose": ta serija je interesantna zato što trans likovi u seriji imaju svoja interesovanja, svoje životne probleme i stvari koje rade, koje nemaju veze sa transrodnošću. Ja do sada nisam odgledala ni jedan film koji su cis ljudi pisali o (svojoj ideji) transrodnosti, i gde cis glumci/glumice glumili "trans osobu", koji nije bio krindž.

Kada je reč o motivaciji, pa na primer, mene dosta demotiviše nemanje mogućnosti da zaradim novac, ne samo za finansiranje svoje umetnosti, nego generalno za život. Mislim da je ono što većinu umetnika demotiviše, nemanje mogućnosti da od umetnosti žive. Pogotovo ukoliko si transrodna osoba i ne dobijaš nikakvo priznanje za svoj rad, nego se podrazumeva da ti je dužnost da postojiš i da besplatno edukuješ cis ljude non stop o tome šta znači biti trans... To nije nešto što se radi sa uživanjem, a ukoliko ne uživaš u nečemu, nećeš biti zainteresovan/a da to radiš.

Aleks Zain

Stepen vidljivosti jedne grupe verovatno je moguće pojačati u javnosti većom zastupljenošću umetnika/ca iz te konkretne grupe. Na primer, imamo sada ogroman postotak internacionalnih konkursa koji su počeli da primaju isključivo BIPOC umetnike. Takođe postoje konkursi, kustosi i galerije u svetu koji se konkretno fokusiraju na queer umetnost. Ako govorimo o regionu, mada i generalno, mislim da bi pokušaj da TIRV stvaraoci budu više zastupljeni urodio plodom, ali ako su zastupljeni upravo kao ono što jesu – umetnici/e i stvaraoci/teljke, više nego TIRV osobe (što ne znači da to ne treba pomenuti, samo smatram da nečiji rad, kakva mu god tema bila, treba da ima veći 'spotlight' od toga kojoj grupi neko nužno pripada.

Na prvu loptu se onako odmah složim sa Correch, jer recimo lično nikada ne bih uzeo da pravim rad o recimo ugroženoj grupi kojoj ne pripadam, iz prostog razloga što verujem da nemam pojma kako je biti u bilo kojoj drugoj koži do mojoj. E sad, sa druge strane, ako uzmemo da npr gluma podrazumeva poznavanje i korišćenje izvođačkih alata koji osobu koja glumi transformišu na sceni u neko drugo biće – pa zašto ne mogu svi da igraju sve uloge? Mislim da je veći problem

u tome da osoba koja pripada TIRV zajednici dobije bilo kakvu ulogu ili posao, što zbog stigme, što zbog verovatno malo težeg puta da dođe do kvalitetnog obrazovanja, nego što cis umetnici/e imaju neke veze sa time. Kada kao neko ko ima iza sebe iskustvo promene pola pogledam različite projekte, ocenjivaću ih na osnovu kriterijuma koji su za sve isti, pa sad ako je neko napravio npr. dobru izložbu ili predstavu to je to, nije mi mnogo važno ko je i šta ta osoba u privatnom životu.

Umetnost je jedan finansijski nestabilan posao pun prevrata, u verovatno 90% slučajeva. Često nisam siguran ni da li treba mlađe kolege/nice da ohrabrujem da nastave hahaha. Dobro, šalim se delimično, ali stoji činjenica da treba uzeti u obzir trenutno stanje u kulturi generalno. Mislim da ako aktivisti žele da podrže umetnike/ce kao i one koji žele da se ovim poslom bave jeste neko urgiranje na zastupljenost u galerijama, angažovanje ljudi na projektima, kao i organizovanje profesionalnih edukativnih programa. Opet, sa mog ličnog stanovišta, treba podsticati ljude i stvarati sliku u javnosti u kojoj je njihov rad važniji od njihove pripadnosti nekoj grupi, jer u suprotnom smatram da neće razviti raznoliku publiku koja ima potencijal da brojčano raste.

SVIJET UMJETNOSTI

Svijet umetnosti se može posmatrati i najčešće se i posmatra kao jedan oblik društvene institucije koja naravno privileguje određene identitete dok neke diskriminiše. O tome ko će biti deo svijeta umjetnosti odlučuju ne samo muzeji, galerije, akademije, kritičari, ke, kustosi i kustoskinje, izdavačke kuće i njihova uredništva, već i država, mediji i publika ali i sami umjetnici i umjetnice koji mogu doprinositi diskriminatornom načinu rada sveta umetnosti ili mu se mogu suprotstaviti. Da li ti smatraš da si dio sveta umjetnosti? Da li ti je važno da budeš dio sveta umjetnosti?

Da li se plašiš komodifikacije sopstvenog umjetničkog rada koji u savremenom svetu lako može postati roba koja se po određenoj ceni nudi na tržištu?

En Ergon

Smatram da jesam dio svijeta umjetnosti, ne toliko kroz samo moje stvaralaštvo koliko kroz saradnju i učešće u raznim projektima sa drugim umjetnicima i umjetnicama. Nadam se da će se to ubrzo promijeniti kako planiram da u bližoj budućnosti počnem sa dijeljenjem svojih djela, ali iskreno i ne težim toliko tome da se integrišem u taj svijet jer sam svjesna toga kako funkcioniše. Dovoljno mi je da oko sebe imam svoju ekipu sa kojom saradujem i važno mi je da se dovoljno oslobodim i osnažim da svoju umjetnost podijelim sa drugima. Na drugom mi je mjestu to da li će se ljudima svidjeti i da li ću biti prepoznata po svojoj umjetnosti. Vjerujem da će, ko bude želio da čuje ono što imam da kažem, moći da odluči da li je to nešto što mu/joj se dopada ili ne.

Komodifikacije se najviše plašim. Imala sam momenata u toku svog umjetničkog rada u kojima se to spominjalo i bila glavna tema, a nikad se nisam pronašla u tome. Kako sam bila željna toga da stvaram, u nekom kratkom periodu sam pala pod taj uticaj i, kad sam to shvatila, užasno sam se osjećala. U tom periodu sam u potpunosti izgubila želju da stvaram, nisam nalazila inspiraciju ni u čemu i sve što bih stvorila, odbacila bih odmah. Osjećala sam se kao da lažem sebe i druge i shvatila sam da to definitivno nikad više ne želim sebi da dopustim. Nije popularnost i novac razlog

zašto se bavim umjetnošću. Svjesna sam toga da nekima jeste i ne želim bilo koga zbog toga osuđivati, ali svakako da u nekim slučajevima to doprinosi tome da umjetnost gubi na značaju.

Marija Jovanović

Ja nemam osjećaj da sam dio svijeta umjetnosti. Inače sam introvertna i nemam kontakt sa nekom generalnom umjetničkom zajednicom kod nas. Izvan toga što radim sa Spektrom i par tih nekih poznanstava i prijateljstava sa ljudima koji su iz potpuno drugih razloga u mom životu, ja nemam osjećaj kakva je percepcija nekoga sa strane o tome, ali opet kontam da to što sam ja radila nije prošlo nevidljivo, bilo je primjećeno i o tome se dosta i pričalo u vrijeme kad sam izlagala neke od svojih radova. Sa jedne strane bilo bi mi aktivistički važno da neko ko je član kvir zajednice bude prepoznat u tom smislu ali lično meni to nije na listi prioriteta i ciljeva.

Espi Tomičić

Da li smatram da sam deo svijeta umjetnosti? Ne znam, ja se uvijek osjećam kao da ne pripadam tom svijetu, ali ni izvan njega. To je ta disonanca koja se stvara u mom identitetu, šum koji je uvijek tu negdje. S

obzirom na to da sam na ADU došao s ulice, a da sam sad stekao određene alatke i diskurs koji više ne pripadaju ulici, uvijek sam negdje između, u međuprostoru trans školovanog pisca i autotransfobnog dečka s kvarta. Važno mi je da budem dio tog svijeta utoliko više jer mi je taj prostor potreban za preživljavanje i vidljivost, a nije mi važno da budem dio tog svijeta koji uključuje neke druge društvene konvencije.

Ne plašim se komodifikacije, svjestan sam činjenice da živim u kapitalističkom društvu i da sve ima neku cijenu. Na to utječem tako da pokušavam birati projekte koji su mi važni i one s kojima mogu zaspati navečer.

Sara Sarić

Smatram da sam deo sveta umetnosti, ali mislim da, posto je proces neregulisan, prvo sami sebe smatramo delom tog sveta, a tek kasnije, dozvole li to povoljne okolnosti, pod okriljem fortune, dobijemo priznanje tih pojedinačnih institucija i autoriteta.

Pretpostavljam da jeste važno biti deo tog sveta. Biti deo sveta umetnosti ne mora značiti javno priznanje od strane institucija, iako je i ono poželjno, već organizovati svoj život tako da bude okružen umetnošću, umetničkim interesima i umetnicima i iznova nalaziti načine da se stvara i deli deo sebe sa ljudima koji će taj deo prihvatiti. To prihvatanje, osim finansijske, pruža i egzistencijalnu beneficiju.

O da, komodifikacija je konstantna pretnja, ali i cena koja se, manje ili više, u zavisnosti od dela, samog umetnika, publike i okolnosti koje sve to okružuju, mora desiti. Dok pišem roman moja originalna ideja će biti modifikovana kada dobijem povratne informacije i utiske od beta čitalačke publike (grupe ljudi koja predstavlja probnu čitalačku publiku i kojoj verujem da će mi reći iskreno šta misli o mom radu). Druga komodifikacija se može desiti od strane urednika koji može zahtevati da se neke stvari izbace, preprave, ubace. Kada delite sebe sa svetom gubite

ekstremnost individualizma i postajete deo sveta u procesu. U radu na seriji „Gravitacija duge“ ja ću kroz rad sa raznim kreativnim ljudima morati da prilagođavam svoju viziju u nekoj meri i da se u procesu borim da ona ostane što vernija početnoj ideji. Na nju će uticati budžet, producenti, glumci koji će imati problem da izgovore tekst na određen način, uslovi snimanja i bezbroj drugih faktora. U snimanju gde sam ja i scenaristkinja i režiserka to će biti balans između mogućnosti i vizije gde ću morati da pravim kompromise.

Aleks Jelin-Gosto

Važno mi je da budem dio svijeta umjetnosti koja mene čini sretnim. Dakle, ukoliko moj doprinos umjetnošću može da podstakne druge na dekonstrukciju određenih normativa, pogotovo rodnih, edukuje, podiže svijest o bitnim temama plus motiviše mlade TIRV osobe da se bave umjetnošću, onda mi je važno da sam dio toga – baš to me čini sretnim. A kao što sam ranije negdje naveo, biti TIRV osoba je umjetnost sama po sebi. Kako nas društvo tretira i kako nas različite institucije, pa i umjetničke i kulturne institucije predstavljaju, tj. često ne reprezentuju kako treba, može dosta toga reći o našoj umjetničkoj egzistenciji i stvaranju subverzivnog svijeta umjetnosti, kojom bih rekao da pripadam.

Ne razmišljam o komodifikaciji uopće, jer mi je umjetnost hobi i ne ovisim ekonomski o tome. Ali ukoliko bi neki moji kreativni radovi ikad došli do te tačke da prave profit, onda bi to moralo da ode u aktivističke svrhe, tipa donacije ljudima iz naše zajednice kojima je to najviše potrebno. Ili ulaganje u neke projekte koje promovišu umjetnost u našoj zajednici i podstiču TIRV osobe na bavljenje istom.

Sonja Hranjec

Smatram da jesam dio svijeta umjetnosti i u potpunosti se slažem sa navedenim tvrdnjama iz pitanja. Umjetnost je prečesto ableističko zanimanje, gdje se osobe sa bilo kojim invaliditetom prečesto stavlja i u niži red konzumenata i umjetnika/ca. Od fizički otežanih pristupa događajima, do predrasudne diskriminacije ravne onoj na nogometnim stadionima. Smatram da je bavljenje kulturom, zapravo bavljenje nekulturom, kako osobnom, tako i društvenom, a tu su onda sukobi i sa najgorim tipovima ljudi gotovo pa neizbježni. Svakako mi imponira što jesam dio tog svijeta, ali mi se opet sve to i zgadi, nekada i više puta dnevno. Ima i tu puno i ljepote, i privilegija, ali lagala bih kada bih rekla da mi to nije važno.

Ne plašim se komodifikacije, već se hvatam u koštac sa njom, tako što uvijek nastojim ne kompromitirati svoj umjetnički rad, zbog cijene na tržištu.

Kristofer Andrić

Ja sam jako samokritičan i smatram da imam još puno toga da naučim jer sve ovo što sam radio godinama vezano za socijalno angažiranu umjetnost ja sam sve to sam učio, niko mi nije ništa pokazivao. Nekako imam osjećaj da još treba da radim da bih postao deo tog svijeta umjetnosti. Ali opet bilo je situacija da mi se prijatelji koji su umjetnice i umjetnici jave i kažu: „Hej, pominjali su te ljudi neki u Berlinu“, dakle ljudi koje ja uopšte ne poznajem lično su čuli i znaju za mene iako ja medijski nisam praćen. Mislim da ću sada više poraditi na toj medijskoj prisutnosti na socijalnim mrežama što se tiče moje umjetnosti i imam dosta nekih planova da se malo promovišem, iako priznajem da ne bih voleo sad neku veliku medijsku promociju jer bih voleo da ostanem skroman i znam da ne bih uživao u toj medijskoj pozornosti.

Imam određene stavove prema galerijama, u stvari, više volim da izlažem u alternativnim prostorima sa ljudima koji

imaju neka ista stajališta kao i ja. Postoji taj Omladinski kulturni centar „Abrašević“ u Mostaru, tu sam i odrastao pa sam za zajednicu pravio neke izložbe. Imao sam izložbu i na Street art festivalu u Mostaru 2017. godine u improvizovanoj galeriji koja je napravljena od jednog dijela stare Titove kasarne, zapravo uzeta je jedna soba i preuređena je u galeriju koja super izgleda.

U Sarajevu sam više puta izlagao u Art kinu „Kriterion“ koji je trenutno zatvoren. Vanja koja je držala Kriterion je završila Akademiju likovnih umjetnosti i ona me je stalno pitala da li želim da napravim izložbu tu a oni su inače uvijek davali prostora mladim ljudima da izlažu. To je bilo jedino javno friendly mesto u Sarajevu. Uvijek sam tu voleo da izlažem jer sam taj prostor osjećao kao sigurno mjesto i za sebe i za ljude koji dolaze tu.

Pored toga izlagao sam u Podgorici, Poreču, Beogradu, SAD i u Švedskoj. To u Švedskoj je bilo 2015. godine kada sam bio na jednomesečnoj rezidenciji tamo kao najmlađi učesnik i predstavljao sam Bosnu i Hercegovinu a bile su tu osobe iz Belorusije, Armenije, Ukrajine i Estonije. To se sve dešavalo na otoku Gotland gde smo bili smješteni i tu smo se družili i sa lokalnom zajednicom, a na kraju smo imali neko zajedničko otvaranje izložbe na kojoj sam ja izložio jedan mural.

Izlaganje u SAD je organizovala umjetnica Alma Selimović nakon što je prikupila radove različitih umjetnica i umjetnika sa ovih prostora pa sam i ja bio deo te grupne izložbe. Džoli me je zvao da izlažem u okviru dešavanja oko Prajda u Podgorici. U Beogradu sam izlagao u okviru Queer Salona 2017. godine i tu su bile izložene slike iz ciklusa I am enough. Od kada je počela korona umjetnost je prisutna više u onlajn svijetu i ja sam imao ponuda u poslednjih godinu dana da izložim svoje nove radove onlajn, ali sam to odbio jer sam dugo radio ovaj svoj poslednji projekat i ne bih bio zadovoljan da to pokažem u tom nekom onlajn format, zato što je opet drugačije kada uđeš u neki proctor, zato što na taj način ulaziš u neki svijet koji je tebi možda nepoznat i drugačije je sve.

Sonja Sajzor

Sve što sam ikada stvarala (muzika, spotovi, umetničke fotografije) izloženo je na internetu. A svi nastupi koje sam imala, bili su u klubovima, kafićima i barovima. Taj svet galerija, muzeja, akademija itd. uvek mi je bio stran. Institucije nikada nisu bile zainteresovane za moj rad, niti sam ja bila zainteresovana za njih. Mislim da ja imam mnogo više zajedničkog i da bih se više ispričala sa prosjakom koji sedi na ulici, nego sa izglaćanim kustosom neke galerije. Nije mi interesantan taj svet.

Ne plašim se komodifikacije zato što predugo živim u suprotnom košmaru zaduživanja kako bih finansirala svoju umetnost i obavljanja drugih poslova kako bih vratila dugove. Ja želim da ljudi počnu moju umetnost da kupuju i da mi daju novac za nju. Neki umetnici jedu govna kako ne žele da se „prodaju“, međutim ja nisam jedna od njih. Ja volim pare i volela bih da ih imam što više.

Aleks Zain

Smatram da jesam deo sveta umetnosti i važno mi je da budem deo sveta umetnosti jer to jednostavno smatram delom svog posla. Problem našeg domaćeg sveta umetnosti, tj. scene, je što mi se čini da se mnogo više od onoga koliko bi bilo očekivano zasniva na odnosima sa ljudima iz te sfere, tj. da je procenat važnosti veći u odnosu na kvalitet samog rada umetnika.

Kad je komodifikacija u pitanju, mislim da je nemoguće izbeći tržište, bar trenutno, ako želiš da pokušaš da bar delimično živiš od svog umetničkog rada. Takođe, smatram da je jako važno biti svestan da nečiji rad treba da ima cenu, ali da kriterijume tržišta i budžete treba drugačije uspostaviti, tj. raditi vrlo protiv toga da umetnici (a često se, nažalost, događa) rade za džabe.

MOGUĆNOSTI I OGRANIČENJA

Da li te to što živiš na ovim prostorima na neki način ograničava, odnosno da li smatraš da bi u nekoj drugoj državi postojalo više mogućnosti za tebe da se baviš umjetnošću na način na koji to želiš?

Da li može da se živi od umjetničkog rada danas?

Da li smatraš da dolazi do pozitivnih promena na globalnom ali i na lokalnom nivou i da li ti se čini da sve više ima prostora za manjinske grupe i TIRV pojedinke i pojedince koji žele da budu deo sveta umjetnosti?

En Ergon

Odgovor na prvo pitanje je, nažalost: da. Mislim da je najveći problem u tome što mnogi roditelji ne smatraju da njihova djeca treba ozbiljno da se bave umjetnošću jer je to „samo hobi i od toga nema para“. Državni resursi za umjetnost u Crnoj Gori su veoma ograničeni. Osim toga, obeshrabrujuće je to što nam je država tako regulisana da bi na takmičenjima, konkursima i na tih malo prilika koje umjetnici/ce imaju često resurse dobijali oni/e koji imaju neku konekciju (brata, tetku, pašanoga, kumu, sina od brata od tetke itd.). Smatram da u Crnoj Gori postoji ogroman broj ljudi koji se bave umjetnošću i stvaraju autentična djela, ali je naša scena veoma ograničena. Često samo ono što može biti popularizovano dobije na značaju, a to su opet neki ljudi koji imaju mnoge konekcije. Imam osjećaj da se to polako mijenja, kako živimo u svijetu društvenih mreža gdje svako ima prostor da nešto podijeli. Opet, sve to zavisi od toga koliko je društvo spremno i otvoreno ka novim stvarima. I dalje mislim da treba mnogo toga da se mijenja, da se stvaraju prostori za različite vidove umjetnosti i nove prilike, da svi mladi i stariji ljudi koji žele da se bave umjetnošću to rade i dijele koliko žele i mogu kako bi se podizala svijest o tome da nije sve u ex-yu roku i folk muzici. Ljudi iz naše države imaju mnogo potencijala i želje, ali veoma malo mogućnosti i podrške.

Da li može da se živi od umjetničkog rada? Pa, treba vremena, truda i mnogo rada, ali mislim da može. Osim toga vjerujem da i

tajming igra svoju ulogu, kao i nečija spremnost da se u emotivnom i psihološkom smislu preda tome šta radi. Teško je ne pasti pod uticaj većine i ne popularizovati svoj rad kako bi udovoljili/e standardima. Nažalost, nemamo toliko razvijenu umjetničku scenu niti svijest da bi neko mogao da se bavi isključivo onim što ga/je ispunjava.

Kad je riječ o promjenama, na to utiču razni faktori i ne možemo neku promjenu okarakterisati samo kao pozitivnu ili negativnu. Svakako mislim da ima više prostora za ljude koji žele da se bave umjetnošću baš zbog društvenih mreža i raznih kanala kroz koje se umjetnost može dijeliti. Po mom mišljenju, sve manjinske grupe bi trebale da zauzmu svoj prostor iako im, narodski rečeno, nije dat. Nekad do promjene dolazi onda kada ljudi uvide da ne mogu da spriječe ljude da budu ono što jesu.

Marija Jovanović

Činjenica da živim u malom gradu definitivno nekad stvara osjećaj ograničenosti, nedostatka mogućnosti i prilika za izlaganje, saradnje ili finansiranje, tako da u tom dijelu vjerujem da bi živjeti u većem gradu, ili jendostavno, u gradu u kom je veći fokus na umjetnosti, definitivno bila olakšavajuća okolnost. U kreativnom smislu mislim da bih se osjećala isto gdje god da živim, ali način na koji zarađujemo za život i vrijeme koje provodimo na poslu definitivno utiče na energiju koju

možemo uložiti u stvaranje, samim tim, živjeti u gradu u kome je više prilika za rad, i posao koji nije preopterećujući daju više prostora za stvaranje. Mada, nikad nisam živjela u bilo kom drugom gradu pa ne mogu sa sigurnošću da kažem.

Espi Tomičić

Sigurno, ali samim time što ne volim putovanja, mrzim strane jezike i volim rutinu ne vidim se kao netko tko odlazi negdje drugdje. Osim toga, htio bih ovdje činiti stvari, otvarati prostor za sebe i druge TIRV ljude i mijenjati društvo u kojem sudjelujem, odlazak vidim kao neki vrstu bijega ili, paradoksalno s prvom rečenicom, izlazak iz komfor zone.

Adali može da se živi od umjetničkog rada danas, pa ovisi kako kojeg i kako tko, ali ne, to je rijetkost i dolazi s pristajanjem na društvene norme ili klasno dobro pozicioniranom odrastanju i takvim predznakom u trenutku ulaska u svijet umjetnosti. Ljudi oko mene, a i ja sam, uz umjetnost moramo raditi nekoliko poslova i zapravo pripadamo prekarnim radnicima i radnicama, a uz to umjetnost radimo kao hobi ili nešto dodatno.

Što se tiče promjena, ovisi kako na to gledamo, čini mi se da kroz razne projektne stvari dolazi do prostora koje dobivamo, ali ne mogu odrediti motivaciju osoba i institucija koja nam taj prostor daju. Čini mi se da je došlo do neke vrste prodaje, u najgorem kapitalističkom smislu, gdje se naše traume i iskustva dobro naplaćuju.

Sara Sarić

Ne postoji jasna diferencijacija po kojoj bih ovo mogla da definišem ali mislim da je svaki osvešćeni umjetnik oseća. Mislim na to da je umjetnost koja ima moć da promeni stvari na bolje i osvesti njene uživaocice vrlo ograničena u Srbiji jer često biva ugušena. Nadam se da će umetnici uvek osećati dužnost da budu u opasnosti.

Očekujem da, ako sprovedem u delo

seriju sa LGBT+ tematikom, dobijem veliki otpor u javnosti zbog same tematike koju obrađujem. U njoj ima ateizma, humanističkog pristupa LGBT temama i životima ljudi koji ih žive, licemerju društva, homofobiji, lezbofobiji, transfobiji, problemima tradicionalne porodice i mnogim drugim stvarima koje mi mogu zadati glavobolju u Srbiji u slučaju komercijalnog uspeha serije. Čini mi se da sam više vremena provela na scenariju tražeći neku zlatnu sredinu između toga da glumci koji budu igrali uloge budu bezbedni nakon serije nego stvarajući priču koju zapravo želim. U slobodnom društvu ta priča bi bila znatno drugačija tako da je odgovor na ovo pitanje, „da“.

A da li može da se živi od umetnosti danas, pa, sve je moguće.

Po pitanju promena, da, stvari se popravljaju. TIRV ljudi postaju vidljiviji i mogu da hodaju ruku pod ruku sa svojom umetnošću. Ali borba nije gotova i za svoju umetnost se, kao i svi drugi, TIRV osobe moraju boriti.

Aleks Jelin-Gosto

Život u BiH je za mene bio težak. Ja sam se poslije rata, iz izbjeglišta iz Hrvatske, vratio u BiH gdje više nisam imao dom, jer je sve bilo porušeno i uništeno. Odjednom smo postali siromašni i fokus je bio samo na tome kako imati bilo kakav krov nad glavom i hljeb na stolu. Pored toga svega ja se nisam uklapao u rodne uloge i očekivanja od okoline, pa mi je bilo još teže kroz taj lažni pubertet, školu i adolescenciju. Opet sam u tome svemu našao neke alternativne prostore gdje sam mogao da se umjetnički izrazim, mada je to uvijek bilo kratkog trajanja i nisam nikad mogao da u potpunosti ostvarim svoj potencijal, ponajviše zbog tih rodno binarnih očekivanja. To sto su moj rodni identitet i rodna ekspresija odudarali od binarno uslovljenih rodnih uloga mi je konstantno govorilo da ja nikad ne mogu biti dovoljno dobar, ma koliko bio talentovan. U kvir krugovima je ponekad postojao taj prostor gdje sam se mogao izraziti kreativno, ali i to je bilo većinom samo na organizovanim

partijima. S druge strane, valjalo se izboriti sa svakodnevicom i obezbijediti osnovne egzistencijalne potrebe. Ono što sam gore naveo, da sam ja internalizovao sebe kao gresku itekako je imalo utjecaja na bilo šta što sam radio, pa i na taj umjetnički izricaj. Nekako u podsvijesti ja nisam uopće vjerovao da ja mogu bilo šta postići u životu, već da ću zauvijek raditi u kafani i da je to moja sudbina, hahaha. I onda kad sam bio najbolji student na fakultetu, imao sam jako malo samopouzdanja i kontao da neću nikad naći posao u struci, već ću i nakon fakulteta raditi u kafani. I tako je i bilo, radio sam u nekom udruženju kao logoped u svojoj struci za neku siću i u kafani, pored toga, kako bih opstao. U kafani sam tu i tamo puštao muziku, što me je dosta ispunjavalo. Kad bih vidio da ljudi plešu, smiju se i uživaju u muzici koju sam puštao, došlo bi mi kao terapija. Međutim, ja sam tražio izlaz iz Bosne i napokon upao na master program u Norveskoj i to sam gledao kao na zadnji voz koji će mi pomoći da preživim. Pred polazak sam ja već bio na rubu provalije, što mentalno, što sa konzumacijom alkohola i drugih opojnih sredstava. Koliko god da je u meni bilo kreativnosti i potencijala, tada je to već sve bilo toliko potisnuto i prigušeno zbog te crne Bosne koja me skoro u grob odvela. S druge strane, koliko god sam se ja radovao i bio sretan što sam preselio u Norvešku, tu su me samo sve moje traume i PTSP dočekali. Opet je bila neka druga borba u drugoj zemlji. U Bosni borba za opstanak, u Norveskoj borba za ostanak gdje sam morao, iza jednog mastera, drugi master upisati, plus raditi svaki vikend uz sav taj stres, uz pitanje da li ću morati da se vratim u Bosnu ili ne. Bilo mi je baš stresno ovih par godina u Norveškoj, sa novom kulturom i jezikom i svim tim usputnim stresovima za ostanak, plus, borio sam se istovremeno sa PTSP-em, anksioznošću, depresijom i ovisnošću alkoholom. Tek nakon što sam se oženio mogao sam da spustim ramena i da ne mislim bar na taj boravišni status. Nakon 7 godina sam napokon dobio posao i radim ono što volim. Tek nakon što su te osnovne egzistencijalne stvari došle na svoje mjesto, a pri tome te niko ne maltretira više zbog tvog

rodnog identiteta i rodne ekspresije, mogao sam da se napokon posvetim sebi. Sada koristim svoje slobodno vrijeme za crtanje, pisanje, čitanje, razmišljanje, smišljanje novih ideja, želim da pravim muziku, filmove, da se igram svim mogućim alatima i da se kreativno izražavam.

Mislim da se dosta toga mijenja po pitanju vidljivosti TIRV osoba na globalnom nivou, pogotovo kad je u pitanju reprezentacija u medijima i na TV-u. Nisam možda najkompetentniji da pričam šta se dešava u regionu s obzirom na to da ne živim već duže vrijeme tamo, ali mi se čini kao da postoji više prostora za TIRV umjetnike/ce nego prije desetak godina kad sam ja tamo živio. Međutim, sve mi se čini da je dosta minimalno.

Sonja Hranjec

Proputovala sam turnejama veći dio Europe, upoznavala svakakve ljude sa svih kontinenata i zaključila da me to što živim u Zagrebu ni na kakav način ne ograničava da se bavim time čime se bavim, ali i da bez putovanja i upoznavanja drugačijih iskustava, ograničavalo bi me i svako drugo mjesto gdje bih eventualno živjela još i više, jer bi mi i umjetnost bila posve drugačija ili čak nepostojeća, da nisam spletom okolnosti iz Zagreba, što me kao tranzitni grad svakakvih ljudi i životnih pogleda, najviše i odgojio takvu kakva jesam.

Od umjetnosti može da živi mala manjina, koja već ima kapital i na drugim područjima rada to može, a mi ostale i se snalazimo kako znamo i umijemo sa drugim poslovima i aktivnostima.

Tehnologija svakako napreduje i omogućuje ti da cijeli studio već imaš i na svojem mobitelu, bilo to za crtanje, sviranje, video, a što se tiče do promjena na globalnom nivou po pitanju prostora za manjinske grupe, pogotovo TIRV pojedinke i pojedince, bit će ih onoliko koliko ih i u ovakvom svijetu same i stvaramo.

Kristofer Andrić

Od aktivistički orijentisane umjetnosti ne može da se živi. Ja sam sve što sam radio na tu temu poklanjao ljudima, nisam prodavao. Voleo bih da se zaposlim u svojoj struci i da živim od toga. Mada mislim da za to ima više šanse da se desi negde u inostranstvu nego na našim prostorima.

Sonja Sajzor

U razvijenim zemljama ima mnogo više prostora i za rad, i za bezbednost i za mogućnost da se zaradi i za život i za stvaranje umjetnosti. Ne želim da radim neki smrdljivi „9 to 5“ posao koji mrzim da bih finansirala svoju umjetnost. Želim da budem plaćena za svoj rad, a ne da skupljam pare da bih mogla da radim.

Dobra stvar je to što postoji sve više i više umetnika i umetnica koji su otvoreno trans. Međutim, što smo vidljiviji, sve su učestaliji transfobični napadi. Ponekad je previše naporno čitati užasne komentare na račun trans umetnika/ca. Takođe postoji taj bittersweet ukus u ustima što, iako imamo priliku da se upoznamo sa fenomenalnim drag talentima kao što je npr. Gottmik u 13. sezoni RuPaul's Drag Race, neprijatno je gledati tu tokenizaciju trans populacije od strane ljudi kao što je npr. RuPaul koji sada pokušava da izgleda progresivno, a do pre tri godine je vrlo strastveno pričao o tome zašto umjetnost trans osoba koje se bave dragom "nije validna" i ne zaslužuje da bude platformirana.

Aleks Zain

Mislim da biti „emerging artist“ nigde nije lako. Da li je negde lakše – da. Prvenstveno zbog budžeta za kulturu i odnosa institucija prema umetnicima koji nisu „fully established“, tj. u nekom „trećem“ periodu karijere. Na primer, kada su plesni projekti kod nas u pitanju, postoje okvirno tri-četiri profesionalne kompanije što je jako malo broj za bilo koju plesnu scenu. Verujem da je svakako lakše kada se i fizički nalaziš na mestu gde ima više prilika i audicija na koje ne moraš da putuješ (pa te još često i odbiju u startu jer je porez za nekoga ko nije iz EU veći).

Ima ljudi koji uspevaju da žive od umetničkog rada. Mali broj, ali ne mogu da kažem da ih nema. Da li se živi teško i često moraš da radiš i druge stvari sa strane – da.

Pomenuo sam ranije call-ove koji traže striktno BIPOC ili queer umetnike. Verovatno biste se iznenadili na činjenicu da je veliki deo današnje mreže umetnika performansa u svetu vrlo queer. Ne govorim o tome da li je to dovoljno ili ne, već o samoj činjenici da se ovo pitanje davanja prostora razvija. To je na globalnom nivou. Na regionalnom nemamo takvu sliku još uvek.

POMOĆ, PODRŠKA I SARADNJA

*Ko ti pruža najviše podrške i pomoći da realizuješ svoje umjetničke projekte?
Da li saraduješ sa umetnicama i umetnicima iz regiona?*

En Ergon

Tu su neki članovi/ce porodice jako bitan faktor, jer sam sa njima uopšte i počela da se bavim umjetnošću. Pored njih, najveću podršku mi pružaju bliski prijatelji i prijateljice kao i moja partnerka. To su uvijek i ljudi kojima prvo pokažem svoje radove, čije mišljenje vrednujem i od kojih očekujem iskrenost prije svega. To su takođe ljudi koji će mi najiskrenije reći šta im se dopada, a šta ne i šta može biti bolje. Osim toga, veliku podršku imam i od ljudi sa kojima sam saradivala i sa kojima saradujem.

Kad je saradnja u pitanju do sada sam najviše saradivala sa ljudima sa kojima se družim ili imam neko poznanstvo kroz različite projekte u koje sam bila uključena. Svaka saradnja me je nešto novo naučila, predstavljala neko novo iskustvo za mene i prostor u kojem sam mogla da podijelim ono što želim na kreativan način. Smatram da su me ove saradnje gradile kao umjetnicu i kao osobu, bile su osnažujuće za mene i zbog toga se rado upuštam i u nove saradnje.

Marija Jovanović

Imam osjećaj da sam od onih ljudi koji šta god krenu da rade uvek se nađu tu i drugi ljudi koji će da stanu iza toga i podrže. Osim ljudi iz različitih organizacija koji su nekako bili najviše tehnička podrška, tu su uvijek bili i ljudi sa kojima se ja družim i koji su doprineli svojom podrškom.

Espi Tomičić

To su svakako moji prijatelji i prijateljice koji_e su uvijek tu za mene, prva čitanja, komentare i mišljenja, cura i profesori i profesorice koje su mi uvijek davale bezuvjetnu podršku i savjete. Osim njih, na svakom projektu su tu suradnice i suradnici i bez te vrste međusobne podrške ni jedan rad ne može biti gotov i napravljen. Kao netko tko je u ovaj svijet došao bez ikoga, jako cijenim te vrste odnosa i to je nešto što je malo po malo postajalo dio moje stvarnosti, mislim da jedni bez drugih ne možemo.

Kad je saradnja sa umjetnicima i umjetnicama u pitanju, moj prvi profesionalni projekt je bio asistentura na predstavi koja se bavila rodom, a čiji je temeljni tekst bio *Testojunkie* (Preciado) i to sam radio s ekipom iz TKH (Bojan Đorđev, Maja Mirković i Siniša Ilić), taj mi je projekt postavio visoke standarde sigurnosti i otvorenosti. Htio bih suradivati s umjetnicima i umjetnicama iz regiona i nadam se da će se to i ostvariti.

Sara Sarić

Moj rad je prilično samostalan i zahteva dosta samoće tako da s vremena na vreme moram da iskažem zahvalnost porodici, prijateljima i partnerima što to razumeju i ostavljaju me na miru. Takođe sam srećna što imam oko sebe ljude koji smatraju da je moj rad vredan njihovog vremena tako da im šaljem svoje radove nakon prvih draftova i na osnovu

njihovih mišljenja razmotrim da li je potrebno nešto menjati.

Što se tiče saradnje u dosadašnjem radu za to nije bilo toliko potrebe ali u nekim budućim projektima hoću. Predstoji mi sve više timskih radova koji zahtevaju dosta kreativne saradnje. U pisanju romana saradujem sa piscima, urednicima i izdavačima. U snimanju serije će više različitih sektora imati udela u toj kreativnoj viziji koju nameravam da ostvarim i negde ću tu viziju braniti, negde dozvoliti da bude opravdano napadana.

Aleks Jelin-Gosto

Pa najviše podrške dobijem od svoje partnerke, porodice i prijatelja/ica, mada sam dobio i dosta pozitivnih komentara na Facebook-u i Instagramu, haha.

Kad je saradnja u pitanju mislim da bi bilo super raditi nešto skupa, osmišljati zajedno neke projekte. Ja, što sam stariji, a i ekonomski stabilniji, sve me više đavo vuče ka Balkanu. Za početak bi super bilo organizovati neki festival za TIRV umjetnike i umjetnice, i za one koji_e su zainteresovani_e za kreativno izražavanje.

Sonja Hranjec

Iskrena ljubav i želja da živim i stvaram, od strane nekolicine vrlo bliskih mi osoba, koje i ovim putem srdačno pozdravljam.

Kristofer Andrić

Sada trenutno, pošto je moja želja da se organizuje ta izložba vezana za moj poslednji projekat, najveću podršku mi pruža kolektiv ODRON (Otpor Društva Ravnodušnosti, Očaju i Nacionalizmu) iz Sarajeva. To je jako mlad kolektiv, postoji tek dve godine ali predstavlja siguran alternativni prostor gde mlade osobe imaju mogućnost da dođu i izlažu ili se druže. Od ljudi iz tog kolektiva dobijam veliku podršku.

Sonja Sajzor

Kada je reč o pomoći i podršci: Milenko Vujošević Ensh. Uvek je bio tu za mene i znam da će uvek biti.

Kada je reč o saradnji: Trenutno, nažalost ne saradujem ni sa kim. Kada sam organizovala žurke, angažovala sam uglavnom dreg performere i DJ-eve iz Srbije, jer nisam imala novca da platim ljudima iz inostranstva da dođu. A muziku sa snimala sa Milenom Vujoševićem, koji živi u Kanadi, i snimali bismo leti kada dođe u posetu porodici. Otkako je pandemija počela, ne saradujem ni sa kim. Manje više se ni ne bavim umetnišću toliko. Više sam se fokusirala za aktivizam, jer mi za pametovanje na internetu (bilo to pisanje tekstova, ili snimanje vlogova) ne treba budžet.

Aleks Zain

Verovatno prijatelji, jer me trpe kada kukam i kada poludim. Sa roditeljima sam imao sreću da se ne protive u startu ovom pozivu, mada negde u sebi verujem da imaju svoje zabrinutosti (što je sa jedne strane potpuno OK, s obzirom na stanje u kulturi na podneblju gde živimo). Podrška organizacija se u mom slučaju dešava, ne na kompletno redovnom nivou, ali ne mogu da kažem da je izostala u mom životu.

Kad je saradnja sa ljudima iz regiona u pitanju saradivao sam na regionalnom projektu forum teatra koji je organizovala TransAid iz Hrvatske, sa sjajnom organizacijom Domino takođe iz Hrvatske, a u okviru festivala Queer Zagreb, a jako jako mnogo mi je značio i grant fondacije Fund 4 Others; pa onda više regionalnih organizacija koje operišu i u Srbiji, itd. Većinom jeste bila saradnja sa organizacijama, a manje individualni projekti između dva ili tri umetnika, ali bih voleo da uđem i u tako nešto u budućnosti.

INSPIRACIJA

Da li te nečiji rad inspiriše i na koji način?

Da li si upoznat_a sa radom stranih TIRV umetnica i umetnika?

En Ergon

Već sam spomenula da su mi ljudi jedna od najvećih inspiracija za moje umjetničko stvaralaštvo, pa samim tim i njihov umjetnički rad. Kada vidim, čujem ili pročitam nečije umjetničko djelo koje kod mene izazove neku emociju, razmišljanje ili reakciju, bila ona pozitivna ili negativna - to je ono što me inspiriše. Probudi mi želju da i ja stvorim nešto što će kod nekoga izazvati sličnu reakciju. Pogura me na razmišljanje „Ako može on/ona, zašto ne bih mogla i ja?“.

Upoznata sam sa radom nekoliko stranih TIRV umjetnika_ca. Moram izdvojiti sestre Wachowski jer sam njihova djela najviše i ispratila. Nedavno mi je prijateljica rekla za seriju koju su one kreirale i tu sam vidjela snagu i moć TIRV umjetnika_ca. Iako je serija dosta apstraktna u nekim trenucima i može se okarakterisati kao sci-fi, obradile su mnoge teme iz stvarnog života na genijalan način. U seriji su tako lijepo obrađeni i normalizovani razni identiteti, a i prikazane poteškoće sa kojima su se ljudi susrijetali zbog tih identiteta.

Espi Tomičić

Napisati ću nekoliko imena umjetnika/ca ili autora/ca koja su mi prva pala na pamet jer ne volim izdvajati sve od straha da ću nekoga zaboraviti: Cassils, J. Rancier, E. Louis, R. Athey, O. Lakićević, Camila S. Villada, N. Topić, D. Erison. Svi_e me oni_e inspiriraju na razne načine, a neka zajednička poveznica je da su

na ovaj ili onaj način bliski mojem iskustvu ili identitetu.

Izdvojiću dva imena stranih TIRV umjetnica_ka. Cassils je umjetnik koji uspijeva kroz svoje performanse i izvedbe prikazati cijeli spektar rodnih identiteta, tranzicije i tijela koje se pozicionira na ovaj ili onaj način. Njegov rad progovara o identitetu kao onom koji nije fiksiran i koji nudi širok spektar mogućnosti.

Preciado je autor koji me oduševljava stilom i mogućnošću da vlastito iskustvo ispremreži s teorijskim pretpostavkama istog.

Sara Sarić

Previše je ljudi čiji rad poštujem iz različitih razloga ali oni kojima se često vraćam su ljudi koji imaju opsesiju prema umetnosti. Nil Gejmen mi je pokazao da mogu dapišem ono što volim. Pisanje Ursule Le Guin sadrži zrelost koju je teško steći. Filmovi Dejvida Finčera rezonuju sa mnom zbog opsesivne posvećenosti detaljima, filmovi Akira Kurosava me zadivljuju kadriranjem i sve prisutnim kretanjem prirode, Kventin Tarantinovo 'falsifikovanje' kroz reinenciju već urađenog i mnogi drugi primeri. Od drugih ljudi obično uzimamo ono što bismo voleli da smo sami stvorili. Sposobni umetnici pretvaraju ljubomoru u divljenje.

Izdvojiću dva imena stranih TIRV umjetnica i umjetnika: Grimes i Janelle Monae

Aleks Jelin-Gosto

Ne znam da bih sad izdvojio jednu osobu, ali me inspirišu sve TIRV osobe koje se bave nekom vrstom umjetnosti.

Ima jedan trans umjetnik iz Spanije, koji trenutno živi u Norveškoj i zove se Daniel Mariblanca, koji je baš čista inspiracija. On je koreograf i bavi se savremenim plesom. Kroz plesni performans i videokoreografiju, Daniel propituje rod i tijelo koristeći svoje iskustvo kao trans osoba. U svoje projekte uključuje TIRV osobe i tako podiže vidljivost naše zajednice. Wu Tsang je isto odlična. Ona se bavi filmom i performansom, i u svom radu obrađuje politike identiteta i njihove reprezentacije, fokusirajući se većinom na transrodnost. Ne mogu se sad sjetiti nekih drugih, a iskreno moram i ja malo više da se pozabavim pronalaženjem TIRV umjetnika i umjetnica.

Sonja Hranjec

Naravno, inspirira me gomila umjetničkih radova, od filma, kazališta i knjiga, do slika i muzike. Svaka umjetnost me inspirira na svoj način, ali uvijek sa nazivnikom u razlomku rezultata, koji prozračni i moj vlastiti život.

Oduševljena sam queercore scenama iz USA i svijeta.

Kristofer Andrić

Nemački ekspresionizam volim, to mi je jedan od najdražih smjerova, a tehnički, što se tiče mog posljednjeg projekta, radovi liče dosta na radove ekspresionističke grupe Die Brücke. Što se tiče procesa, pošto sam radio portrete, tu mi je uzor bio moj najdraži umjetnik Egon Šile.

Što se tiče likovne umjetnosti, još uvijek nisam video da se neko iz TIRV zajednice bavi sličnim stvarima kao i ja. Ja bih zapravo volio da radim sa drugm trans umjetnicama i umjetnicima i uvijek kad radim neki projekat ja zovem za saradnju ljude koji bi mogli da

doprinesu sa svoje strane nekako i to su najčešće cis osobe, ali bih voleo da saradujem sa osobama iz trans zajednice. Eto, na primer, skoro svaki moj projekat podrazumeva da postoji i neka muzička podrška u pozadini pa je to prilika da radim sa nekim ko se bavi muzikom. Baš takvu vrstu saradnje sam imao sa jednim cis momkom sa kojim sam puno razgovarao jer on kao cisrodna osoba nije mogao da razume kako je meni, pa sam ja njemu slao neke svoje radove, pa smo sjedeli i pričali o tim nekim osjećajima koje sam pokazao u svojim radovima i na kraju sam se baš iznenadio kako je taj momak na kraju dobro odradio svoj deo. Mislim da se tu stvorila neka empatija.

Od stranih umjetnika, ca Cassils mi je ok. Za ostale mi se čini kao da je to sve neki *temporary art*. Mislim da trans umjetnice i umjetnici nemaju dovoljno medijske pažnje pa je zato i teže pratiti njihov rad.

Sonja Sajzor

Vrlo mi je interesantna dreg kraljica Juno Birch i njeni YouTube video vlogovi gde se šminka, priča gluposti i igra Sims. Volim Natalie Wynn koja uređuje kanal ContraPoints i Abigail Thorn koja uređuje kanal Philosophy Tube. Obe su trans žene koje prave interesantne edukativne video eseje o filozofiji.

Aleks Zain

Uf, ima ljudi koji me inspirišu. Koliko god stereotipno zvučalo, recimo kada je performans art u pitanju, ne mogu da zaobiđem Marinu Abramović i Bečku akciju (Ginter Brus pogotovo). Volim i Oliviera de Sagazana. Sa domaće, trenutno aktivne scene, izdvojio bih rad Ivane Ranisavljević, jer nenormalno poštujem odlučnost i izdržljivost u teškim fizičkim akcijama.

Kada je savremena igra u pitanju, opet, ima gomila koreografa, od onih ultra poznatih i priznatih, kao što je Hofesh Shecter, ili Russel

Maliphant (koreografija TWO koju izvodi Sylvie Guillem, kao jedno od zauvek omiljenih dela koje me je uvek inspirisalo posebno kada je odnos pokreta i svetla u pitanju), do svakodnevnog otkrivanja novih stvaralaca, pa mi se često desi da „zabodem“ na nekom snimku plesne predstave koji prvi put vidim i ga onda vrtim do iznemoglosti. U poslednje vreme velika muzička inspiracija (iako nisam muzičar, ali me njihova muzika inspiriše da radim) je prvenstveno Nils Frahm, ali i Ori Lichtic (koji piše muziku za koreografkinju Sharon Eyal, koju takođe mnogo volim). U polju naučnog istraživanja kroz umetnost, kompozitor Max Richter i njegov album 'Sleep' je velika inspiracija. Što se tiče LGBTIQ+ umetnika/ca, obožavam Kejsija Spunera (Casey Spooner) koji je potpuno blesav, a na način koji je atmosferski i estetski meni „kul“, bavi se

pitanjem muške senzualnosti. Ovo su više neki ljudi čiji rad mnogo volim. Ako pod inspiracijom smatramo stvari koje me podstiču da radim – pa, to može da se desi i posle apsolutno neočekivane pozorišne predstave koju sam slučajno svratio da pogledam, do zvuka koji čujem kada naslonim glavu na prozor od one starije verzije beogradskog tramvaja.

Kada je reč o stranim TIRV umetnicima i umenticama mislim da je Cassils možda nekako najčešći i najupečatljiviji primer ove kategorije. Takođe ANOHNI. Ono što je zanimljivo je da smo nekako imali priliku da kroz njihov rad pratimo razvoj njihovog ličnog otkrivanja i razumevanja sopstvenog rodnog identiteta.

TRANSFOBIJA I ODNOS DRUŠTVA PREMA TIRV ZAJEDNICI

Da li smatraš da je problematično to što se TIRV osobe najčešće svode samo na rodni identitet pa se često dešava da mediji u intervjuima i reportažama o njihovom umetničkom ili bilo kom drugom doprinosu i radu izveštavaju tako što u prvi plan ističu rodnost i postavljaju lična pitanja vezana za rekonstrukciju pola ili odnos prema sopstvenom telu i slično?

Da li nekada svoj rad u domenu umetnosti doživljavaš kao stres?

Da li pomisliš nekad da se može desiti da doživiš neki vid nasilja zbog svog umetničkog rada i da li te je to pokolebalo nekada u smislu da poželiš da se ne baviš umjetnošću ili da ne izlažeš/objavljuješ javno?

En Ergon

Naravno da je problematično, pogotovo ako nisu tu da pričaju o ličnom životu. Ako sami biraju da o tome pričaju i ako je to nešto što je bitno istaći zbog samog rada ili djela, OK, ali smo svjesni da to često nije tako. Do sada nisam imala takvih iskustava jer nisam javno istupala i dijelila svoju ličnu priču o rodnom identitetu.

Umjetnost doživljavam kao kanal za oslobađanje stresa. Naravno, ima situacija kada sam stresirana jer nešto ne mogu da iznesem kako sam zamislila, ali to mi uglavnom samo daje smjernice gdje mogu da se poboljšam ili gdje su mi granice u datom trenutku.

Marija Jovanović

Šta god da sam radila, bilo da je to javno pojavljivanje, ili intervju ili Prajd, sve sam doživljavala kao svoju trenutnu misiju. Skoro mi se desila situacija prvi put u životu da sam bila sama sa nepoznatim ljudima u vozu koji su kroz razgovor podijelili mnoštvo konzervativnih stavova i prvi put sam osjetila strah da će me prepoznati kao nekoga ko se zalaže za ljudska prava LGBTI osoba, ne isključivo zbog umjetničkog rada već i svega ostalog, doduše.

Definitivno me nasilje nikada nije i ne bi me sprečilo. Ako je nešto suština aktivizma,

to je da postoji opasnost koju ti pokušavaš da smanjiš iako nije neka ekstremna situacija u pitanju, suština aktivizma je da ti moraš da budeš izložen jer nema drugog načina.

Espi Tomičić

Naravno, to je duboko problematično. Jako me nervira kad se moj rad svodi na to da sam trans, kao da nemam ni jedan drugi identitet i kao da je to nešto što obilježava svaki moj udah. U mnogim situacijama nisam siguran jesam li dobar u tome što radim i zanima li zaista ljude moj rad ili samo ono što imam u gaćama i kako s tim živim. Često mi se dogodi da u intervjuima prepoznam senzacionalistički pristup transrodnosti i meni samom i takvu vrstu intervjua odbijam, ali nije u mojoj moći utjecati na svaku kritiku i interpretaciju mojih radova.

Uvijek savjetujem drugima ono što savjetujem i samom sebi, ne pristajte na to. Stvarajte, radite i djelujte onako kako možete i znate i s čime možete mirno leći, utječite na ono što možete i borite se za svoja prava, a na ono što ne možete, to pustite i ne zamarajte se time.

Stresno mi je jer živimo u društvu kompetencije i ocjenjivanja, a ja smatram da se umjetnički rad ne može ocijeniti i da ne smije postojati natjecanje u umjetničkom stvaranju.

To je stres koji najčešće osjećam. Postoji nešto jako intimno i teško u tome da se ogolimo pred ljudima, a onda o tom radu slušamo svašta, najgore mi je kad kritičarke i kritičare zanemare cijeli rad i proces i fokusiraju se na naše odabire i ogoljevanja.

Što se tiče nasilja da, od strane bliskih ljudi koji nisu dio tog svijeta i umjetnički rad promatraju kao istinu koja na neki način i njih uključuje, osjetio sam neku vrstu zabrane nad vlastitim radom i onim što smijem spomenuti i koristiti.

Često mi se dogodi, kad ukažem na neki problem, da ljudi to nazivaju privatnim stavom i osobnim prepirkama, a radi se o političkim pitanjima i pozicioniranjima, to je jadni argument ljudi koji ne znaju kako sudjelovati u toj raspravi.

Jednom mjesečno mi dođe da sve ostavim i odem u prirodu, bez ikoga i ičega i tako živim.

Sara Sarić

Način na koji mediji informišu o TIRV ljudima je rezultat neobaveštenosti i nezdrave radoznalosti opšte populacije koja zauzvrat potražuje od medija dehumanizujuće i senzacionalističko izveštavanje. Kod trans ljudi medijska publika želi da vidi što veću binarnu razliku, npr. kako je alfa muškarac postao fem žena (slike pre i posle, deadname i pravo ime, diseciranje detinjstva). Što veća 'pre i posle' razlika to veće pothranjivanje radoznalosti kod publike. Tako se gube sve kompleksnosti i nijanse trans i interpolnih života i iskustava ili se nebinarne osobe svode na izbor odeće koju nose i sami 'postaju prolazna moda'.

Ako je o mojoj umjetnosti reč pričaću o njoj, ne o svom rodnom identitetu. Ako moj identitet direktno informiše umetnost koju sam stvorila i o kojoj govorimo reći ću ono što smatram da je bitno za nju, a lične stvari, čak i da imaju veze sa umetničkim delom, birala bih prema svom nivou lagodnosti, da li želim da podelim ili ne.

Ponekad. Stvaranje može biti stresan proces. Ukoliko se pojavi kreativni blok mogu zapasti u blagu depresiju ali veći je stres ne stvarati tako da je umetnost za mene više proces oslobađanja kako stresa tako i neuroza ali i proces artikulisanja emocija, mišljenja i prikupljenih informacija.

Nisam doživela nasilje zbog umetnosti ali da se desilo sigurno me ne bi pokolebalo već podstaklo da nastavim odlučnije da se bavim umetnošću. Nasilje koje doživljavam nevezano za umetnost me konstantno inspiriše da stvaram umetnost.

Aleks Jelin-Gosto

Da, to je itekako problematično. Inače je to mnogim TIRV osobama svakodnevica, da nas se gleda isključivo kroz nas rodni identitet i invazivno pristupa našem tijelu. Kad napokon treba da pričamo o nečemu drugom, o našoj umjetnosti, o našim talentima i kreativnim stvaranjima, kad se napokon stvori taj prostor, tj., mi ga svojom umjetnošću stvorimo, često se opet završi na totalnom zapostavljanju toga svega i stavljanja našeg rodnog identiteta i pitanja o našem tijelu na prvo mjesto. Ono što se znalo meni često desiti je da učestvujem u odgovaranju na ta invazivna pitanja jer nisam želio da budem neljubazan i da se drugi osjećaju uvrijeđeno samo zato što se to meni ne sviđa. Jako je bitno da upravo zbog ovakvih scenarija radimo na osnaživanju jedni drugih, jer mi nismo dužni da odgovaramo na pitanja koja nas iscrpljuju i reduciraju samo na jedan identitet. I naravno, nije lako reći jednostavno da ne želimo da odgovaramo na ta pitanja, i to se uči. Jer smo mi prvenstveno većinom učeni da sve što radimo ne valja zbog tog našeg identiteta i, kad napokon imamo šansu da pričamo o svojoj umjetnosti na primjer, i da pokažemo svoju raznolikost i talente, a pri tome nas neko ispituje o našem tijelu i rodnom identitetu, mi obično pasivno odgovaramo na ta pitanja jer kao, bože dragi, napokon neko želi da čuje šta ja to imam da kažem i završimo opet na automatizovanom odgovaranju na dobro poznata pitanja. Ono što ja danas često

radim kad dođem u ovakve situacije gdje mi ljudi postavljaju invazivna pitanja, a pri tome pričamo o nekim drugim mojim dijelovima ličnosti, je da im odgovaram sa istim pitanjem vezano za njihov rodni identitet ili njihovo tijelo. Obično ih to stavi u neugodan položaj, što je i mene prije znalo stavljeti i često sam izbjegavao te neugodne situacije tako što bih "poslušno" odgovorio na to što me se pita, ali sada sam shvatio da to nije moj osjećaj neugodnosti, već njihov i oni_e treba da se odgovorno nose s tim osjećajem. Nikom mi nismo dužni_e odgovarati na intimna pitanja o svom životu i tačka. I skroz je OK reći da ne želimo da odgovorimo na određena pitanja ili ih odmah uputiti na dobri stari Google :)

Uglavnom ne doživljam stres, ali, ako se desi da stresam oko toga, onda jednostavno ostavim za neki drugi put. Obično mi ta kreativnost pomaže da se isključim kompletno iz svakodnevice koja zna biti stresna, pa mi je ta kreativna ekspresija jedan vid terapije.

Sonja Hranjec

Da, smatram to jako problematičnim, jer tako i umjetnice_i, i njihovi radovi ostaju nevidljivima. Od kada sam se i javno autala, srećem se sa time u 90% članaka što sam ih pročitala u svojim radovima, makar i tema radova bila sasvim deseta, taman da pričam o plastici u oceanima, opet bi bio naglasak na moj rodni identitet i to je uvijek vrlo naporno/ iscrpljujuće.

Onda kada ga se kritizira po mojem rodu ili kada me moj rod sprječava u distribuciji rada. Tu je stres neizbježan.

Jesam, i prebili su me više puta, uništavali mi i opremu, imam PTSP od proživljenog nasilja i sa time se borim, tako što svejedno nastavljam sa svojim radom i dalje, dokle god me bude volja.

Kristofer Andrić

Umjetnički rad može biti i fizički stresan.

Evo dok sam radio na posljednjem projektu pošto je bilo puno ploča za izrezati dobio sam upalu karpalnog tunela na desnoj ruci i sada se oporavljam od svega toga. U posljednjih godinu dana pandemija mi je napravila puno problema jer mi je ostalo neka dva dana praktičnog rada i onda sam zbog onog zatvaranja morao da čekam do septembra da završim svoju master tezu i zakažem odbranu.

Kad je riječ o izlaganju mojih umjetničkih radova tu uvijek imam neki stres kada ovaram izložbu i uvijek sam nervozan kada pričam, iako više volim da to bude opuštено što se na kraju i desi jer uvijek pozovem ljude da ostanu na druženju i pitaju šta god ih zanima, pozovem ih da prođemo kroz radove i razgovaramo. Što se tiče kritike mojih radova od strane publike, tu svako ima svoj ukus i svi smo različiti, meni je važno recimo da je moj posljednji rad odobren od strane moje mentorice koja je historičarka umjetnosti tako da nisam imao brige šta će ostali da komentarišu.

Sonja Sajzor

Najčešće, frustraciju što nemam novca da pretočim svoje ideje u materijalnu realnost. Zatim, čak i kada dobijem neku minimalnu mrvu priznanja od nekoga ko pohvali moj tekst, ili moju pesmu, obično je ta sreća automatski ugažena cunamijem transfobičnih komentara koji slede. Kada sam organizovala žurke, takođe, ljudi iz klubske industrije me uopšte nisu shvatali ozbiljno, u smisli šta želim i koja je moja umetnička vizija. Napravila sam video esej na tu temu, na YouTube-u je pod nazivom "Zašto sam prestala da organizujem žurke".

Bilo je seksualnog uznemiravanja iza scene, ekonomskog nasilja (to je ono kad ljudi koji te ne vole izmišljaju laži o tebi kako bi ubedili ljude da te ne angažuju), međutim cyber bullying je najučestaliji format nasilja. Pre više od mesec dana sam deaktivirala sve društvene mreže i ne nameravam da se vraćam tamo u skorije vreme.

Aleks Zain

To i jeste najveći problem kada se predstavlja umetnik u javnosti, jer to prosto stavlja umetnički rad u drugi plan. Don't get me wrong, time što je umetnik čiji je rad priznat usput i autovan, daje doprinos vidljivosti zajednice. Ne mislim da treba zanemariti to što je umetnik pripadnik TIRV populacije, već da tu osobu prvo treba predstaviti kao umetnika pa onda govoriti o njihovom telu/transziciji itd. Više puta mi se desilo i da me negde prvo predstave tako, ili da sam ljudima interesantan samo zbog toga što sam trans. Sa druge strane, u poslednje vreme je počelo i da mi se dešava da ljudi koji me manje poznaju potpuno previde tu informaciju pa sam čuo i komentare tipa „A ti želiš da postaneš žena??” i slično. Ja svoj rad prvenstveno predstavljam kao neko moje delo, pa tek posle prelazim u neku ličnu priču o sebi, ali mi je super da se nekada i to provuče, iz prostog razloga jer, kao što rekoh, znam da doprinosim vidljivosti, i negde se nadam da će me neko mlađi it naše zajednice videti i da će im to značiti.

Mislim da ako ste spremni da se 'izložite' u smislu da izlažete, izvodite i uopšte radite javni posao kao što je umetnički, treba jednostavno ukapirati sa sobom i naučiti kako i na koji način ćete hendlati pitanja koja vam nisu prijatna. Ja sednem i objasnim ljudima šta ih zanima i onda ne čekam reakciju, nego odmah pređem na – a sada pošto ste me zvali da pričamo o tom i tom radu, aj da se vratimo na to. Da se razumemo, imao sam i sjajna iskustva sa novinarima koji su postavljali vrlo respectful i interesantna pitanja.

Ako govorimo o fizičkom nasilju – ne. S obzirom da se bavim performans artom, spreman sam da zarad dela istrpim mnogo. Moje brige se više zasnivaju na tome da li ću imati posla na dalje, da li će moj rad biti vrednovan itd. Mislim da više mogu da 'nadrlijam' u tom smislu uspostavljanja loših odnosa nego od toga da me neko 'startuje' na ulici.

RADOVI I BUDUĆI PROJEKTI

Da li možeš da izdvojiš neki svoj umetnički projekat ili rad koji ti je omiljen i da mi kažeš nešto više o tome?

Da li trenutno radiš na nekom projektu?

En Ergon

Trenutno sam se posvetila pisanju muzike i tekstova i počinjem sa realizacijom jedne ideje. U potpunosti je nova ideja i različita od svega što sam ranije radila. Radujem se i saradnji sa novim ljudima za ovu ideju koja će me naučiti dosta novih stvari. Nadam se da ću uspjeti da je realizujem barem približno onome što sam planirala. Kroz ovaj projekat sam i zamislila da obradim razne društvene teme, između ostalog i probleme sa kojima se TIRV zajednica susrijeće, jer želim da ovo bude nešto što će predstavljati mene i ono za šta se borim i u šta vjerujem.

Marija Jovanović

Kad je riječ o Spektri, mi imamo u planu da se radi neka vrsta performansa ove godine i sada radimo na osmišljavanju toga. A što se mene lično tiče, ja trenutno spremam prvu potpuno nezavisno i samostalno kreiranu izložbu, koja ide u nekom, za mene novom pravcu.

Espi Tomičić

Ne mogu da izdvojim jer svaki moj rad je na ovaj ili onaj način meni bio bitan. Uvijek na to gledam kao na mali svijet koji se stvara i koji postaje pa mi je jednako vrijedan. Kad bih baš morao nešto izdvojiti, moja prva drama *Ne zaboravi pokriti stopala* mi je donijela olakšanje koje nikad nisam mislio da ću doživjeti. Uz moju mentoricu Ladu Kaštelan, koja me kroz taj proces vodila nježno i sveprisutno, uspio sam neke stvari, koje ne bih za deset godina terapije, pokazati svijetu. To je bila neka vrsta autanija mene na svakom planu, kao autora, kao trans osobe i kao dečka s kvarta.

Radim trenutno na jednom plesnom projektu i proces traje nekoliko mjeseci, upravo to mi je najdragocjenije kod toga, imalie smo prilike istraživati, graditi, rušiti i birati, a to je u projektnim vremenima teško. Pišem jednu dramu a kazalište što me isto veseli jer ću imat mogućnost tekst raditi kroz improvizacije s glumcima. Uskoro počinjem i jedan projekt s umjetnikom iz Grčke čemu se posebno veselim jer je uvijek dobar spoj različitih kultura i iskustva u zajedničkom radu.

Čekam natječaj za dva filma koja sam prijavio na razvoj scenarija i to bih htio dobiti jer volim zavaranje u sobu i stvaranje likova. Osim scenarija, uskoro radim i plesnu predstavu u kojoj se bavim baš maskulinitetom na sceni, a u planu je i serija o piceriji u kojoj sam radio sa svojim kolegama i kolegicama, to ćemo raspisati kroz sitcom.

Sara Sarić

Pre nego što sam počela da pišem, moj najambiciozniji rad je bio crtež olovkom, dimenzija 100x70cm, na kome se nalazilo oko 25 likova iz igrice World of Warcraft. Taj rad je prodat prijatelju i krasi njegov zid. Ali pošto se već godinama bavim pisanjem imam nekoliko strastvenih projekata u toku. Imam napisan roman fantastike koji sam odlučila da ponovo napišem za nekoliko godina tako da mi stoji u fioci ali mi je jako drag jer je ambiciozan projekat koji zaslužuje da mu se vratim kada budem bila u stanju da sažvaćem toliki zalogaj.

Trenutno me čeka do pola napisan sci-fi roman, *Ništavila u belom* i nadam se da ću što pre završiti snimanje serije, *Gravitacija duge* i ponovo mu se posvetiti. Omiljeni umetnički projekti i radovi su uvek oni na kojima trenutno radim. Uvek multitaskingujem. Imam četiri romana za koje aktivno skupljam građu i pišem beleške. Jedan od njih je, kao što sam već rekla, do pola napisan. Dok romani nastaju pišem pesme, kratke priče i aktivističke tekstove. Spremam se da pokrenem svoj projekat, snimanje serije, *Gravitacija duge* za koju sam upravo završila scenario, deo storyboard-a i koju planiram da režiram.

Sara Sarić, *Dalijev zmaj*, 2017.

Sara Sarić, *Ritual*, 2015.

Sara Sarić, *Lov na Jormunganda*, 2013.

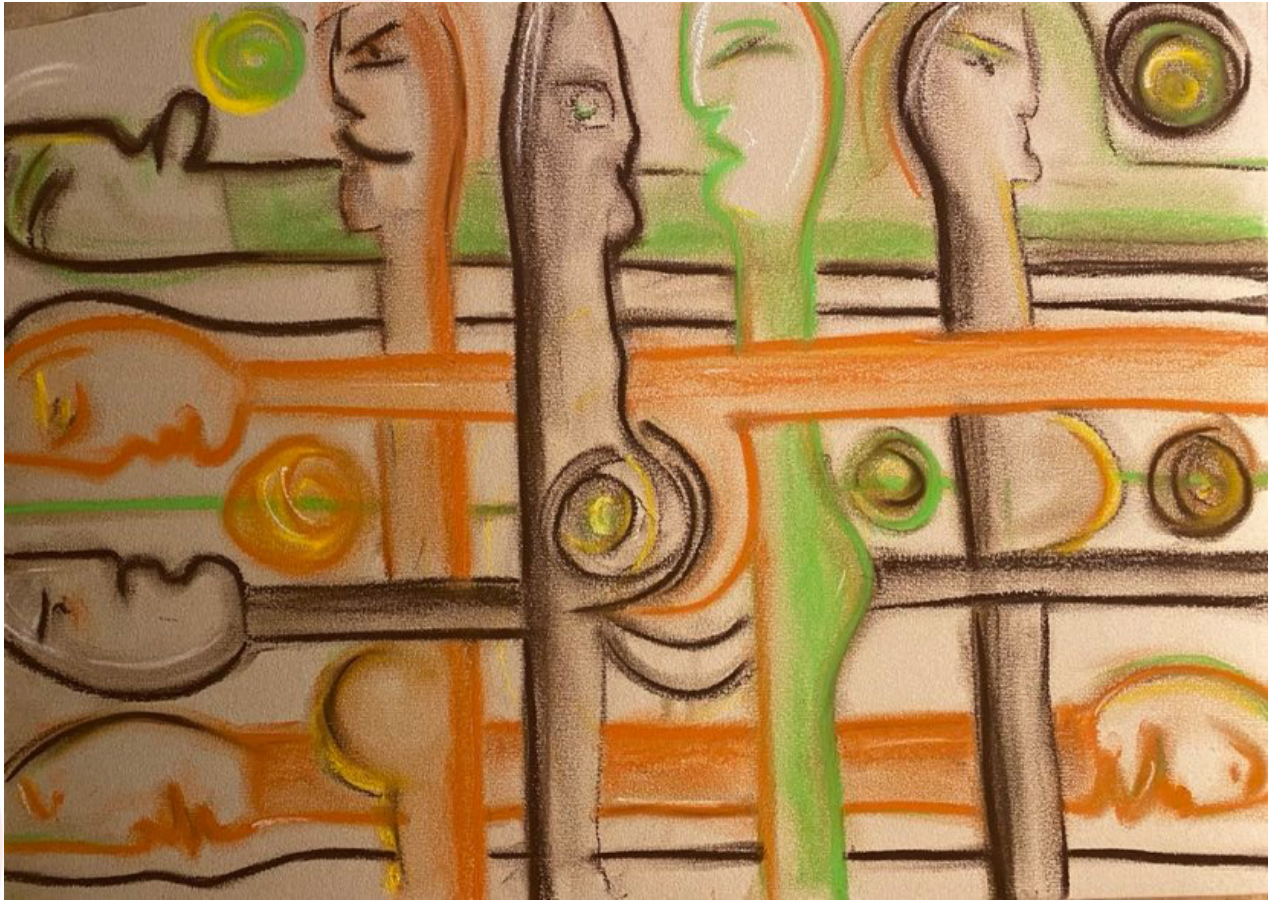

Sara Sarić, *Bio-nightmare city of light*. 2017.

Aleks Jelin-Gosto

Poema "addiction" je nastala bukvalno u 5 minuta na kauču dok sam čekao svoju partnerku da mi se pridruži da gledamo seriju. Počeo sam onako spontano da recitiram nešto iz glave i skontam, uh pa de da ja ovo zapišem začas, i tako je nastala. Taman kad mi se partnerka pridružila da gledamo seriju, napokon, ja sam imao gotovu poemu haha. Nastala je prije par mjeseci kad sam bio u dosta teškom periodu procesuiranja moje ovisnosti o alkoholu, sa skoro 20 godina i propitivanja zašto je to tako. Počeo sam napokon da gledam na tu ovisnost i sa jedne druge strane koja je destigmatizirajuća reducirajući na taj način internalizovani osjećaj krivice. Kada sam taj sram, koji obično ide uz ovisnosti, uklonio, shvatio sam koliko mi je ta ovisnost spasila ustvari život i pomogla, koliko god to ironično zvučalo, da se nosim sa svojim PTSP-em i svim teskoćama koje su me pratile od malih nogu. Bio sam funkcionalni alkoholičar što je učinilo i teže da priznam da je to problem. Kako sam alkoholom prikrivao dosta dobro sve probleme i krio od sebe to sve, skoro sam se bio izgubio u potpunosti u tome. Tako da sam ovu poemu posvetio svojoj ovisnosti na neki lijep način, spoznao ju i zahvalio joj sto je bila tu na neki način da me pazi, ali da je sada vrijeme da ja upoznam sebe napokon i da procesuiram trijezan sve traume iz prošlosti.

**Addiction is dangerous, addiction is dark,
addiction is beautiful, but it leaves a mark.
The mark that has long before
invented the addiction from the sore.
Addiction is prediction and predicts the times,
the times impossible to heal and seal.
Addiction moves no forward,
but it is contained in the moment of time,
and timeless in all its shine.
Addiction is everything I am,
but nothing like me.
Addiction is a mirror of all my darkest selves,
but who am I?
Is there still time?
To find out where my soul dwells?
Or is it too late for the eviction of addiction,
and all is left is this diction of me?**

Aleks Jelin-Gosto, *Connectivity*, 2021.

Crtež "connectivity" je nastao jako spontano gdje samo onako lagano počeo da povlačim linije i onda su se samo krenuli stvarati neki likovi u jednu povezanu cjelinu. Crtež predstavlja ljudsku povezanost, ciklus reprodukcije. Likovi nemaju rodne karakteristike već samo ponegdje izbočinu koja predstavlja novi život. Mislim da je nekako ovaj crtež nastao is podsvjesti, jer trenutno partnerka i ja planiramo bebu koja će da nastane umjetnom oplodnjom.

Skoro sam završio jedan kratki film koji se zove "So Rude." To sam spremio za kvir izložbu uoči prajda u Oslu koja je sada pomjerena za jesen. Film prikazuje s kakvim sve komentarima se mi TIRV osobe svakodnevno susrećemo i invanzivna pitanja koja ljudi olako postavljaju samo zato što smo TVIR osobe. Propituje osjećaj neugodnosti kojem je nasa zajednica često izložena, a i obično "odgovorna" za uzrok iste ukoliko postavimo svoje granice i odbijamo da odgovaramo na invazivna pitanja.

Sonja Hranjec

Htjela bih svakako izdvojiti najnoviji i za sada ukupno deseti main story album, naziva „Odu Živci” (<https://abergaz.bandcamp.com/album/odu-ivci>), kao i istoimenu pjesmu, koja nije slučajno tek na sedmom od deset mjesta, a kaže:

**„Ne volim politiku
Ali ovo je moje mišljenje
Aaaaa Aaaa**

**Ne volim predrasude
Ali ovo su moje
Aaaaa Aaaa**

**Ne volim mržnju
Ali ovo je moja
Aaaaa Aaaa**

**Ne volim ljubav
Ali ovo je moja
Aaaaa Aaaa**

**Odu živci nema više rasprave
Samo svađanje, samo deranje
Odu živci nema više rasprave
Samo svađanje, samo deranje**

**Ne volim buku
Ali ovo je moja
Aaaaa Aaaa**

**Ne volim tugu
Ali ovo je moja
Aaaaa Aaaa**

**Ne volim plakanje
Ali ovo je moje
Aaaaa Aaaa**

**Ne volim sreću
Ali ovo je moja
Aaaaa Aaaa**

**Odu živci nema više rasprave
Samo svađanje, samo deranje
Odu živci nema više rasprave
Samo svađanje, samo deranje”**

Link na pjesmu: <https://abergaz.bandcamp.com/track/odu-ivci>, a najdraža pjesma koju sam napisala te mi svakako najluđi spot, kojeg sam snimila uz pomoć danas, nažalost, pokojnog frenda (RIP Slobodan „Bebi” Todić), je pjesma i video „Gdje ti je mladost??” iz 2013. godine, kada sam se i autala da sam trans žena, gdje tekst kaže:

**„Dvadesetak godina
Bez volje za životom
Dosadan i mrtav
Tratiš svoje vrijeme**

**Ma ajmo se zabavljat
Nasmijat sebe, druge!
Sjebati sistem
Što je sjebao nas!**

AJMO!

**Gdje - gdje ti je mladost??
Nezahvalni idiote!!
Gdje - gde ti je mladost??
Ličinko apatična!!!**

**Stvorimo si smisao
Ako ga nema
Stvorimo si trenutak
Koji je vrijedan**

**Sameljimo apatiju
Uživanjem života
Zapalimo prdež
Vladajućeg skota**

AJMO!

**Gdje - gdje ti je mladost??
Nezahvalni idiote!!
Gdje - gde ti je mladost??
Ličinko - apatični skote!!!**

AJDE AJDE AJMO AJMO

**Gdje - gdje ti je mladost??
Nezahvalni idiote!!
Gdje - gde ti je mladost??
Ličinko - apatični skote!!!!”**

Video je dostupan na <https://www.youtube.com/watch?v=C36ZNZn57IE>, a pjesma je sa side-story EP-a „Sagorjevanje Apatije”, koji mi je još 2013. pokazao da stvarno mogu i sama snimati i svirati, sve instrumente za vlastite pjesme. Cijeli EP je dostupan na <https://abergaz.bandcamp.com/album/sagorijevanje-apatije> i svakako mi je jedno od najvažnijih umjetničkih ostvarenja, odmah nakon 3. main-story albuma „Prejebeno” iz iste godine, ali malo par mjeseci prije sa bendom (<https://abergaz.bandcamp.com/album/prejebeno>). Što se tiče publike, po YouTube analitici, zaključujem da su im 2. (<https://abergaz.bandcamp.com/album/minimalizam-megalomanije>), 3. (<https://abergaz.bandcamp.com/album/prejebeno>) i 5. (<https://abergaz.bandcamp.com/album/sno-aj-faktora>) najslušaniji.

Završila sam i objavila 10. main-story album za Abergaz nedavno te sam trenutno vrlo iscrpljena od paralelne borbe za nastavak vlastite egzistencije. Tek nedavno sam dobila dokumente sa svojim imenom i rodom te spolom prema kojem idem pa pokušavam pronaći posao u programiranju video igara, da možda uspijem zaraditi i preostali iznos za svoju donju operaciju. Tako da trenutno radim na projektu „AJMO!”, u kojem ako uspijem se nastaviti kretati, možda mi i uspije, i ono što mi se do tada činilo nemoguće.

Kristofer Andrić

Ispričaću nešto o svom posljednjem radu. Ideja za moj master projekat je nastala na kursu Grafika i drugi mediji koji sam imao na četvrtoj godini fakulteta. Tada smo imali gostujuću profesoricu iz SAD koja nas je učila kako se pravi papir i kako se reciklira papir i ja sam tu kao ispitni zadatak na kraju napravio knjigu koju sam nazvao *Sarajevo nightmares* a koja sadrži razne portrete. A ovaj poslednji projekat je u stvari ciklus od 150 grafika, linoreza na ručno rađenom papiru. Svaku grafiku prati jedna poruka koja će ići ispod nje – to su moje misli, dobre, loše, neka moja lična stajališta. Prije same izložbe planiram da napravim i video rad jer je 150 radova pravo puno i ne možeš izdvojiti jedan rad zato što je to sve zajedno jedna celina i hoću da napravim video rad recimo video performans u kome bih objasnio ceo taj svoj ciklus da ne bih izdvajao samo neke pojedinačne radove. Izložbu odgađamo zbog pandemije jer ja ne želim da pravim izložbu za deset osoba i ne bih želio da ograničavam broj ljudi pa bih volio da sačekamo malo da se situacija sa koronom primiri pa zato još uvijek odgađamo tu izložbu. Želja mi je baš da premijera bude u ODRON-u u Sarajevu. Smatram da ovaj rad nije još završen i mogu da ga radim čitav život i da uključujem ostale osobe koje žele da budu dio ovoga projekta da mi poziraju pošto su portreti u pitanju. Mislim da ovaj rad ima taj kapacitet da se radi čitav život da se pravi taj neki arhiv kao što i naziv rada kaže: *Izgubljeni arhiv jednog identiteta*. Hteo sam da pišem na fejsbuk grupu Trans Mreže Balkan da se ljudi javljaju ali nisam još uvijek jer sada nemam prostora za rad. Ja pravim papir a nemam sada prostora za to pa je malo stala ta ideja.

SCREAM WITH ME

FROM MY SOUL TO YOUR SOUL

Kristofer Andrić, Izgubljeni arhiv jednog identiteta, deo izložbe.

**IDENTITY CANNOT BE FOUND OR FABRICATED
BUT EMERGES FROM WITHIN WHEN ONE HAS
THE COURAGE TO LET GO**

Kristofer Andrić, Izgubljeni arhiv jednog identiteta, deo izložbe.

**THAT MOMENT WHEN YOU PROJECT SOCIETY
NORMS ON TO HUNDRED PIECES OF ART**

Kristofer Andrić, Izgubljeni arhiv jednog identiteta, deo izložbe.

Sonja Sajzor

Najviše uživam u pravljenju umetničkih fotografija sa Filipom Rađenovićem aka Umom Killix. Oboje imamo ludu viziju i kada smislimo nešto, to uvek izgleda fenomenalno. Nemam trenutno nikakvih uslova za rad niti novca ni za bilo kakav projekat.

Sonja Sajzor, fotografisao Filip Rađenovic, 2017.

Sonja Sajzor, fotografisao Filip Radenovic, 2017.

Sonja Sajzor, fotografisao Filip Radenovic za album *Nocturnal*, 2019.

Aleks Zain

Radim uvek, samo zavisi kada će da se dogodi šta. Često krenem u više procesa odjednom (onako početnički, kao neizlečena dečija bolest hahaha), pa onda moram da stopiram i rasporedim kad ćemo da završimo šta. Radim na jednoj plesnoj minijaturi, predstavi fizičkog teatra sa kolieginicom, spremam se da krenem u probe za predstavu u kojoj igram, pravim strategije za sakupljanje sredstava za moju plesnu predstavu (to je proces za koji mnogo želim da se desi, ali je još neizvestan, za sada ima radni naziv Yggdrasil, kao nordijsko drvo sveta), usput snimam drugi deo video rada koji je već prikazan u MSUB u aprilu, ali sam odlučio da napravim mnogo dužu i komplikovaniju verziju jer će biti jako zabavno, pošto snimam razgovore sa mojom majkom i njena sećanja na detinjstvo, Jugoslaviju, kako su zapravo izgledali običaji tada i kako je ona doživljavala društvo i državu u tom periodu, itd. Pored toga, promišljam još jedan projekat koji vezuje umetnost i naučno istraživanje... Takođe, ako pokušavate da živite od ovoga, konkurisanje na projekte, rezidencije i audicije vam je nešto što je uvek tu.

Body Confessions
Aleks Zain
plesni solo
trajanje 37'
Premijera: 17.5.2021. - Centar za Kulturnu Dekontaminaciju (CZKD), Beograd
Naručili i podržali: Council of Europe Office in Belgrade <https://www.coe.int/en/web/belgrade/coe-office-in-belgrade>

Fotografije: Vesna Lalić/CoE Belgrade

Delo je intimna ispovest umetnika o odnosu prema sopstvenom telu, kao i mnogim drugim stvarima koje taj odnos nosi ili dotiče. Kroz tri segmenta na koje je predstava podeljena prikazan je kontrast između odnosa prema telu kakav nam je društveno indikovano i odnosa prema telu koji je ličan i samo-spoznajući. Stvarajući kvalitetom kontrastne parove u prva dva segmenta kao što su: stid-osnaživanje, greška-prihvatanje, konfuzija-razumevanje, haotično-smireno, javno-lično, itd., želim da prikažem odnos društva prema telu (i onom koje je queer i onom koje nije nužno queer) i uticaj istog na telo, kao i da dam komentar kako i koliko telo može ostati snažno u tome, i jeste snažno kao takvo. Predstava se završava time što telo postaje platno za sopstvenu intimnu ispovest, što je negde bio i moj razvojni put, kao trans muškarca koji igra i bavi se umetnošću, u mom odnosu prema i sa telom.

Smatram da je ljudsko telo mnogo snažnije nego što verujemo.

Verujem da je svaka granica tela pomerljiva.

Pomeri po malo, ako možeš, svakog dana.

Danas, kao i u poslednje vreme, mene jednostavno zanima da se bavim telom kao takvim.

Telo kao alat.

Telo kao bol.

Telo kao snaga.

Telo kao jedina stvarna lična svojina koju ne možete da mi oduzmete.

Telo kao moje.

Telo, jer verujem da se još neko sa svojim telom oseća kao ja.

...and then I realized I barely even speak about you anymore.

Long-durational performance art piece / bodysound installation.

Duration: Until the cocoon breaks and headphone batteries run out.

Performed on January 9th, 2020

During the event Fali ti 1 Papir at MKM - Magacin u Kraljevića Marka 8, Belgrade, Serbia

An (un) arranged private stream of thoughts, family trauma that never really escalated, father and son who choose to stay in limbo, silent; (un) acceptance and obligation, starting to become barely important.

This piece offers intimate access to one part of the artist's life, with the goal to question established roles in the family, and the concept of the (biological) family itself.

Ph: Miloš Janjić/KC Magacin

<https://alexspyke.com/>
insta @_aleks_zain_

UMJESTO ZAKLJUČKA

Ideja koja stoji iza svih ovih razgovora jeste da se istakne to da je umjetnost univerzalno sredstvo komunikacije koje možemo koristiti da bismo komunicirali sa cijelim svijetom, sa zajednicom kojoj pripadamo ili pak samo sa sebi bliskim osobama. Bavljenje umjetnošću ne mora nužno podrazumjevati i javna izlaganja radova u okviru institucija umjetnosti, već se umjetnost može izvoditi i u aktivističke svrhe ili pak praktikovati kao igra i hobi. Intervjuisane osobe potvrdile su pretpostavku da umjetnički rad može biti samo intimni ili privatni čin, da može biti posao ili poziv, ili pak sredstvo za podizanje vidljivosti marginalizovanih društvenih grupa i javni čin osmišljen kao oblik otpora institucionalnoj i opštoj društvenoj diskriminaciji. Svi navedeni pristupi praktikovanja umjetnosti kao i različiti ciljevi koji stoje iza njih imaju potencijal da kreiraju jedan sasvim drugačiji i novi pogled na svet ali i da samim tim dekonstruišu normative kojima nas institucije društva izlažu u svakodnevnom životu. Uloga umjetnosti u kreiranju i reprodukciju društvenih normativa izuzetno je značajna i ne sme se zanemariti i to posebno ako se uzme u obzir činjenica da umjetnost kao deo institucija kulture najčešće operiše putem hijerarhijskih struktura koje uspostavlja dominantna ideologija. Kao što je u samom uvodu ove publikacije rečeno – umjetnost se može posmatrati kao medij reprezentacije – što zapravo znači da se putem umjetnosti kreiraju značenja koja utiču na stavove i odnos društva prema onome što određeno umjetničko delo predstavlja. Međutim, primeri umjetničkih praksi navedenih u ovoj publikaciji, ali i mnoge druge koje odstupaju od zadatih normi, ukazuju nam na to da polje umjetnosti, osim u službi dominantne ideologije, može biti i u službi dekonstruisanja društvenih hijerarhija i onih ideologija koje se trenutno smatraju društveno neprihvatljivim. Umjetnost, dakle, ima potencijal i da podrži dominantni sistem vrednosti ali i da ga menja i reorganizuje. Samim tim, nama koji maštamo o boljem i pravednijem društvu umjetnost otvara mogućnost da taj svijet dodirnemo kroz tuđi umjetnički rad ili da svojim umjetničkim radom učestvujemo u borbi za bolju budućnost.

O uredniku

Aleksa Milanović je geograf i teoretičar umjetnosti i medija. Bavi se naučno-istraživačkim radom u okviru koga se pretežno bavi studijama tijela i studijama roda u domenu transrodnih i kvir studija. Docent je na Fakultetu za medije i komunikacije Univerziteta Singidunum u Beogradu. Objavljuje tekstove u domaćim i međunarodnim naučnim časopisima i zbornicima. Iza sebe ima objavljene dvije knjige: *Reprezentacije transrodnih identiteta u vizuelnim umetnostima* (2015) i *Medijska konstrukcija Drugog tela* (2019). Jedan je od urednika zbornika *Transgender in the Post-Yugoslav Space: Lives, Activisms, Culture* koji će biti objavljen 2022. godine u izdanju Policy Press-a. Aktivizmom se bavi od 2008. godine od kada je volontirao za veliki broj aktivističkih organizacija i neformalnih aktivističkih grupa koje se bave unapređenjem LGBTIQ prava. Član je koordinacionog tima Trans mreže Balkan u kojem vodi program za umjetnost i kulturu. Učestvovao je u osnivanju Trans mreže Balkan 2014. godine, jedine regionalne organizacije koja se bavi zaštitom i promocijom ljudskih prava transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih osoba, na prostoru koji obuhvata osam zemalja: Srbiju, Hrvatsku, Sloveniju, Sjevernu Makedoniju, Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu, Albaniju i Kosovo. Učestvovao je u osnivanju Kolektiva Talas TIRV 2020. godine.

